TOPLUMSAL
Tarih
281
MAYIS
2017

27 Mayıs Darbesi: Propaganda Dokümanterleri ve Sinema Filmi
Mehmet Ö. Alkan

Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri

Zafer Toprak, savaşlarla dolu yakın geçmişten nüfus sorununu devralan erken Cumhuriyet'te çocuk ölümlerini ve bu soruna yönelik çözüm arayışlarını ele alıyor...
sayfa 22

Boğaziçi Âşığı Bir Fransız Osmanlı Paşası ve Galata Rıhtımı
Sacit Kutlu

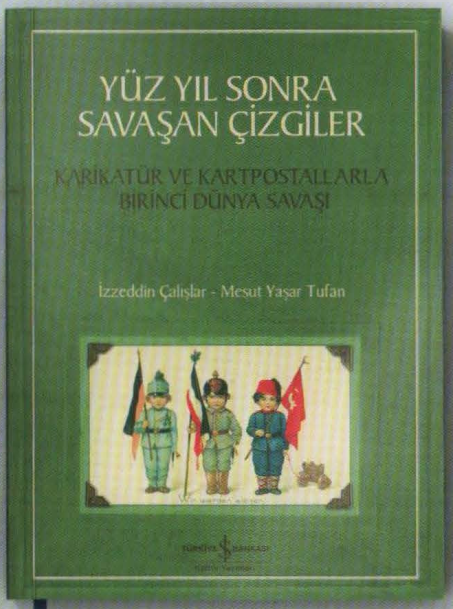
Demir Döküm'ün Sıcağında Ağustos İşgali
Özgür Balkılıç

Bilinmeyen Yazıları ve Belgelerle Nâzım Hikmet'in Orta Asya Seyahati
Mehmet Perinçek

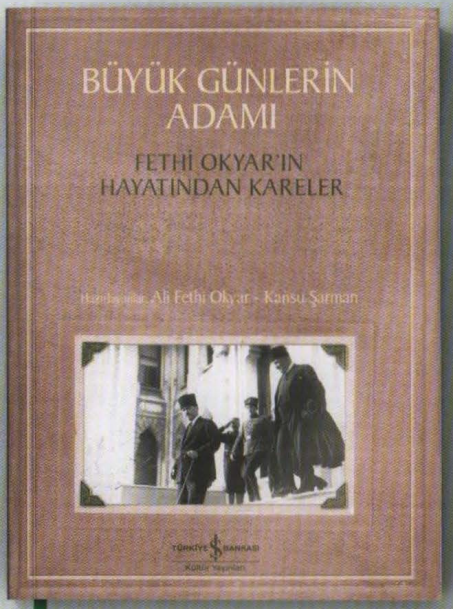
AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISBN 1300 7025-9-1

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN BELGESEL NİTELİĞİNDE İKİ YENİ ESER

Yüz Yıl Sonra Savaşan Çizgiler
İzzeddin Çalışlar, Mesut Yaşar Tufan
216 s, renkli, 28 TL

Büyük Günlerin Adamı
Haz. Ali Fethi Okyar, Kansu Şarman
168 s, 26 TL

Kayseri kitabevimiz açıldı.
Cumhuriyet Mahallesi
Millet Caddesi No: 31
Melikgazi/Kayseri
Tel: (0352) 222 56 92

Kitabevlerimiz: İstanbul Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 **Eskişehir** Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

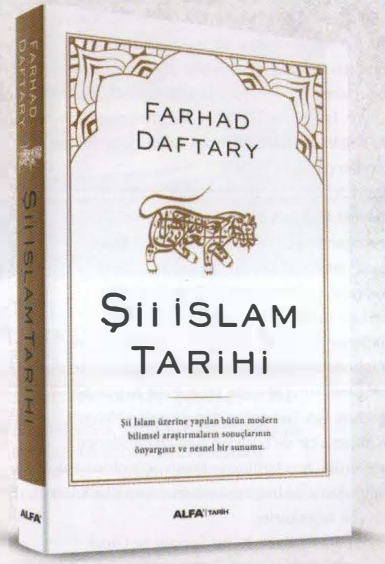
ALFA®

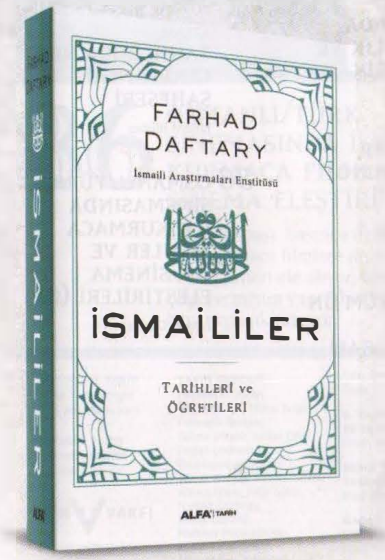
FARHAD DAFTARY

İsmaili Araştırmaları Enstitüsü

Şii İslam Tarihi

Şii İslam üzerine yapılan bütün modern bilimsel araştırmaların sonuçlarının önyargısız ve nesnel bir sunumu.

İSMAİLİLER

TARİHLERİ ve ÖĞRETİLERİ

Yirmi yıllık bir araştırmanın ürünü olan bu kitap, İslamın oluşum döneminden günümüze dek İsmaililerin tarihlerinin ve öğretilerinin izini sürüyor.

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Bahar henüz beklentimize yanıtını vermedi. Güzel (ya da daha az kötü) günler geldi geliyor derken hava döndü. Şaşırdığımızı söyleyemem, zira "eski hesap"la baharın biraz daha zamana ihtiyacı olduğu bilgisi (neyse ki) mevcut, takvim biraz geriden de olsa işliyor.

Mayıs ayı hem 1 Mayıs'ı hem Hıdrellez'i beraberinde getiriyor oluşuyla ihtiyaca dokunuyor, silkinmeye zemin hazırlıyor. Biz de 1 Mayıs'ı Özgür Balkılıç'ın yazısıyla karşılıyoruz. 1969 Ağustos'unda Demir Döküm'de fabrikanın altı gün boyunca işgal edilmesine nasıl bir süreçten gelindiğini anlatıyor yazar; kazanımlarla sonuçlanan bu direnişin yaratığı geleneğin altını çiziyor. İşçilerden biri şöyle özetliyor meseleyi: "At değiliz katılalım koşuya / Asker değiliz selam duralım paşaya..."

Mayıs deyince bir de 27 Mayıs var elbette. Mehmet Ö. Alkan 27 Mayıs darbesinin propaganda araçlarını dergimizin sayfalarına kaydetmeyi sürdürüyor; bu kez Milli Birlik Komitesi'nin denetiminde Ordu Foto Film Merkezi tarafından hazırlanan propaganda filmlerini tanıtıyor: "Düşükler Yassıada'da" ve "Yassıada'da Hesap Veriyorlar". Yeri gelmişken, son genel kurulumuzda Tarih Vakfı başkanlığı yetkisini Işık Tamdoğan'dan devralan Mehmet Ö. Alkan'a bir de buradan tüm iyi dileklerimi iletiyorum; hep birlikte yolumuz açık olsun. Işık Tamdoğan'a da bugüne kadarki özverili katkıları için çok teşekkürler.

"Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri" başlıklı kapak konumuzda Zafer Toprak, birbirini takip eden savaşlardan geçmiş Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus meselesi ve özelde çocuk ölümleri üzerinde duruyor. Çok yüksek oranları bulan çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi için girilen arayışı, dönemin aydınlarından Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım'ın bu konuda yazdığı makaleleri de temel alarak aktarıyor. Şöyle sesleniyor örneğin Sabiha Zekeriya Hanım: "Her türlü eğlence yerine muhteşem tuvaletleriyle koşan, giysileri için Beyoğlu'nda sınırsız para sarf eden kadın, kendi cinsinden birçok kadının çocuklarının sefalete mahkûm olduklarını gördükten sonra kalbinde hiçbir isyan taşımıyor mu?"

Diğer sayfalarımızda, gün yüzüne çıkardıkları belgeler-bilgilerle Bülent Bilmez, Edhem Eldem, Murat Koraltürk, Sacit Kutlu, İ. Arda Odabaşı, Kaan Sağ, Emel Seyhan ve Mehmet Perinçek okurlarımızı edebiyattan kente uzanan bir yolculuğa çıkarıyor.

Hazıranda görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
9 EYLÜL 1922 KURTULUŞ SAVAŞI'NIN SON SAFHASI
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 GÖZDEN KAÇANLAR
YOK OLMAYA YÜZ TUTMUŞ BİR BİZANS BAŞYAPITI BUKOLEON SAHİL SARAYI
Kerim Altuğ

16 TÜRKİYE'NİN AVRUPA'DAKİ İLK ARKEOLOJİK KAZISI
ULPIANA ANTİK KENTİNİN KEŞFİ
Berat Seçkin Demirok

18 **ERMENİSTAN VE TÜRKİYE'DE TARİH DERS KİTAPLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE CİNSİYETÇİLİK**

22 **ERKEN CUMHURİYET, NÜFUS SORUNU VE ÇOCUK ÖLÜMLERİ**
Zafer Toprak

32 **DEMİR DÖKÜM'ÜN SICAĞINDA AĞUSTOS İŞGALİ**
Özgür Balkılıç

40 **27 MAYIS DARBESİ: PROPAGANDA DOKÜMANTERLERİ VE SİNEMA FİLMİ**
Mehmet Ö. Alkan

48 **BOĞAZİÇİ ÂŞIĞI BİR FRANSIZ OSMANLI PAŞASI VE GALATA RIHTIMI**
Sacit Kutlu

60 **İSTANBUL'DA VAPURLARIN TRAMVAY VE OTOBÜSLERLE REKABETİ**
Murat Koraltürk

66 **BİLİNMEYEN YAZILARI VE BELGELERLE NÂZIM HİKMET'İN ORTA ASYA SEYAHATİ**
Mehmet Perinçek

82 İMKÂNSIZI DENEMEK: CEREYANDA KALAN TÜRKİYE'NİN ZİHİNSEL ATLASI
TANIL BORA'NIN CEREYANLAR ŞAHESERİ
Bülent Bilmez

86 **OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (II)**
İ. Arda Odabaşı

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 9 Eylül 1922 tarihli nüshasından, Ankara hükümetinin Anadolu'daki Yunan işgaline karşı yürüttüğü taarruzu anlatan "Kurtuluş Savaşı'nın Son Safhası" başlıklı makaleyi aktarıyor.

60 İSTANBUL'DA VAPURLARIN TRAMVAY VE OTOBÜSLERLE REKABETİ

Murat Koraltürk, bir deniz şehri olan İstanbul'un şehiriçi ulaşımında, olması gerekenin aksine deniz yolunun payındaki gerilemeyi anlatıyor; tramvay ve otobüslerin vapurlarla rekabetinin altını çiziyor.

TANIL BORA
Cereyanlar
Türkiye'de Siyasî İdeolojiler

82 CEREYANDA KALAN TÜRKİYE'NİN ZİHİNSEL ATLASI: TANIL BORA'NIN CEREYANLAR ŞAHESERİ

Bülent Bilmez, Tanıl Bora'nın İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* adlı kitabını mercek altına alıyor.

86 OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (II)

Arda Odabaşı, basında ilgiyle karşılanan ilk yerli kurmaca filmlere ilişkin değerlendirme ve eleştirileri ele alıyor; filmler hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı'nın sinema hayatına ışık tutuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 281, Mayıs 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürkoğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Nisan 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş. 100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

9 EYLÜL 1922

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN SON SAFHASI

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 9 SEPTEMBRE 1922

Le général Ismet Pacha, commandant en chef des armées turques en Asie Mineure,

Anadolu'daki Türk ordularının başkumandanı General İsmet Paşa kurmaylarının arasında Akşehir'de (Afyonkarahisar'ın güneydoğusunda).

Fotoğraf: Bayan Berthe Georges Gaulis.

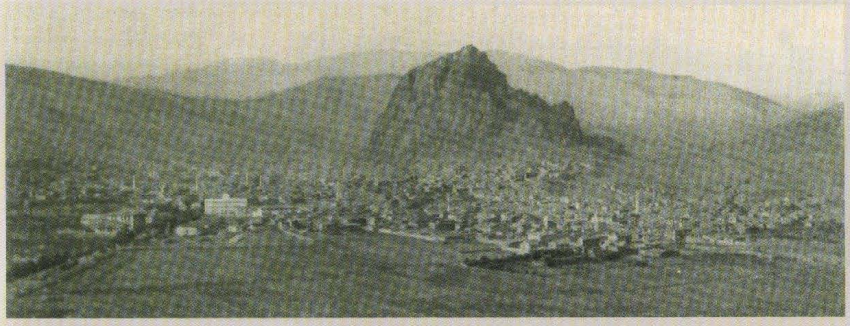
L'Illustration dergisinin 9 Eylül 1922 tarihli ve 4149 numaralı sayısının kapağında İsmet Paşa'nın karargâhında çekilmiş bir resmi yer aldığı gibi, derginin iç sayfalarında da bol resimli ve uzunca bir yazıda Ankara hükümetinin Anadolu'daki Yunan işgaline karşı yürüttüğü yoğun saldırıdan bahsedilmekteydi. İstiklal Savaşı'nın en önemli ve nihai safhası olarak genellikle "Büyük Taarruz" adıyla anılan bu anı sanırız burada tekrar anlatmak gerekmeyecektir. Onun yerine yazının ve görüntülerin ilginç birkaç özelliğine dikkat çekmekle yetineceğiz.

L'Illustration dergisinin bu tarihlere rastlayan birçok sayısında gördüğümüz gibi bu yazıya da genel bir Türk sempatisinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. 1920'de Ankara hükümeti ile Fransa arasında başlamış olan yakınlaşma giderek artmış, İstiklal Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığı bu dönemde artık iyice yoğun bir ilgiye dönüşmüştü.

Fakat yazının herhalde en ilginç tarafı, görüntülerin niteliği ve kullanımıyla ilgilidir. Derginin tarihi her ne kadar Cumhuriyet tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 9 Eylül 1922 idiyse de, unutmamak gerekir ki burada söz konusu olan haberler bir hafta öncesinin, yani 30 Ağustos muharebesinin hemen ardından oluşan durumun yansımasıydı. Zaten o yüzden de derginin en büyük sıkıntısı, bahsettiği gelişmeleri yansıtacak görüntülere sahip olmamasıydı. Bu zorluğu aşmak için başvurulan çare ilginçti: Yazıda da belirtildiği gibi, bir sene öncesine ait fotoğraflar kullanarak okurları bilgilendirmeye karar vermişlerdi. Bunun, yazıda açıkça itiraf edilirken fotoğrafların künyelerinde belirtilmemesi dikkat çekicidir. Bu oyunun nasıl meşru kılındığı da ilginçti: Yazıda konu edilen taarruzun yer aldığı yerler ve mevsim aynı olduğu için bir senelik fark pek önemli değildi...

Fotoğraflarda dikkat çeken diğer ilginç nokta ise, genellikle Osmanlı veya Türk ordusu ile özdeşleştirilen bazı görüntülerin Yunan ordusuna ait olmasıydı. İstiklal Savaşı'nın bir tür simgesi haline gelmiş olan kağnıların Yunan ordusunun da erzak ve malzeme nakli için kullanılması bunun en çarpıcı örneğidir. Keza, "Şark" görüntülerinin vazgeçilmez unsurları arasında yer alan deve kervanlarının da Yunan ordusunun lojistik ihtiyaçlarına cevap veriyor olması, Anadolu'nun işgalinin "sömürgeci" boyutunun bir tezahürü olarak algılanabilir.

Nihayet, fotoğrafları çekmiş olan şahsiyetlerle ilgili birkaç söz etmek gerekir. Bunların ilki, Henri-Paul Boissonnas isimli İsviçreli sanatçıydı. 1894-1966 yılları arasında yaşamış olan Boissonnas, 1919 ve 1921 yıllarında Yunanistan ve Anadolu'ya seyahat etmiş, 1924-1927 yılları arasında ailesinin fotoğraf stüdyosunu işletmiş, 1934'ten sonra da ressam olarak çalışmış, resim tamirinde modern ve bilimsel teknikleri ilk defa kullanmış olan bir sanatçıdır.[1] Fotoğrafları yayımlanan diğer kişi ise dergimizin Nisan 2016 sayısında "Dört Diktatör" başlığı

Kayanın dibinde Afyonkarahisar kenti.

altında ele almış olduğumuz Fransız gazeteci ve yazar Berthe Georges-Gaulis idi. 1870-1951 yıllarında yaşamış olan ve genç kızlık adı Berthe Dussaud olan Georges-Gaulis, 1896 yılında Makedonya ve Şark Meselesi konularında çok yazmış bir gazeteci olan Georges Gaulis ile evlenmiş, kocasının ölümünden sonra mesleğine devam etmiş ve 1920'lerde Mustafa Kemal ile yakın temasa geçmiş, görüşlerini 1922'te yayımlanan bir kitapta toplamış olan ilginç bir kişilikti.[2]

Anadolu'da Türk taarruzunun gerçekleştiği kısım ve Trakya.

ANADOLU'DA TÜRK TAARRUZU

Avrupa diplomasisinin Yunanlıların üç seneden beri süregelen bir savaşa son vermek bahanesiyle İstanbul'a karşı gerçekleştirmeyi düşündükleri darbeden dolayı duyduğu endişeden ancak birkaç hafta sonra Kemalist orduların Anadolu cephesinde düzenledikleri geniş bir taarruzun haberi ulaşmış bulunuyor. Bu cephe bir sene önce, Ağustos-Eylül 1921'deki Sakarya muharebesinden hemen sonra istikrar kazanmıştı. Zaten okurlarımız da *L'Illustration*'un eski sayılarında (30 Temmuz, 24 Eylül, 8 Ekim, 19 Kasım 1921 ile 19 Ağustos 1922 sayıları) Türk-Yunan savaşının başlıca askeri ve diplomatik safhalarının özetini bulabilirler. Burada bunları birkaç kelimeyle hatırlatmakla yetineceğiz. Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından o dönemde İtilaf devletleri tarafından da saldırıya maruz kalan Mustafa Kemal'in ordularına karşı ilk sefer gerçekleşmişti. Eylül 1920'nin sonunda Yunan hattı Bursa ve Uşak'ı da içermekteydi. 23 Mart 1921 günü Yunan generali Papulas hem kuzeyden, hem güneyden Eskişehir ve Afyon Karahisar yönünde çifte bir saldırı başlatmıştı. Bu saldırı Eskişehir'in önünde başarısızlığa uğramıştı, ama Yunanlılar şiddetli karşı saldırılara rağmen Afyon Karahisar'ı aldıktan sonra orada tutunmayı başarmışlardı. Bir sonraki Ağustos ayına yeni bir Yunan harekâtı önceleri parlak başarılar kaydetmişti. Sakarya geçilmiş ve artık Ankara'ya kadar yürüme planları bile yapılmıştı. Fakat 10 Eylül'den itibaren Türk tepkisi hissedilmeyc başlanmış ve kanlı mücadeleler esnasında kazanılmış başarılar sayesinde Yunan ordusu Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın hemen doğusundaki konumlara kadar sert bir şekilde püskürtülmüştü. O tarihten sonra bütün cephe boyunca bir duraklama yaşanmış ve 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Kemalist hükümet arasında imzalanan Ankara Antlaşması'yla, Şark'ta barışın yakında elde edileceği ümidi doğmuş ama gerçekleşmemişti. Diplomasinin yavaşlığı ve Yunanistan'ın İngiltere'den gördüğünü sandığı cesaretlendirme barışı geciktirmiş ve yeni bir askeri faaliyet safhasının başlamasına imkân tanımıştır.

20 Ağustos günü başlamış olan son harekâtın henüz herhangi bir fotoğrafı elimize ulaşmadı; fakat burada yayımladığımız görüntüler, bir senelik de olsa, harekâtın nasıl bir ortamda gerçekleştiği konusunda gayet kesin bir fikir vermektedir. Gerçekten de aynı yerlerde ve senenin aynı döneminde çekilmişlerdir. 5 Temmuz 1921 tarihinde muhabirlerimizden birinin Eskişehir'den bize yolladığı bir mektuptan asıl muharebe alanını tasvir eden şu satırları aktarıyoruz: "Burası tepe veya dağların çevrelediği bir ovalar bölgesi; bunların arka-

Uşak'ın genel manzarası.

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Eskişehir'in genel manzarası.

Fotoğraf: Henri Boissonnas.

larında ise gene bir derya kadar geniş başka ovalar yer alıyor. Ovaların arasından ise bitmek bilmeyen şeritler halinde patikalar kıvrılıyor. Ama bir de vapur dumanı gibi kalın dalgalar ve ağır, kesif girdaplar halinde toz bulutları yükseliyor. Su olan her yerde bitki örtüsü, en azından insan ve hayvanların erişemedikleri müddetçe muhteşem gözüküyor. Güneşin de artırdığı zenginliğiyle bu bitkiler, çöl gibi çıplak geniş alanlarla bir tezat oluşturuyor. Buradaki kırlar zorluk dolu. İnce çadır-korunakların altında geceler soğuk, iletişim ise zor. Sıklıkla öküz koşulmuş eski kağnılardan başka bir şey bulunmuyor ve o zaman da modern savaş yirmi asır önce, On Binlerin geri çekilmesi zamanındaki muhtemel görüntüyü arz ediyor..."[3]

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Eskişehir'in küçük bir meydanında bir konvoyun oluşumu.

Fotoğraf: Henri Boissonnas.

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Yunan ordusunun bir erzak kervanı.

Fotoğraf: Henri Boissonnas.

Türklerin taarruzu 20 Ağustos günü Yunan cephesinin her iki ucunda mahalli saldırılarla başladı. Önce sağ kanatta, Menderes Nehri üzerindeki Denizli bölgesinde, ardından da Bilecik'te sol kanada karşı. Bu şekilde düşmanın dikkatini birbirinden yaklaşık 350 km uzaklıktaki iki noktaya çektikten sonra Türkler 26'sında on tümenle cephenin merkezinde Afyonkarahisar'a karşı yoğun bir saldırı başlattılar. Bu bölgede Yunanlıların sadece dört tümeni bulunuyordu. Sağdaki neredeyse tamamen yok edilmiş, diğer üçü ise alelacele geri çekilmek zorunda kalmıştı. 28'inde Türkler Afyon'a girdiler. Bu yenilgi özellikle ciddiydi, zira Afyonkarahisar, Anadolu'da demiryolu iletişiminin birleştiği nokta konumundaydı. Burada Uşak üzerinden İzmir'den gelen hatla Eskişehir ile Bilecik üzerinden bütün cephe gerisini besleyen hat birleşiyordu. Üstelik kanatlarda Türkler cevap niteliğindeki aldatmaca saldırılarla yetinmemişler, orada da taarruzlarını sonuna kadar zorlamışlardı: Güneyde Menderes hattı boyunca, kuzeyde ise Bilecik'e doğru. Baskıya maruz kalan Menderes boyunca sıralanmış Yunan birlikleri, Afyonkarahisar'dan geri çekilen ordunun da toplanma noktası olan Uşak'a doğruyöneldiler. 2 Eylül günü Afyon'un doğusunda bir muharebe

gerçekleşti. Kuzeyde ise Bilecik ile İnegöl arasında kalan bütün mevkiler ele geçti ve Yunanlılar hiçbir mukavemet göstermeden düzensiz bir şekilde o da tehdit altında kalan Bursa'ya çekildiler. Bu arada, kuzey Yunan ordusunun güney birlikler ile irtibatını kesmek üzere Türkler ayrıca başarılı bir şekilde merkez bölgeye de saldırdılar. Yunan ordusunun 1 Eylül tarihli gecikmiş bildirisinde Eskişehir'in tahliyesinin haberi verilirken Ankara'nın 31 Ağustos tarihli bildirisi Kütahya ile Gediz'in alındığından bahsetmekteydi. Nasıl ki Afyonkarahisar demiryollarının bağlantı noktasıdır, Kütahya da kuzey ile güney arasındaki bütün iletişim yollarına hâkim bir kavşaktır. Kütahya'nın işgali Yunanlıları Uşak'ı da tahliye etmeye zorlamış, kuzey ordularını Bursa'ya yönelttiği gibi bütün güney ordularını da İzmir'e doğru itmiştir.

Görülüyor ki Yunan ordusunun vaziyeti birkaç günde son derecede vahim bir hal almıştır. Atina'dan verilen beyanlar ilk önce bir süredir kararlaştırılmış olan ve Türk taarruzuyla aynı zamana rastlamış olan cephenin kısaltılmasından bahsederek bu durumu gizlemeye çalışmıştı. Ankara'dan gelen haber bültenleri daha seyrek olmakla beraber Yunanlılar tarafından kaydedilen epeyce önemli mühimmat ve insan kayıplarından söz ederek orduya hâkim olduğu anlaşılan moral bozukluğuna da tanıklık etmektedir. Ayrıca pek de şaşırmadan öğrendik ki Yunan hükümeti pek çok değer verdiği hayallerini terk etmiş ve İngiliz hükümetiyle temasa geçerek hemen acele olarak bir mütareke elde etmek için İtilaf devletlerinin aracılığını rica etmiş. Yunanistan, Ankara hükümetinin geçen Nisan ayında talep ettiği gibi Anadolu'yu tamamen tahliye etmeyi kabul ediyor. Ona mukabil beklenmedik bir şekilde Trakya'da tazmin edilmeyi talep ediyor.

Anadolu'da faaliyet gösteren Türk kuvvetlerine kumanda eden genç general İsmet Paşa'dır. *Illutration*'un kapakta yayımladığı fotoğrafta kendisini kurmay subaylarıyla birlikte

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Bir konvoyun dönüşü.

Fotoğraf: Henri Boissonnas.

Sivrihisar ile Porsuk Nehri arasında Türk ordusu tarafından kullanılan demiryolu.

Sakarya Nehri'nin kıyısında çamura batmış Yunan kamyonu.

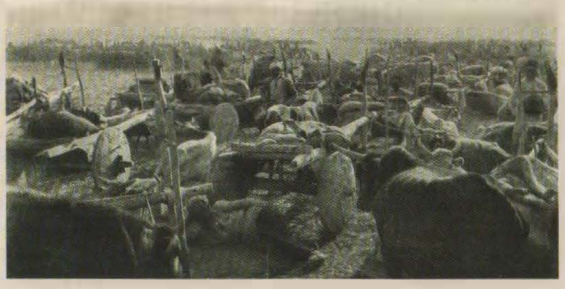
görmekteyiz. Bu resim geçen sene karargâhında çekilmiştir. Yunanlıların ise başlarında General Papulas'ın halefi olan General Hacıanestis bulunuyor. Bozguna uğramasının üzerine yerine güney ordusuna kumanda eden General Trikupis tayin edilmiştir.

DİPNOTLAR

1 http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F27697.php

2 Berthe Georges-Gaulis, *Angora. Constantinople, Londres, Mouataja Kémal et la politique anglaise en Orient* (Paris: Armand Colin, 1922)

3 On Binler, MÖ beşinci yüzyılda Kuruş-ı Sağir'in ağabeyi II. Ardeşir'i tahtından indirmek için devşirdiği Sparta ve Tebaili 12 800 askere verilen addır.

Yunan ordusunun levazımatı: Bir menzilde öküz koşulmuş kağnıların toplanması.

Fotoğraf: Henri Boissonnas

Stockholm Konferansı ve Amele Meclisi

3 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 1 Mayıs– Amele Meclisi ile Hükümet-i Muvakkate arasındaki ihtilaf günden güne artıyor. Mezkûr meclis azasından bazısı Stockholm Konferansı'na iştirak lehinde idare-i kelam eylemişlerse de Kerenski gittikçe, Stockholm'de bir sulh konferansı aleyhtarı olan sağ cenaha takarrüb etmektedir.

Lenin'in Propagandası

4 MAYIS 1917

TANİN

Kopenhag 2– Petersburg Ajansı 1 Mayıs tarihiyle bildiriyor: Amele ve Asker Murahhasları Meclisi, Lenin tarafından yapılmakta olan propagandayı Rus hürriyeti için muzır addeylemiştir. Lenın kendisini müdafaa için mezkûr meclisin huzuruna çıkmıştır. Meclis Lenin'in izahatını istima eyledikten sonra kararını tebdil etmeye lüzum görmüştür.

Petersburg'da Sosyalist Bayramı

4 MAYIS 1917

İKDAM

Kopenhag 2– Petersburg Ajansı'ndan: 1 Mayıs Bayramı tarif edilemeyecek derecede büyük bir şevk ve tehalükle icra edilmiştir. Havanın letafeti dahı ahalıdeki şevk ve süruru artırmakta idi. Sabahın ilk saatlerinde amele ve askerle vapur taifelerinden ve zabitandan mürekkep müteaddit alaylar önde bayraklar ve muzikalar bulunduğu hâlde sokakları dolaşmışlardır. Bayrakların üzerinde bütün milletleri sıkı bir ittihada ve ebedi bir sulha davet yollu ibareler yazılı bulunmakta idi. Badehu vuku bulan mitingler akşama kadar devam etmiş ve sükûn ve intizam-ı tam içinde geçmiştir. Nümayişçilerın miktarı bir milyonu geçmiştir. Hükümet, 1 Mayıs'ı milli bayram olarak ilan eylediğinden Petersburg'un her tarafında işler tatil edilmiştir. Mağazaların hiçbiri açılmadığı gibi hükümet daireleri de çalışmamıştır. Lokantalar bile kapalı idi. Bütün gazeteler bu milli bayram şerefine yazdıkları uzun makalelerde beynelmilel bir nizamın tesisini temenni etmekle beraber, harb-ı hazırın, Rus milletinin hayat-ı siyasiye ve içtimaisini dilediği tarzda teşkil ve tensik edebilmesini mümkün kılacak bir sulh ile tetevvücü muktezi bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

Viyana Moda Sergisi

4 MAYIS 1917

İKDAM

Viyana sanayi-i nefisesi ile musiki heyeti tarafından moda sergisi unvanı altında Pera Palas'ta tertip edilen gayet dilruba ve gayet muhteşem model sergisi vüsat ve debdebe nokta-i nazarlarından şimdiye kadar güzel payitahtımızın tarih-i bedayiinde misli mukayyed değil idi ve her vechile pek mükemmel bir surette tanzim olunmuş idi. Elyevm silsile-i teşhirat hitam bulmuş ve halbuki birçok nisvan-ı kiram bu hayret efza modelleri görememiş olmakla moda sergisi şehrimizde pek maruf olan Karlman Ticarethanesi'nin üçüncü katındaki vası salonlardan birine nakledilmiş olup orada bir müddet daha devam edecektir. Mezkûr ticarethane en güzide modelleri istihsal etmiş ve fiyat-ı asliyeleri ile satacaktır.

Yeni silsile-i teşhirat bugün küşad olunacak ve ertesi günden itibaren ahali her gün sabah ondan itibaren akşama kadar kabul edilecektir. Duhuliye serbesttir.

Yeni Usul-i İdare

6 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 5 Mayıs– Petersburg gazeteleri şu malumatı neşrediyor: Tarz ve usul-i idaremiz kariben tevsi olacaktır. Müslümanlara, Lehlere, Ukraynalılara ait mesail ve umur ile iştigale mahsus müstakil birer nezaret teşkil edilecektir. Kafkasya, Ukrayna, Lehistan kanun-ı esasi layihaları şimdiden Hükümet-i Muvakkate tarafından tanzim edilmiştir. Müslümanlara, Ukraynalılara, Lehlere mahsus ordular teşkil edilmiştir. Şimdilik bu orduların esasları ikişer livadan ibarettir.

Fransa'da 1 Mayıs

6 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 5– Fransız sosyalist ekalliyeti tarafından 1 Mayıs'ta yapılan merasim, sulh için itilaf edilmesi hususunda büyük bir nümayiş şeklini almıştır. Paris'te Amele Sendikası dairesinde 10.000 kişi tarafından bir içtima akdedilmiştir. Bu içtimada sulhperverane bir karar ittihaz edilmiştir. Sansür bu karar metninin neşredilmesine mani olmuştur. İçtima hitam bulduktan sonra 5000 erkek ve kadın önlerinde bayrakları olduğu hâlde République Meydanı'na gitmişlerdir. Magenta Bulvarı'nda zabıta ile müsademat-ı şedide vuku bulmuş ve müteaddit eşhas tevkif edilmiştir.

Rus Hükümet-i Muvakkatesinin Aleyhinde

6 MAYIS 1917

İKDAM

Berlin 5– Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Bugün Rus Hükümet-i Muvakkatesi'nin gazetelerde ilan olunan notası, sosyalistler nezdinde pek büyük bir adem-i memnuniyeti bâdi olmuştur. Ba'de'z-zeval Heyet-i İcraiye notanın bazı kıtaat-ı askeriye nezdinde de adem-i memnuniyet tevlid eylediği hakkında haberler almıştır. Gündüz Rus Payitahtı'nda nümayişler ve mitingler yapılmış ve üzerlerinde "Kahrolsun Milyukov, Guçkov Hükümet-i Muvakkatesi!" ibareleri yazılı bayraklar ile gezilmiştir.

Lenin ve Aleyhtarları

7 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 6– Petersburg'dan iş'ar olunduğuna nazaran Kadetler Fırkası'nın bir içtimaında Milyukov Lenin'i sözüne itimat edilmez ve ahaliyi birtakım hayaller ile

aldatır bir adam olarak tavsif etmiş ve hakkında şiddetli ta'rizatta bulunmuştur. Rus Zabitan heyeti, amele ve asker fırkalarından Lenin'in tevkifini talep etmiş ise de bu talep hürriyet namına reddedilmiştir. Petersburg sokaklarında Lenin taraftarları ile aleyhtarları arasında şiddetli müsademeler vukua gelmiştir.

İstanbul'da Viyana Operet Heyeti

9 MAYIS 1917

İKDAM

Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Şirketi'nin teşebbüsüyle İstanbul'a gelen ve Hilal-i Ahmer menfaatine verdiği Eva ve Çardaş Fürstin ile İstanbul'un bütün sanatperver muhitinde büyük bir tesir husule getiren Viyana'nın meşhur tiyatrosunun operet heyeti, şimdiye kadar şehrimizin mahrum kaldığı temaşa ve musiki asarından mürekkep zengin bir programı takip ederek yirmi gün kadar daha İstanbul'da kalacaktır. [...]

Boğazlar Türklerin Elinde Kalmalıdır

9 MAYIS 1917

İKDAM

Sofya 3— Dnevnik gazetesi, Rus Kadet Fırkası tarafından akdolunan kongrede Rodyiçev tarafından irad olunan ve milyonlarca nüshasının sivil ahali ve ordu arasında neşr ve tamimi takarrür eden nutuktan bahsederken diyor ki:

"Bu şayan-ı dikkat nutkun Bulgaristan için en mühim aksamı İstanbul'a ve Boğazlara ait fıkralarıdır. Biz İstanbul ve Boğazların mukadderatına karşı lakayt kalamayız. Bulgaristan, ittihad ve istiklalini ancak, İstanbul ve Boğazlara kendisiyle dini ve ırki bir alakası olmayan bir milletin hâkim olması şartıyla muhafaza edilebileceği hakikatini unutmasına meydan vermeyecek pahalı dersler almıştır. Rusya İstanbul'a yerleşecek olursa evvela Patrikliğe hâkim olacak ve Bulgar kilisesi i'tizalini kaldırmak suretiyle bizi iğfale ve Milyukov'un mahut Slav hükümat-ı müttehidesi hususundaki tasavvuratını kuvveden fiile çıkarmak zeminini ihzara çalışacaktır. Diğer büyük Slav milletlerinin faikiyet-i adediyeleri ve müterakki medeniyetleri karşısında maruz kalacağımız mehaliki hiss ve takdir etmekte olduğumuz cihetle aramızda böyle bir fikre, tasavvura taraftar hiçbir fert yoktur. Gerek menafi-i müstakbelemiz, gerek yeni Rusya ile olacak münasebatımız nokta-i nazarından Boğazların mukadderatı kat'en Rodyiçev'in ve kendisiyle beraber bütün Kadet Fırkası'nın arzusuna göre hallolunamaz."

Rusya'da Yeni Kabine

21 MAYIS 1917

TANİN

Uzun uzun müzakerat ve münakaşattan sonra yeni Rus kabinesi suret-i kat'iyede teşekkül etti. Yeni kabinenin sima-yı hususisi eskisinden haylice farklıdır.

Eski kabine bir Oktobrist-Kadet Hükümeti olduğu hâlde bu defaki daha ziyade amele ve sosyalistlere meyleden muhtelit bir hükümettir. Yeni kabinenin yarısı sosyalist, amele ve köylü mümessillerinden, diğer yarısı ise Oktobristlerle Kadetlerden mürekkeptir. Yeni kabinede demokratlar da keyfiyetçe hayli mühim bir mevki tutmuşlardır. Eski kabinede en zi-nüfuz iki şahsiyet Milyukov ve Guçkov yeni kabinede mevkilerini muhafaza edememişlerdir. [...]

Petersburg'da 1 Mayıs

9 MAYIS 1917

TANİN

Stockholm 3 Mayıs— Petersburg'dan bildiriliyor. Petersburg'da 1 Mayıs nümayişleri gece geç vakte kadar devam eylemiştir. Muhtelif mahallerde üç yüz kadar kürsü kurulmuş ve her fırkaya mensup la-yuad hatipler tarafından ahaliye hitaben nutuklar irat edilmiştir. Bu hatiplerin büyük ekseriyeti kazanılan hürriyetin son noktaya kadar müdafaası lüzumundan bahs eylemişlerdir. Müteferrid sulh hakkında hiçbir nutuk irad edilmemiş ve muharebe aleyhindeki sözler kabule mazhar olmuştur. Lenin taraftarlarının nutukları hemen her tarafta "Kâfi, susunuz!" nidalarını tevlid eylemiştir. Plehanov, Lenin, Amele ve Asker Murahhasları Meclis Reisi Çheidze, mezkûr reis-i sanisi Nikoyelev, Adliye Nazırı Kerenski gibi hatipler otomobillerle bir mahalleden diğer mahalleye koşup nutuk irad etmişlerdir. Kerenski umum sosyalist fırkalar arasında bir ittihad-ı tam hususü lehinde idare-i kelam eylemiştir. [...]

Alman Âlimlerinin Mühim Bir Keşfi

10 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 9 Mayıs— Alman âlimleri hububat tanelerinden azim miktarda yağ ve albümini muhtevi bir madde çıkarılmasını keşfe muvaffak olmuşlardır. Bu maddelerin istihsali hububatlaki unun keyfiyet ve kemiyetine ziyan iras etmektedir. Şimdi bu yeni usul bütün Alman değirmenleri tarafından tatbik edilmekte ve bu sayede yemek yağı, margarin imaline mahsus hammadde, albümin istihsal olunmakta, istihsal olunan bu mevad da etin üç misli fazla kuvve-i gıdaiyeyi haiz bulunmaktadır. Gazeteler 10 milyon tonluk hububat yeni usul üzere işlendiği takdirde 10.000 ton yağ ve 90.000 ton albümin ile lahm yerine kaim olacak madde-i gıdaiye istihsal olunacağını beyan ediyorlar. Almanya ise senevi 15 milyon hububat yetiştiriyor.

Edison Bu Sefer Muvaffak Olamayacak

10 MAYIS 1917

İKDAM

Berlin 8— New York'tan Paris'te münteşir Enformasyon gazetesine iş'ar olunuyor: Mucid-i şehir Edison refakatinde 75 mühendis olduğu hâlde tahtelbahirlere karşı bir çare bulmak üzere bir say'-i mütemadi ile çalışmaktadır. Amerika Bahriye

Nazırı şimdiye kadar müteaddid keşif ve ihtiraların tecrübesi yapıldığı ve fakat hiçbirinin meseleyi halledemediğini beyan eylemiştir.

Rusya'da Müslümanlar ve Boğazlar Meselesi

10 MAYIS 1917

İKDAM

"Hürriyet-i Milli Partisi"nin (Kadetler Partisi) bir kongresinde İslam azadan S.N. Maksudov ber-vech-i ati bir nutuk irad eylemiştir: "Biz Müslümanlar, sizin Boğazlar ve İstanbul meselesindeki harekâtınıza aynı surette iştirak edemeyiz. Bizim Boğazlar hakkında başka türlü düşünmemize, dini mahazirden maada birtakım başka esbab dahi mevcuttur. Rusya'da yaşayan Islamların Türkiye'ye karşı bir hürmet ve muhabbet beslemelerine ve onun mahvını hiçbir zaman arzu etmemelerine mütehayyir olmamalıyız. Nitekim siz Sırbistan'a olan muhabbetiniz saikasıyla harbe girdiniz. Eğer, Kadet Partisi, İslamları kendi tarafında görmek arzu ederse İstanbul meselesini programından tay eylemelidir."

Asker Cepheyi Terk Ediyor

11 MAYIS 1917

TANİN

Stockholm 8— Finlandiya'dan varit olan haberlere nazaran Rus Harbiye Nazırı'nın, taht-ı silahta bulunanların taksim-i araziye iştirak etmek hakkından mahrum kalmayacaklarına neşrettiği beyannameye rağmen cepheden firar eden askerlerin miktarı günden güne badi-i endişe bir surette tezayüd etmektedir.

Rusya'da Karşı Karşıya Ordular

11 MAYIS 1917

İKDAM

Stockholm'den iş'ar olunuyor: Hükümet-i Muvakkate taraftarı bulunan Petersburg Kuva-yı Muhafazası Kumandanı General Kornilov tarafından "Siyah Hassa" unvanı altında kuva-yı mahsusa teşkiline teşebbüs edilmesine mukabil, amele ve asker şurası tarafından dahi Helsingfors Hassası unvanı altında kuva-yı mahsusa teşkil edilmekte bulunmuş ve bunlar mitralyözler ile techiz edilmiştir. Bu son hassa kuvvetleri Petersburg'a bir telgrafname keşide edip Hükümet-i Muvakkate'ye karşı sonuna kadar harp edeceğini bildirmiştir.

Mahmut Paşa Hamamı Bedava

13 MAYIS 1917

İKDAM

İstanbul Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti Riyaseti'nden:

Mahmut Paşa Hamamı heyetimizce isticar edilerek meccanen her gün erkeklere açık bulundurulduğu ilan olunur.

Lekeli Hummaya Tutulanlar Hastahaneye

İstanbul'da lekeli humma hastalığının şimdiye kadar istilaî bir şekil alması hastalığa yakalananların vaktinde ihbarı mecburi olan memurin-i aidesine haber verilmeyerek hanelerinde gizli kalmasından ve tedavisiz ve tedbirsiz bırakılmasından ileri geldiği şimdiye kadar yapılan tahkikat ve tetkikatla tebeyyün etmiştir. Binaenaleyh lekeli humma musabininden lüzum görülenlerin hastanelere kaldırılması hastalığın imhası nokta-i nazarından zaruri görüldüğünden, sırasıyla her tarafta şiddetle taharriyat yapılarak mücadeleye memur etibbanın şüphelendikleri hanelerde hasta arayacakları ve buldukları hastaları hastanelere gönderecekleri ahalinin malumu olmak üzere ilan olunur.

Asker Tramvaylarına Kimse Binemeyecek

14 MAYIS 1917

İKDAM

Merkez Kumandanlığı'ndan: Her suretle muhafaza-i sıhhatleri cümleye farz olan ve bu sebeple ahaliden daha ziyade inzibata ve tedabir-i sıhhiyeye tabi tutulmakta olan efrad-ı askeriyeyi şehir dahilinde zuhur edecek sari hastalıklardan vikaye için sırf askere mahsus tramvay vagonları tefrik edilmişti. Ahaliden bazılarının bu vagonlara binmek istedikleri ve bu yüzden tramvay memurlarını tazyik ettikleri görülmekte olduğundan bundan böyle efrad-ı ahalinin ve gerek asker olup da haneleriyle temasta bulunan kollarında kırmızı alametli sivil elbise taşıyan efradın askeri vagonlara binmeleri katiyen men olunmuştur.

Buna riayet etmeyenlerin ve iş bu vagonlara efrad-ı ahaliyi kabulde müsamaha gösteren tramvay memurlarının Divan-ı Askeriyc'ye tevdi olunacakları beyan olunur.

Sivas'ta Dârü'l-istihzâr

14 MAYIS 1917

İKDAM

Sivas— Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından burada tesis edilen dâ'-ül-kelb ve aşı dârü'l-istihzârının vali-yi vilayet, muteberan-ı memleket, memurin-i mülkiye ve askeriyeden mürekkep bir cemiyet huzurunda resm-i küşadı icra edilmiş ve çiçek aşısı istihzarına mübaşeret olunmuştur.

Rusya Ahvali

18 MAYIS 1917

TANİN

Sosyalist murahhasları hükümete iştirak ediyor.

Stockholm 16 Mayıs— Petersburg Telgraf Ajansı 14 Mayıs tarihiyle bıldiriyor: Amele ve asker murahhaslarından mürekkep meclis, vaziyet-i dahiliye hakkında münakaşa icrasından sonra 19 rey muhalif ve bir rey müstenkife karşı 41 rey ekseriyetle sosyalist fırkaları murahhaslarının Hükümete iştiraklerine karar vermiştir.

Stockholm 16-- Petersburg Telgraf Ajansı bildiriyor: 14 ve 15 Mayıs gecesi amele ve asker murahhaslarından mürekkep meclisin heyet-i icraiyesi, Rus sosyalist fırkaları mümessillerinin Hükümet-i Muvakkate'ye ne gibi şerait dahilinde iştirak eyleyecekleri hususunda icra-yı müzakerat eylemişlerdir.

Bu mesele hakkında kararlaştırılan programın esası ber-vech-i atidir: Milel-i muhtelifenin malik oldukları hukuka muvafık surette kendi mukadderatlarının bizzat kendileri tarafından tayin ve idare edilmesi maksadının husulpezir olmasına açıktan açığa ve fa'alane çalışacak bir siyaset-i hariciye; ordunun demokratlaştırılması ve Rus hürriyetinin müdafaası zımnında cephelerin takviyesi. Bundan sonra programda içtimai, iktisadi ve mali bazı ıslahat zikredilmektedir. Heyet-i İcraiye, Hükümet-i Muvakkate ile icra-yı müzakerat etmek üzere bir komisyon intihap eylemiştir.

Yeni Kabinenin Tarz-ı Teşekkülü

19 MAYIS 1917

TANİN

Amsterdam 17 Mayıs– Londra'dan bugünkü tarihle bildiriliyor: Petersburg'dan Ajans Reuter'e varid olan bir telgrafnameye göre, bütün gün devam eden müzakerattan sonra Amele ve Asker Murahhasları Meclisi'nin heyet-i icraiyesiyle Hükümet-i Muvakkate arasında bir itilaf husule gelmiştir. Hükümet-i Muvakkate bu hususta mufassal malumat neşredecektir. Sosyalist demokrat ve sosyalist nasyonal fırkalarından üçer zat yeni kabineye dahil olacaktır.

Rus Köylüleri ve Sulh

23 MAYIS 1917

İKDAM

Stockholm 21– Petersburg Ajansı'ndan: Amele ve Asker Meclisi, köylü murahhaslarının ayın ikisinde Moskova'da akdettikleri kongrede atideki kararnamenin kabul edilmiş olduğunu tebliğ eyliyor.

"Kongre, adalete ve bütün milletlerin mukadderat-ı atiyelerini bizzat tayin edebilmeleri esasına müstenit bir sulh ile harbe nihayet verilmesinde köylü ve amelelerin menfaatdar bulunduklarını tasdik eder. Sulhu tacil için bilumum dost ve düşman memleketlerdeki amelenin ve diğer ahalinin, hükümetlerini vazıh ve sarih bir surette ilhak-ı araziden ve tazminat-ı harbiyeden vazgeçirmeleri iktiza eder. Kongre, Amele ve Asker Meclisi ile hemfikir bulunduğu halde şerait-i sulhiyeyi kararlaştırmak üzere beynelmilel sosyalist konferansının içtimaını zaruri addeder." [...]

Ecza-yı Tıbbiye Üzerine Spekülasyon

23 MAYIS 1917

İKDAM

Ecza-yı tıbbiye ticaretiyle meşgul olacakların kanunen müsaadc-i resmiye istihsal ve bir maha:l-i ticaret irae etmesi mecburi iken, şu günlerde ahval-i hazıra dolayısıyla birçok kimselerin diğer eşyada olduğu gibi ecza-yı tıbbiye üzerinde dahi spekülasyon yapmakta olduğu görülmüş ve eczacılık ve ecza tacirliği ile münasebeti olmayan bu gibi kimselerin ecza ticaretinden men'i muktezi bulunmuş olduğundan zikrolunan kimselerin hakkında takibat-ı kanuniye icra edileceği malum olmak üzere ilan-ı keyfiyet olunur.

Amerika'nın Rusya'ya Şerait-i İkrazı

23 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 22– Londra'da münteşir Morning Post gazetesi Washington'dan istihbar ediyor: Amerika Hükümeti, yeni ikrazatın ancak bir sulh-i münferit akdetmemek, ikraz olunan meblağı münhasıran masarif-i harbiye için istimal edilmek şartıyla verileceğini Rusya Hükümeti'ne ihsas eylemiştir. Rusya, gerek Avrupa müttefiklerinin gerek Amerika'nın muvafakati olmaksızın akd-i sulh ettiği takdirde muavenet-i maliyeye derhal nihayet verilecektir.

Amerika Kuva-yı Bahriyesinin İtilafa Muaveneti

24 MAYIS 1917

İKDAM

Dünyada İngiltere ve Almanya'dan sonra en kuvvetli olan Amerika donanması da İtilaf donanmaları zümresine dahil oldu. Her ne kadar bu donanma fiilen iltihak etmediyse de, birkaç gün evvel gelen bir telgrafnameye göre, Amerika, İtilafla teşrik-i mesai ettiğine bir timsal olmak ve kendisinin harbe duhulünün sebeb-i zahirisi bulunan Alman tahtelbahirlerini kovalamak üzere İngiltere'ye hafif sefainden ve torpido muhriplerinden mürekkep bir filo göndermiştir. [...]

Kadın Doktorlar Orduda

24 MAYIS 1917

İKDAM

Stockholm 21– Petersburg Ajansı'ndan: Hükümet, 45 yaşından dun olan bilumum kadın etibbanın orduda hizmete alınmasını emretmiştir. Ancak 3 yaşından küçük çocuğu olanlar bundan istisna edilmişlerdir.

Amerika Sosyalistleri ve Muharebe

25 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 24– Stockholm'e muvasalat eden Amerika sosyal demokratlarından Doktor James şu beyanatta bulunmuştur: Amerika sosyalistleri muharebeye sunuf-ı hâkimeye yeni kuvvetler ve servetler bahşedecek bir rekabet-i ticariye nazarıyla bakıyorlar. Binaenaleyh mesai eshabı olan sunufun kuvve-i maneviyesi bozulması harbin nihayet bulması için bir tesir-i kat'i husule getirecektir.

Finlandiya İstiklalini İlan Etti

31 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 29– Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Finlandiya Senatosu azim bir ekseriyet-i ara ile Finlandiya'nın istiklalini ilan eylemiştir. Şimdiye kadar Rusya'ya sadakatiyle meşhur bulunan Finlandiya Senatosu'nun bu hareket-i ihtilalkâranesinin Petersburg'da meskût geçileceği ümit olunuyor.

YOK OLMAYA YÜZ TUTMUŞ BİR BİZANS BAŞYAPITI:

BUKOLEON SAHİL SARAYI

Ne İstanbul'un surları ne de Bizans döneminin Büyük Saray'ı hak ettiği ilgiyi görebildi şimdiye kadar. Surların birçok alanı tekinsiz yerlerin başında yer alırken, sarayın minicik bir kısmı Mozaik Müzesi adıyla numunelik olarak koruma altına alındı. Büyük Saray'ın bir bölümü olan Bukoleon Sarayı'nın güzel seyir terasından Marmara Denizi'ne, Anadolu yakasına ve adalara keyifle bakan imparatorluk ailesi bugünleri neyse ki görmüyor. Bukoleon Sarayı adıyla anılan kısım hem sur hem saray olduğu için muhtemelen günümüzde harabe ve çöplük halinde kalan ömrünü geçiriyor.

"Gözden Kaçanlar" köşesine bu ay Bukoleon Sarayı'nı yazan İTÜ Mimarlık Fakültesi Araştırma Görevlisi Kaan Sağ'a çok teşekkür ediyoruz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

KAAN SAĞ

Bukoleon Sarayı, tarihi yarımadanın bugünkü Kumkapı ve Cankurtaran arasında bulunan Çatladıkapı mevkiinde, Küçük Ayasofya'nın hemen doğusundaki sahil sarayıdır. Büyük Saray kompleksinin günümüzde yer üstünde ayakta duran tek kalıntısıdır. Tarih boyunca deprem ve yangın gibi felaketlerin verdiği zararların yanı sıra, özellikle 19. yüzyılda açılan Rumeli demiryolu hattı ve 20. yüzyıldaki sahil otoyolu inşaatı yapının büyük oranda yıkılmasına yol açmıştır (Resim 1 ve 2).

Hormisdas Sarayı ve İustinianus Evi olarak da bilinen Bukoleon Sarayı, ismini Konstantin Porphyrogennetos (MS 912-959) tarafından yaptırılan ve sarayın imparatorluk iskelesinin önünde bulunan, bir aslan ve bir boğanın mücadelesi konulu bir grup heykelden almıştır. Sarayın denize bakan cephesinde yer alan bu ve benzeri heykeller, 16. yüzyılın ilk yarısındaki depremde büyük zarar görmüş ve aynı yüzyılda yok olmuştur.

Sarayın ilk inşası, bu konudaki araştırmalar tam olarak açıklık getirememişse de, Doğan Kuban ve Wolfgang Müller-Wiener tarafından II. Theodosius dönemine (MS 408-450) tarihlendirilir. Diğer taraftan Büyük Constantinus döneminde (MS 306-337) İstanbul'a sığınarak Hıristiyanlığı kabul eden Sasani prensi Hormisdas'ın (Hürmüz), Constantinus'un izniyle İran'daki evine benzer bir saray yaptırdığı ve bu sarayın Bukoleon Sarayı olduğu da tahmin edilir. 16. yüzyılda Petrus Gyllius, Bukoleon Sarayı'ndan İmparator I. Leo'yu (MS 457-474) kastederek Leo Macellus Evi olarak bahseder. Sarayın İustinianus Evi olarak da adlandırılmasının sebebi, İmparator İustinus'un (MS 518-527) Hormisdas Sarayı'na sahip olarak yeğeni İustinianus'a (524-565) hediye etmesi ve İustinianus'un, karısı Theodora ile birlikte bu sarayda oturarak yapıyı büyüttürmesidir. İmparator olduktan sonra da burayı Büyük Saray kompleksine (basileos) dahil eder.

Resim 1
Sarayın günümüzdeki durumu.

© GABAM/B. Altan.

Bukoleon Sarayı, Latin işgali sırasında (MS 1204-1261) Latin krallarının konaklaması için kullanılmış ve Latinler Büyük Saray'ın tümünü Bukoleon Sarayı adıyla anmıştır. Latin işgali sonrasında ise (MS 1261-1453) Paleologos hanedanı Blakhernai Sarayı'na yerleşip Bukoleon Sarayı'nı kendi haline terk etmiştir. Osmanlı döneminde bir yerleşim yeri olan bu bölgede değişik tarihlerde çıkan yangınlar, sarayın tamamına yakın bir kısmını yok etmiştir. Ama asıl büyük darbeyi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Rumeli demiryolu hattının yapımı vurmuştur. Bu sırada sarayın kara tarafı tamamen yıkılmış ve günümüze sadece deniz surları tarafındaki cephesi kalmıştır.

Resim 2
Sarayın sahil yolu yapılmadan önceki durumu.

Nicholas Artamonoff Collection.

Kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar, saraya ait yapı bölümlerinin değişik zamanlarda inşa edildiğini ortaya koyar. Görülen almaşık duvar tekniği (*opus-mikstum-opus listatum*) ve düz tuğla duvar teknikleri (*opus latericum*) Constantinus dönemini yansıtmamaktadır. Iustinianus döneminde restore edilen yapının bugün halen görünebilen bölümlerinin Theophilos (MS 829-842) zamanında eklendiği düşünülmektedir. II. Nikephoros Phokas (MS 963-969) tarafından Büyük Saray kompleksinin saldırılara karşı korunması amacıyla savunma duvarları ile çevirtilmesi sırasında Bukoleon Sarayı'nın deniz cephesi sur duvarlarıyla güçlendirilmiş ve buraya ek yapılar ilave edilmiştir. Phokas'ın Bukoleon Sarayı dahilinde yaptırdığı inşaatlar arkeolojik ve tarihsel açıdan net bir şekilde saptanabilmektedir. Bu yüzden de bugün deniz surları üstündeki sahil sarayı kalıntılarının önemli bir kısmı 10. yüzyıla tarihlendirilir.

Bukoleon Sarayı'nın 300 metre uzunluğundaki ön cephesi başlıca iki bölümden oluşur (Resim 3). Bukoleon Kraliyet Limanı ile sarayı birbirine bağlayan anıtsal merdiven, cephenin 90 derecelik bir açıyla kırıldığı yerde bu iki bölümü birbirinden ayırır. Sarayın batısı 1870'lerdeki demiryolu yapımında zarar görürken doğusu günümüzde kısmen de olsa ayaktadır. Saray, surların üzerinde, deniz seviyesinden yaklaşık 13,5 metrelik bir yükseklikte yer alır. Doğu bölümünün doğu sınırını Pharos adı verilen ve bugün sadece alt kısmı ayakta duran deniz feneri oluşturur. Pharos, 22,5 metre yüksekliğinde aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan üç katlı bir yapıdır. Sarayın batı bölümü ise sur boyunca Çatladıkapı'ya ve bugün ayakta olmayan Belisarius Kulesi'ne kadar uzanır. Belisarius Kulesi, Kraliyet Limanı'nın giriş ve çıkışlarını kontrol altında tutmak amacıyla kullanılmış olmalıdır. Kule, sahil otoyolunun 1950'lerdeki yapımı sırasında sahil surlarının bir bölümüyle birlikte yok edilir.

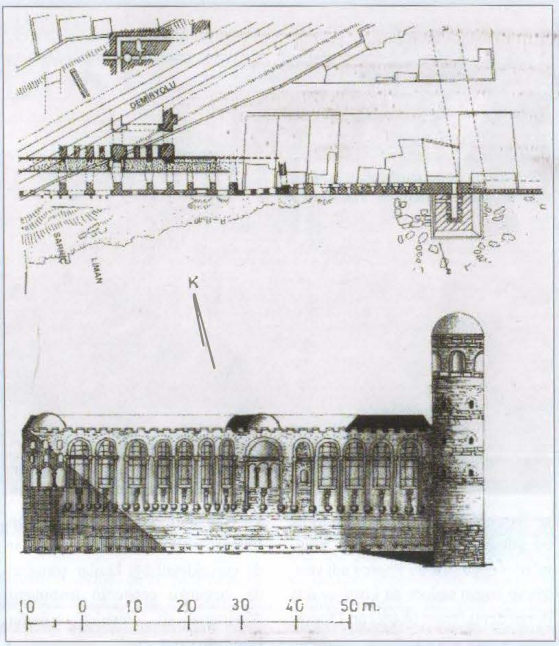
Iustinianus dönemi eklentisi olduğu düşünülen doğu bölümü cephesinde günümüzde, değişik dönemlere tarihlendirilen, kolonadlı bir bölüm görülür. Bu kısmın arkasında üstü tonozlarla örtülü bir mekâna açılan bir dizi mermer söveli pencere bulunur. Sarayın "Iustinianus Evi" olarak da adlandırılan bu kısmı, Theophilos döneminde yeniden inşa edilmiş ve VII. Constantinus tarafından büyütülmüştür. Walker Trust'ın 1940'larda gerçekleştirdiği kazılar sonucunda, bugünkü cephenin Iustinianus dönemine ait olmadığı anlaşılır. Mamboury'nin cephe rekonstrüksiyonunda, deniz seviyesinden yaklaşık 10-15 metre yükseklikte, iki yanı sütunlu, bir kemerli pencere dizisinin cephe boyunca uzandığı görülmektedir. Günümüzde hâlâ görülen dışarıya taşkın mermer konsolların, vaktiyle cephenin önünde bulunan bir balkonu taşıdığı düşünülür. Pencere dizisinin anıtsal merdivene yakın kısmında ve tam ortasında, arkalarında bulunan kubbeli odalarla bağlantılı üç açıklıklı kemerli birer loca yer alır. Ortadaki loca üzerinde yer alan bir diğer büyük kemer, burayı anıtsal merdivene yakın olan locadan farklılaştırarak özelleştirmiştir (Resim 4).

Sarayın batı bölümüne ait cephesinde bugün üç büyük pencere ve bir balkona ait konsollar görülür. Cephenin denize seviyesine yakın yerinde ise dairesel kemerli bir kapı

Resim 3
Bukoleon Sarayı rekonstrüksiyonu.

www.byzantiumcoe.com

Resim 4
Bukoleon Sarayı'nın doğu parçası rekonstrüksiyonu, E. Mamboury.

F. Düzgüner, "İstanbul'da Güneş'in (Helios) Sarayı: Bukoleon", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 121 (2006): 78.

vardır. Gouffier'nin 1782-1822 tarihli gravürüne göre batı cephesinin ortasında, deniz seviyesinden yüksekte bir çıkma yer almaktadır. Çıkmanın iki kenarında da mermer konsollar üzerinde oturur vaziyette iki aslan heykeli bulunur. Üç sağır pencereden oluşan çıkmanın ortasındaki pencerenin üstünde üçgen bir alınlık, iki yanındaki pencerelerin üstünde ise birer kemer vardır. Çıkmanın batı tarafında kemer ve pilastırlarla çerçevelenmiş sağır bir pencere dizisi, doğu tarafında deniz seviyesinde ise bugün de görülen kemerli kapı görülür (Resim 5).

Mamboury'nin sarayın bu kısmı için önerdiği rekonstrüksiyon Gouffier'nin gravüründen farklıdır (Resim 6). Mamboury'ye göre, görünüş ve planda üç açıklıklı aslanlı çıkma cephenin ortasındadır ve arkasında kubbeli bir özel mekân yer alır. Çıkmanın iki tarafında bulunan kolonadlı pencere dizisi, kubbeli odanın iki tarafında bulunan odalarla bağlantılıdır. Çıkmanın doğu tarafına doğru, hemen altında da deniz seviyesindeki kemerli kapı bulunur. Cephenin doğu sınırında iskele ve anıtsal merdiven yer alırken batı ucunda ayaklar üzerinde kemerlerle taşınan sur duvarları, arkasında bulunduğu düşünülen park düzenlemesi ile denizi birbirinden ayırmaktadır.

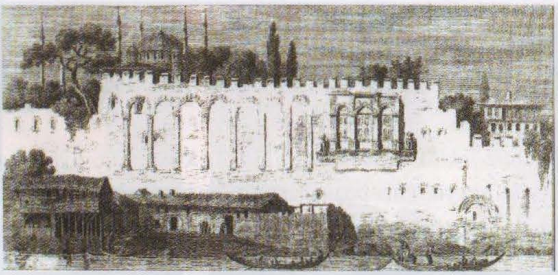
Aslanlı çıkma ve anıtsal merdiven arasında yer alan kemerli kapının I. Constantinus tarafından yaptırıldığı, uyakla kaleme alınmış bir kitabede yazılıdır. Aslanlı çıkmanın imparatorluğun gücünü yansıttığı düşünülürse, hemen arkasındaki kubbeli salonun bir imparatorluk salonu olduğu söylenebilir. Bazı araştırmacılar cephede yer alan 12 adet sağır pencerenin üzerinde Herkül'ün 12 görevini betimleyen kabartmaların bulunmuş olduğunu düşünmektedir. Müller-Wiener, MS 1.-2. yüzyıla ait bu kabartmaların ancak 14. yüzyılın ikinci yarısında Altın Kapı yanına yerleştirilmiş olduğunu belirtir. Bu durumun, sarayın Pagan kültlerinin halen hâkim olduğu Constantinus döneminde inşa edilmeye başlandığına dair bir ipucu verdiği düşünülebilir.

İmparator İskelesi, cephenin 90 dereceyle kırılarak denize doğru çıktığı bölümde yer alır. Sarayın deniz tarafından girişini sağlayan anıtsal merdiven, iskelenin içinden deniz seviyesine göre üst kotta yer alan sarayla bağlantıyı kurmaktadır. Güney ve doğu yönünde birer yüksek kemerle denize açılan iskelenin mermer bir rıhtımı bulunmaktadır. Kemerlerin içi sonradan doldurulmuştur. İmparator İskelesi, imparatorların denize çıkarken veya deniz yoluyla saraya gelirken kullandıkları iskeledir; nitekim Constantinus Porphyrogennetos'un *Merasimler* kitabında, imparatorun buradan saltanat kayığı ile Studios Manastırı'na gittiğinden bahsedilir. Bir mendirekle korunan ve üst düzeydeki ziyaretçilerin kabulünde de kullanılan imparatorluk limanında gemilerin bakım ve barınması için tesislerin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Liman alanını çevreleyen mendirek günümüz sahil yolu yapımında toprak altında kalmıştır.

Bukoleon Sarayı'nın denizle kurduğu ilişki, planına ait bilgilerin yetersizliği dolayısıyla ağırlıklı olarak cephe kurgusu üzerinden okunabilir. Sahil cephesinde yer alan mimari elemanlar sarayın deniz öğesiyle ilişkili olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu elemanlar iskele ve anıtsal merdiven, deniz feneri, kemerli deniz kapısı, kolonadlı pencere dizileri, localar ve aslanlı çıkma olarak sıralanmaktadır. Cephenin deniz seviyesinden belli bir yüksekliğe kadar sağır sur duvarlarıyla, belli bir seviyeden sonra ise denize doğru açılan loca ve pencerelerle donatılmış olması, yapının hem denizden gelecek tehlikelere karşı savunma amaçlı, hem de bu noktadaki manzaranın sağladığı *paradeisos* (cennet bahçe) etkisinden faydalanmak üzere kurgulandığını göstermektedir.

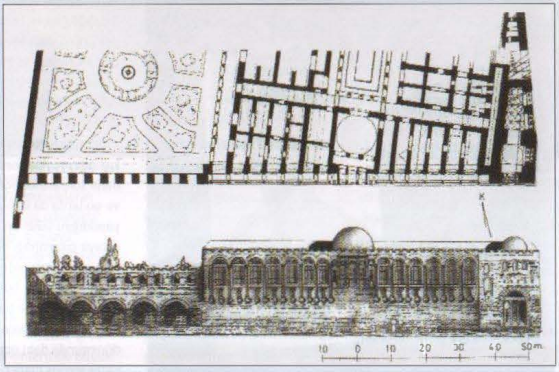
Sarayın ilk sahibi olduğu düşünülen Hormisdas'ın (Hürmüz), Konstantinopolis'te Sasani Devleti'ndeki evine benzeyen bir saray inşa ettirme isteği *paradeisos* kurgulu bir tasarım ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Cepheye hâkim olan kolonadlı pencere düzeni, Roma sahil villalarının dışarı açılmaya olanak veren portikolu kurgusunu yansıtmaktadır. Sarayın batı bölümüne

ait cephesinde yer alan aslanlı çıkmanın özelleşmiş tasarım ve konumu ve iskelede yer almış olan aslanlar, deniz tarafından gelen ziyaretçilere ve sarayın önünde toplanan deniz kuvvetlerine yerin özelliğini, imparatorluğun gücünü yansıtır. Aynı şekilde iskelenin büyük kemerli açıklıklarından başlayıp saraya çıkan merdivenlerin anıtsallığı da bu vurguyu güçlendirmektedir. Su öğesinin, sarayın planında hâkim kıldığı eksenler okunamamakla beraber, sarayın yaklaşık 300 metre uzunluğunda bir sahil cephesine sahip olması, tasarımında denizden en üst düzeyde faydalanmanın amaçlandığını ortaya koyar.

Resim 5
Choiseul-Gouffier gravürü.

F. Düzgüner, agm, s. 75.

Resim 6
Bukoleon Sarayı'nın batı parçası rekonstrüksiyonu, E. Mamboury.

F. Düzgüner, agm, s. 77.

Denizle kurduğu ilişki incelendiğinde Bukoleon Sarayı'nın mimari açıdan bir benzeri ve yapım tarihi itibariyle ona ilham kaynağı olmuş sayılabilecek bir diğer antik dönem sahil sarayı MS 4. yüzyılda Roma imparatoru Diocletianus tarafından inşa ettirilen Split Sahil Sarayı'dır. Dünya Kültür Mirası listesinde bulunan saray, Pax Romana (Roma Barışı) döneminde (MÖ 27-MS 180) Akdeniz'in ilk defa Romalılar tarafından kapalı bir göl haline getirilmesi sonucu İtalya anakarası ve adalarında inşa edilen su kenarı villaları (Villa Maritima) geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Split Sarayı'nı bu villalardan ayıran temel fark ise güvenlik faktörüdür. Su kenarı villaları su kotunda doğrudan denize açılırken Split Sarayı ve Bukoleon Sarayı gibi örnekler bir duvar ya da dik kayalıklar üzerinde yükselerek denize açılmaktadır. Vizigot saldırılarının başlaması ile Pax Romana dönemi sona ermiş, Roma'yı terk etmek zorunda kalan Roma imparatorları, sürekli ya da geçici olarak kaldıkları tüm yeni başkentlerde saraylar inşa ettirmişlerdir. Bu dönemde Adriyatik Denizi kıyısında inşa edilen Split Sarayı'nın planı, artık güvensiz bir dönem içerisinde inşa edildiğine işaret eder. Boyutlarının alışılmadık derecede büyük olması ve tasarımında villa mimarisinin askeri mimari ile bir arada kullanılmış olması, yapının güvenlik unsurları ön planda tutularak tasarlandığını desteklemektedir.

Benzer şekilde Arnavutluk'un Butrint kentindeki bir diğer Roma dönemi sahil yapısı Triconch Sarayı'dır (MS 2-5. yüzyıl). Pax Romana dönemine denk gelen ilk evresinde tek katlı ve portikolu plan şemasıyla su kenarı villası özelliği taşır; Pax Romana'nın ardından Akdeniz'de güvenliğin zayıflamasıyla yapıya peristilli bir iç avlu ve fazladan kat eklenmiş ve sarayın su ile kurduğu ilişki azalmıştır. Split Sarayı örneğinde görüldüğü gibi, Bukoleon Sarayı ve Triconch Sarayı'nın geç dönemlerinde aldıkları savunma ağırlıklı form, bahsedilen yapıların denizden gelebilecek tehlikelere karşı güvenliğin ön planda tutulan saraylar olduklarını göstermektedir.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

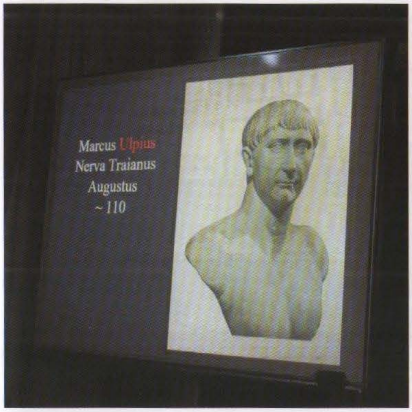
Butrint Sarayı arkeolojik bir SİT alanı içinde, arkeolojik bir kalıntı olarak yer alır; Diocletianus Sarayı da çağlar boyunca Split'in kentsel alanını oluşturduğu için önemli ölçüde hâlâ ayakta kalabildi. Saray bugünkü Split kentini de besleyen bir turizm potansiyeline sahiptir. Bukoleon Sarayı ise, İstanbul surları ve Bizans Büyük Sarayı için şimdiye kadar uygulanan kültür politikalarının ve kentsel tahribatın tutarlı bir örneğidir. 19. yüzyılda demiryolu inşaatı ile kalıntıların bir bölümü ortadan kaldırıldı, 1950'lerde sahil yolu için yapılan dolguyla "sahil" sarayının denizle ilişkisi kesildi, 2016'da açılışı yapılan Avrasya Tüneli'nin Çatladıkapı çıkışı ve çevresindeki düzenlemeler bölgenin topografyasını daha da değiştirdi. Sonuç olarak durduğu yerde yabancı bir nesneye dönüştü Bukoleon Sarayı ve sahil surları, İstanbul'un pek çok arkeolojik varlığı gibi...

Arkeoloji, koruma, mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi alanlarda yetişmiş bu kadar değerli uzmanın bir arada yaşadığı bir kentte, bu yapıların sorumluluğunu taşıyan bir yerel yönetim ile sağlıklı bir işbirliği içinde mirasımıza sahip çıkabilmek dileğiyle...

TÜRKİYE'NİN AVRUPA'DAKİ İLK ARKEOLOJİK KAZISI

ULPIANA ANTİK KENTİNİN KEŞFİ

6 Nisan günü Yıldız Teknik Üniversitesi Hünkâr Kasrı'nda, aynı zamanda turist rehberi olan Doç. Dr. Haluk Çetinkaya, kazı başkanlığını yaptığı Ulpiana antik kenti kazısına dair bir seminer verdi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

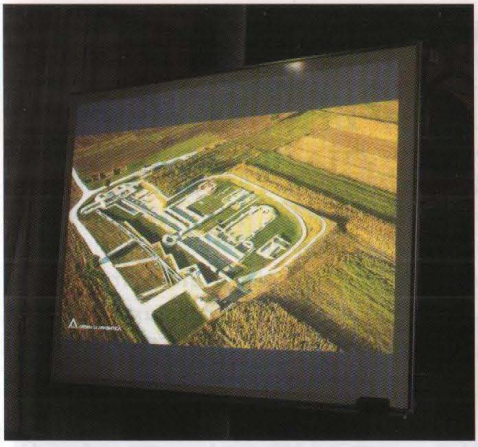
Konuşmasına Ulpiana antik kentinin konumu hakkında bilgi vererek başlayan Haluk Çetinkaya, Priştine merkezine yaklaşık olarak 12 km uzaklıktaki bu antik kentin adının Lipyan kasabasıyla karıştırıldığını ve bundan ötürü, sözkonusu kasabanın bu antik kentin olduğu yere kurulduğunun düşünüldüğünü; fakat 1926 senesinde birtakım keşiflerin yapılması sonucunda, kasaba ile antik kentin ayrı olduğunun ve Ulpiana'da bir Roma yerleşiminin bulunduğunun anlaşıldığını ve buradan devşirilen malzemelerin başta Graçanitsa Manastırı olmak üzere farklı yerlerde kullanıldığının keşfedildiğini aktardı.

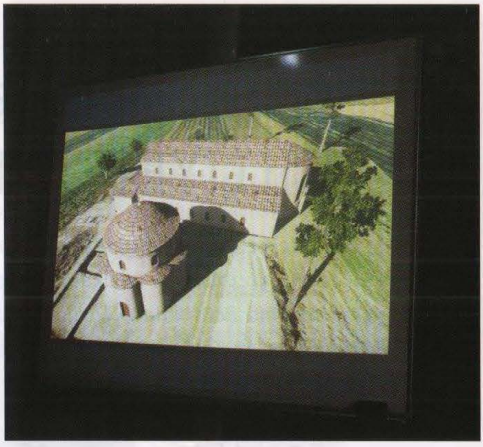
1953 senesinde başlayan ilk kazının 1959'da sonlandığını, daha sonrasında 1980'ler ve 90'larda da kazıların yapıldığını fakat en çok eserin ortaya çıkartıldığı dönemin 1953-1959 arası olduğunu ifade eden Çetinkaya, bölgenin bulunduğu yerde bir maden olduğunu ve bölgenin Osmanlı döneminde dahi madencilikle, hatta gümüş madenciliğiyle meşhur olduğunu; Ulpiana'nın kurucusunun MS 98-117 yılları arasında hüküm süren ve kısaca Trajan olarak bilinen Marcus Ulpius Nerva Traianus Augustus olduğunu fakat öncesinde de burada, keşfedilen çanak çömleklerden bir Roma yerleşiminin olduğunun anlaşıldığını; depremler sonrası yıkılan kentin Sırbistan'daki Sabbatia köyünden ve aynı zamanda Ayasofya'nın banisi olan İmparator I. Justinyen tarafından ihya edildiğini ve 6. yüzyıldan itibaren şehrin Justiniana Secunda olarak anıldığını fakat sonrasında yine Ulpiana'ya dönüldüğünü anlattı.

2012 senesindeki kazıya başlamadan önce bir arşiv çalışması yaptıklarını kaydeden Çetinkaya, kazı raporları ve benzeri belgeleri incelediklerini ve sonrasında da haritalandırma çalışmaları yaptıklarını; kazıya başlanmadan önce ayrıca, şahıs mülkü olan her bir tarlanın sahibiyle anlaşıp izin alarak kazıya başlayabildiklerini; eski Yugoslav Ordusu'na ait hava fotoğrafları sayesinde de çeşitli bilgiler elde ettiklerini; kazıya başladıklarında ilk olarak, teknesi devşirme malzemelerden oluşan bir vaftizhaneyi keşfettiklerini, 2012 senesini bu şekilde kapattıklarını ve 2013 senesinde ilk olarak kentin altyapılarını keşfettiklerini söyledi.

Haluk Çetinkaya'nın aktardığına göre, bundan sonraki çalışmalar şöyle gelişti: Kazı çalışmaları esnasında çok az sayıda çanak çömlek bulunmasıyla birlikte, vaftizhanenin hemen dışarısından fazla sayıda iskelet ele geçti. Erken Hıristiyanlıkta kutsal yerlerin yakınına gömülmenin önemi neticesinde gömülerin sayısı artıyordu, sonrasında ise 587 yılında buna bir yasak getirildi ve Macaristan Atom Enstitüsü'ne yollanan iskeletler, Karbon 14 verilerine göre 5. yüzyılın ilk çeyreği ile 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendi. İskeletlerin çıktığı yerdeki zemin farkının büyük

bir depreme işaret etme olasığı yüksekti; bölgede 518 senesinde ve sonrasında da I. Justinyen tarafından kentin ihya edilme döneminde birer deprem gerçekleşmişti.
Erken Hristiyanlıkta, vaftizhane şehrin ana kilisesinin yanında bulunuyordu; yapılan kilise araştırmasında vaftizhanenin kuzeyinde, yapıya bitişik bir bazilika keşfedildi.
Bazilikanın kazılması esnasında üzerinde kuş ve kantaros tasvirlerinin bulunduğu mozaikler de keşfedildi. 2014 senesi itibariyle mozaikler üzerinde haç tasvirleri de bulundu.
Bazilika kazısı esnasında çift sıralı duvar keşfedildi; bu duvarlardan dışta olanı 4., içte olanı ise 5. yüzyıla aitti; bu farklılığın sebebi ise yaşanan depremlerdi.
Şehrin kuzeyinde, surların olmadığı dönemde yapılmış bir kiliseye ait, 350 senesine tarihlenmesi mümkün olan mozaikler; ayrıca Roma villasına ait olan bir mozaik döşemesi keşfedildi.
Şehrin kuzeyindeki kilise, Ortodoks mezhebinde kilise içerisinde gömülmek imkânsız olduğundan zengin kimselerin bağışlarıyla yapılan ve kendilerinin kilise yakınına gömülmelerini sağlayan bir parekklesion'a sahipti. Mozaikler tek tek fotoğraflandı, Ceyda Güler ve Derya Ülker tarafından resmedildi ve arşivlendi; en iyi korundukları yer narteks bölümüydü.

Bazilikanın zemininde keşfedilen bazı mozaiklerin üzerine duvar inşa edilmişti; bunun kaynağı, 5. yüzyıl kilisesinin yapıldığı günlerdeki maddi yetersizlikler ve mozaik ustalarının olmayışı sebebiyle şap atılması ve zeminin düzlenmesiydi. Bazilika, 4. ve 6. yüzyıl depremlerinde büyük zarar görmüş ve 6. yüzyıldan itibaren de terk edilmişti.
Mozaiklerin üzerinde aynı zamanda bolca kitabe de keşfedildi. Bu Latince kitabelerden birinde yazan "Comes" valilere verilen bir unvandı ve bu da bölgede, madenleri koruması amacıyla dev bir kamp bulunduğuna işaret ediyordu. Başka bir yazıtta bulunan, mozaiklerde birkaç defa rastgelinen "Proselita" ifadesi "dönme" anlamına geliyor olup Maxentia isminde bir Yahudi kadına aitti ve kadın ismini bağış vererek yazdırmıştı.
2015 senesi sonu itibariyle, bazilikanın mozaikleri batı tarafına ve kuzey tarafına denk düşen, dış duvarı 4., iç duvarı 5. yüzyıla ait olan, vaftizhaneye bitişik ve her 2.2 m'de bir şaplama yapılmış biçimde ortaya çıktı ve bema bölümünün bazı parçaları alınıp başka binalara götürüldü, iki bazilika arasındaki zemin farkının giderilebilmesi için de tuğlalar kullanıldı. Ayasofya mozaiklerine fiziksel müdahale olmaksızın tarihlemenin gerçekleştirilmesi ve malzeme analizi konulu bir çalışma yürüten Juli Sasaki, mozaik malzemelerinin analizini yaptı.

Bütün buluntulara ek olarak sütun volütlerinin, yağ kandilini ve güneş saati biçimli bir tuğlayı içeren ve ağır tarım makineleriyle tarım yapılmış olmasından dolayı az sayıda bulunan çanak çömlekler, içerisinde kurşun ergitilmiş bir havan, fresk parçaları, kandillere ait 5. yüzyıla tarihlenebilecek cam parçaları ve düz cam parçaları, kömür parçaları, haç asmalıklar, çengelli iğne, en erkeni 209 senesinden en geçi 6. yüzyıldan olmak üzere, aralarında İmparator I. Konstantin'in gözde oğlu Christus'un kestirdiği ve dünyada sadece iki tane olup üçüncüsü bu kazıda bulunan sikkeler keşfedildi.
Bazilika, şehrin tarihinde öneme sahip olmuş Florus ve Laurus adlı iki din şehidine ithaf edilmişti. Bu iki İstanbullu taş ustası, taş işçiliği yaparken, rahatsızlanan bir çocuğu duayla iyileştirmişler ve bunun sonucunda Hıristiyan oldukları anlaşılarak kuyuya atılmışlardı. İki aziz Ruslara göre atların azizliydi, kafatasları İstanbul'da Pantokrator Manastırı'na getirilmiş ve 14. ve 15. yüzyıllarda Rus hacılar tarafından ziyaret edilmişti.
Haluk Çetinkaya, aktardığı bu sürecin ve öykünün ardından, 2016 senesinde Kosova Arkeoloji Enstitüsü'nün, bölgeye yürüyüş yolları yapmak amacıyla mozaiklerin üstüne mıcır döktüğünü ve herhangi bir Türkçe bilginin de verilmediğini ifade ederek konuşmasını tamamladı.

ERMENİSTAN VE TÜRKİYE'DE TARİH DERS KİTAPLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE CİNSİYETÇİLİK

Tarih Vakfı ve Imagine Center for Conflict Transformation ortaklığıyla, Türkiyeli ve Ermenistanlı tarih öğretmenleri ve akademisyenlerin yürütücülüğünde hayata geçirilen "Hatırlama ve Unutma Politikaları: Tarihçiler ve Tarih Eğitmenleri Ermenistan-Türkiye İlişkileri Bağlamında Ağ Kuruyor" başlıklı projenin Türkiye'deki final sunumu 22 Nisan 2017 Cumartesi günü Tarih Vakfı'nda gerçekleşti.

Proje kapsamında Aralık ayından itibaren her iki ülkede orta öğretim seviyesinde okutulmakta olan tarih ders kitapları tarandı. Bu kitaplarda yer alan düşmanlık yaratıcı, milliyetçi, ayrımcılığa dayalı ve cinsiyetçi anlatılar, imgeler ve kurgular eleştirel bir bakış açısıyla ortaya kondu. Bu eleştiriler doğrultusunda alternatif bir tarih eğitimini mümkün kılmak amacıyla çeşitli prensipler geliştirildi. 22 Nisan'daki sunumda bu çalışmalar sırasında elde edilen bulgular kamuoyuyla paylaşıldı.

Sunumda Tarih Vakfı adına Özlem Çaykent, Ömer Turan ve Fırat Güllü; Imagine Center adına Maria Karapetyan ve Pınar Sayan söz aldılar. Sunumda da ortaya koyulduğu gibi, taramayı yürüten ekip her iki ülkenin ders kitaplarında da benzer sorunlar olduğunu saptadı. Bunun her iki ülkede de zorunlu Tarih dersine biçilen misyonun ortak olmasından kaynaklandığı savunuldu: Çok uluslu bir imparatorluğun yıkıntıları arasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve geride bıraktığımız yüzyılın son diliminde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Ermenistan Cumhuriyeti birer ulus-devlet olarak Tarih derslerini "makbul vatandaşlar" üretmek için kullanılan bir mekanizma olarak görmekteler. Bu bağlamda ele alındıklarında bu sürecin en önemli araçlarından birisi olan Tarih ders kitaplarının her iki ülkede de benzer problemler taşıdığı tespit edildi:

1. Öncelikle bu kitaplarda yer alan tek sesli (*single-voiced*) milliyetçi anlatıların, öğrencilerin "biz" olarak tanımlanan topluluk dışındaki unsurlara şüpheyle, hatta düşmanlıkla bakmasına yol açacak nüveler içerdiği tespit edildi. Bu tek sesli anlatıların "otorite sahibi erkek bir elitin" ağzından konuştuğu ve söylemsel düzeyde kendisini gerçekliğin yegâne temsilcisi olarak sunduğu belirtildi.
2. Yine bu metinlerde sunulan "milli kimlikler"in son derece özcü (*essentialist*) bir yaklaşımla tanımlandığı, bu bağlamda binlerce yıldır hiç değişmeden var olmuş, "kadim" oluşumlar olarak kabul edildikleri tespiti yapıldı. Bununla birlikte bu "kadim biz"in karşısına bir "kadim öteki" yerleştirildiği ve diğer kimliklerin de aynı biçimde özsel açıdan homojen ve değişmez birer sabit oluşum olarak tasvir edilmesinin sosyal bilimlerin mantığı açısından kabul edilemez olduğu belirtildi. Bu yaklaşımın tarih içerisinde halklar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünü imkânsız hale getirdiği ve çatışmacı yaklaşımı güçlendirdiği vurgulandı.
3. Benzer biçimde metinlerde toplumsal cinsiyet açısından ayrımcılık içeren bir yaklaşımın varlığına dikkat çekildi. Bu bağlamda bu kitapları hazırlayan kurulların içerisinde ve kitapların hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar arasında çok az kadın araştırmacının adına rastlandığına vurgu yapıldı. Kadınların bu kitaplarda genelde tarihsel olayların özneleri olmaktan ziyade kolektif biçimde arka planında yer alan yan figürler olarak temsil edildiklerine; erkek egemen toplumun kadınlara layık gördüğü cinsiyetçi stereotiplerin dışına çıkamadıklarına; anlatılarda ancak bir erkek figürle bağlantılı olarak yer alabildiklerine değinildi.

Diğer yandan iki ülkede okutulan kitaplarda kimi farklılıklar olduğuna da değinildi. Bu bağlamda, Türkiye'deki ders kitaplarında milliyetçi anlatının vurgu noktası, diğer dinlerden ve milletlerden insanlara yönelik "tarihsel hoşgörü" üzerine kuruluyken, Ermenistan'daki kitaplarda bu anlatının yerini "diğerlerinin kurbanı olma" ve "diğerleri tarafından ezilme" biçiminde özetlenebilecek farklı bir versiyonun aldığı belirtildi.

Çalışmada elde edilen bulguları içeren rapor Caucasus Research Center (Kafkas Araştırmaları Merkezi) tarafından 18-19 Mayıs 2017 tarihinde Erivan'da düzenlenecek olan "Armenia-Turkey: Paving Ways for Dialogue and Reconciliation" (Ermenistan-Türkiye: Diyalog ve Barışma için Yollar Açma) isimli konferansta sunulduktan sonra Ermenistanlı ve Türkiyeli kamuoyuyla paylaşılacak.

TARİH ÖĞRENCİLERİ BAĞIMSIZ BİR AKADEMİ İÇİN NÖBET TUTUYOR

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri, öğretim üyesi Noémi Levy-Aksu'nun görevden uzaklaştırılması üzerine "Tarih Nöbeti" başlığı altında açık dersler, söyleşiler ve atölyelerin gerçekleştirildiği bir etkinlik dizisi başlattı.

DENİZ UYAR
ORHUN YALÇIN

Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi ve Barış İçin Akademisyenler bildirisi imzacısı Doç. Dr. Noémi Levy-Aksu, Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) çalışma iznini iptal etmesi sonucu görevinden uzaklaştırıldı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri olarak, hocanın görevine iade edilmesi ve ihraç edilen diğer akademisyenlerle dayanışmak için kampüs içinde bir çadır kurduk. Arkadaşlarımızın ve hocalarımızın desteğiyle her gün açık dersler, söyleşiler, atölyeler düzenleniyoruz. Noémi Hoca geri gelip üniversiteler özgür ortamını elde edene kadar çadır nöbetimiz devam edecek. Şimdi sizlere başladığımız dayanışmadan biraz bahsetmek istiyoruz.

Hocamızın atıldığı haberini aldıktan sonra hızla bir araya gelerek ne yapacağımızı konuşmak istedik. 9 Mart Perşembe günü saat 12.00'de bölüm öğrencileri olarak hocamızın da Skype ile katıldığı bir toplantı yaptık. Bu toplantıda şu anda devam eden çadır fikri doğdu. Aynı gün saat 14.00'te Rektörlük önünden başlayan ve Güney Kampüs kapısı istikametinde devam eden yürüyüşümüzle sürecimiz fiilen başlamış oldu. Yürüyüşü gören arkadaşlarımız ve hocalarımız da yolda bizlere katıldılar ve kapıya ulaştığımızda artık sonu görünmeyen bir kalabalık olmuştuk. Kapıda öğrenciler olarak basın açıklaması yaptık. 10 Mart Cuma günü sabah İngiltere'den dönen Noémi hocamızı odasında karşıladık; sonrasında onun verdiği derse hep beraber katıldık. Aynı gün genel kurul Güney Kampüs'te yapılacağı için çadırımızı ilk olarak Güney meydanda açtık böylece Tarihin Nöbeti Dayanışması da ilk filizlerini vermeye başladı. Zaman geçtikçe bölüm bileşenlerinin de destekleriyle paylaşımlarımızı ve fikirlerimizi çoğaltarak, tecrübe kazanarak bir sürerlilik sağladık. Bu dayanışma sayesinde hem arkadaşlarımızla hem de hocalarımızla paylaşımlarımızı artırdık, daha yakın ilişkiler kurduk. Nöbetimizde "üniversitemizin tüm bileşenlerinin emeği ve desteğiyle gönüllülüğü esas alarak, ifade özgürlüğüne yeni bir alan açmayı ve bunun yanı sıra disiplinler arası etkileşimi ve dayanışmayı" sürdürmeyi amaçlıyoruz. Bu süreçte, bir yandan hocamızın dönüşünü birlik içinde beklerken birbirimize destek oluyor, özlemini çektiğimiz özgür akademiyi kurmaya katkıda bulunduğumuzu düşünüyoruz. Şimdiye kadar çadırımızda akademik söyleşileri paylaşım forumları, açık dersler, makale okumaları ve Osmanlıca çalışmalarından KHK ile atılan hocalarımız için kartpostal atölyelerine kadar birçok açık etkinlik gerçekleştirdik.

İçinde bulunduğumuz olağanüstü hal fırsat bilinerek yapılan akademisyen ihraçları hepimizin üzerine manevi baskılara sebep oluyor. Önce üniversitemizde ders vermekte olan Burcu Yakut Çakar ve Murat Sevinç'in görevlerine KHK ile ardından Abbas Vali ve Noémi Levy-Aksu'nun ise YÖK tarafından, hiçbir akademik kritere dayanmadan ve insan haklarına aykırı bir biçimde son verildi. Noémi Levy-Aksu ve Abbas Vali'nin işlerine son verilmesine resmi bir gerekçe verilmeye gerek görülmezken, bu kararın kendilerinin Barış İçin Akademisyenler bildirisini imzaladıkları için verildiği gözümüzden kaçmıyor.

Bizler hem Boğaziçi özelinde hem de Türkiye genelinde üniversitelerin önemli bir dönüşümden geçiyor olmasından dolayı bilimsel çalışmalara verilen desteğin kısılması, üniversitemizde rektörlük seçimlerinin iptal edilmesi, çeşitli seminer ve konferansların engellenmesi, öğretim üyesi alımlarının kısıtlanması gibi durumlarla karşı karşıyayız. Bu durum Boğaziçi ve ülkemiz genelindeki diğer üniversiteleri maddi baskılar altında bırakıyor. Kendisinin mevcut baskılar altında ezildiğini hisseden herkesi bu dayanışmanın parçası olmaya ve katkıda bulunmaya davet ediyoruz.

HRANT DİNK VAKFI'NDA BATI ERMENİCESİ DİL KURSLARI BAŞLIYOR

Hrant Dink Vakfı'nın düzenlediği Batı Ermenicesi Dil Kursları 8 Mayıs 2017 tarihinde yeni dönemine başlıyor. Önceki dönemlerde olduğu gibi eğitimler İstanbul'da, Hrant Dink Vakfı binasında verilecek. 75 saatlik dil eğitiminin verileceği kurslarda katılımcılar haftada iki gün, toplamda altı saat eğitim alacak. Kurslar 8 Mayıs'ta başlayıp, 9 Ağustos'ta sona erecek.

Kurs sonunda katılımcılar aşağıdaki yeterliliklere sahip olacak:

Birinci düzey: Bu düzeydeki katılımcılar Ermenice alfabeyi öğrenecek, günlük ifadeleri kullanabilecek ve basit yapıdaki cümleleri anlayabilecekler. Dersler Narod Erkol eğitmenliğinde pazartesi ve çarşamba günleri 18:00-21:00 saatleri arasında verilecek.

İkinci düzey: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinlerin genel anlamını kavrayabilecek ve ilgi alanları kapsamında kendilerini basit cümlelerle ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak. Dersler Sevan Değirmenciyan eğitmenliğinde salı ve perşembe günleri 18:00-21:00 saatleri arasında verilecek.

Üçüncü düzey: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinleri kavrayabilecek, kendilerini hem yazılı hem de sözlü olarak ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak. Dersler Sevan Değirmenciyan eğitmenliğinde pazartesi ve çarşamba günleri 18:00-21:00 saatleri arasında verilecek.

Batı Ermenicesi Dil ve Kültür Yaz Programı da 3 Temmuz-4 Ağustos 2017 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilecek. Yaz Programı süresince üç uzmanlık seviyesinde kurs düzenlenecek. Beş hafta boyunca devam edecek kurs programı, hafta içi her gün günde üç saat olmak üzere toplamda 75 saatlik kurs süresini kapsayacak. Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Sınıflandırmasını temel alan kurs sonunda katılımcılar her düzeyde aşağıdaki yeterliliklere sahip olacak:

A1: Bu düzeydeki katılımcılar Ermenice alfabeyi öğrenecek, günlük ifadeleri kullanabilecek ve basit yapıdaki cümleleri anlayabilecekler.

A2.1: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinlerin genel anlamını kavrayabilecek ve ilgi alanları kapsamında kendilerini rahatlıkla ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak.

A2.2: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinleri sorunsuz bir biçimde kavrayabilecek, kendilerini hem yazılı hem de sözlü olarak akıcı bir biçimde ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak.

Başlangıç seviyesinin üzerindeki katılımcıların seviyeleri öğretmenlerin değerlendirmesiyle belirlenecek.

Pazartesi-perşembe günleri arasında öğleden sonra düzenlenecek kültür seminerlerinde Ermeni tarihine, kültürüne, edebiyatına, sanatına, İstanbul Ermeni toplumuna ve güncel gelişmelere dair seminerler ve atölye çalışmaları, müzik, gastronomi, sinema, kültür turları, ziyaret ve tartışmalar gerçekleştirilecek.

Sorularınız için Hrant Dink Vakfı ile iletişime geçebilirsiniz:
Hermine Sayan
E-posta: info@hrantdink.org
Tel: 0212 240 33 61

AKMED'DEN ARAŞTIRMACI VE ÖĞRENCİLERE DESTEK

Tarih, arkeoloji, sanat tarihi, Eskiçağ dilleri, mimarlık tarihi, kültürel miras ve bağlantılı bilim dallarına odaklanarak, Akdeniz dünyası üzerine çalışan önde gelen araştırma merkezlerinden biri olmayı hedefleyen Koç Üniversitesi Suna&İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) bu disiplinlerdeki ulusal ve uluslararası akademik çalışmalara öncülük etmek ve bunları desteklemek misyonu ve vizyonu doğrultusunda her yıl tez aşamasındaki yüksek lisans ve doktora projelerine destek veriyor.

Her yıl Yönetim Kurulu tarafından belirlenen burs miktarı bu yıl yüksek lisans araştırma desteği için 1000 Euro ve doktora araştırma desteği için 2000 Euro olarak duyuruldu. Son başvuru tarihi 15 Mayıs ve sonuç Haziran ayında duyurulacak.

AKMED'e üç kopya halinde düzenlenerek gönderilmesi gereken başvuru dosyalarında:

1. Başvuru sahibinin unvanı ve özgeçmişi, varsa yayınlarının listesi, açık adresi, e-posta ve telefon numarası;
2. Araştırma projesinin konusu, yöntemi, amacı, varsa konuyla ilgili daha önceki çalışmalarının bir özeti, çalışma takvimi ve programı;
3. İhtiyacın niteliği ve yapılması düşünülen harcamaların listesi ve bütçesi;
4. En az iki tavsiye mektubunun (kapalı zarfta ve imzalı) yer alması gerekiyor.

AKMED ayrıca bölgedeki kazı, yüzey araştırması, müze çalışmaları, saha araştırmaları ve projelere destek veriyor. Yönetim Kurulu onayıyla malzeme, ekipman ve halihazırda Koç Üniversitesi bünyesinde var olan Arkeoloji Laboratuarı'nı kullanma desteği verilebiliyor. Destek için son başvuru tarihi 15 Mayıs.

AKMED'e üç kopya halinde düzenlenerek gönderilmesi gereken başvuru dosyalarında:

1. Başvuru sahibinin unvanı ve özgeçmiş, yayınlarının listesi, açık adresi, e-posta ve telefon numarası;
2. Araştırma projesinin konusu, yöntemi, amacı, varsa konuyla ilgili daha önceki çalışmalarının bir özeti, sorunlar, çalışma takvimi, programı ve projede görev alanların isim, unvan, görev yeri ve adresleri;
3. İhtiyacın niteliği ve yapılması düşünülen harcamaların listesi ve bütçesinin yer alması gerekiyor.

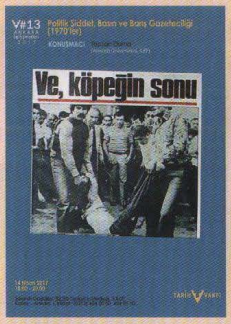
Daha geniş bilgi AKMED'den alınabilir.

Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED)
Barbaros Mah. Kocatepe Sok.
No: 25 07100 Kaleiçi – Antalya
Tel: 0(242) 2434274
Faks: 0(242) 2438013
E-posta: akmed@ku.edu.tr

HABERLER

TARİH VAKFI'NIN 12. GENEL KURULU GERÇEKLEŞTİRİLDİ

Tarih Vakfı'nın 12. Olağan Genel Kurulu 9 Nisan'da toplandı. Prof. Dr. Zafer Toprak'ın "Çağdaş Tarihçilik: Makro Tarihçilikten Mikro Tarihçiliğe" başlıklı açış konuşmasıyla başlayan genel kurulda yeni yönetim kurulu ve mütevellilerin seçimi yapıldı. Kurul sonunda Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı başkanlığını Işık Tamdoğan'dan devralırken yönetim kurulu üyeleri ise şu isimlerden oluştu: Mehmet Ö. Alkan (Yönetim Kurulu Başkanı); Esra Balcı (Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı); Doğan Çetinkaya (Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı); Güven Gürkan Öztan (Genel Sekreter); Ömer Turan (Sayman); Nilgün Toker Kılınç (Üye); Z. Füsun Üstel (Üye); E. Atilla Aytekin (Üye); Z. Gülçin Özkışi (Üye); İ. Tanıl Bora (Üye); Mete Tunçay (Üye).

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

Tarih Vakfı Ankara Tartışmalarının Nisan ayındaki konuğu "Politik Şiddet, Basın ve Barış Gazeteciliği (1970'ler)" başlıklı konuşmasıyla Tezcan Durna oldu.

Politik şiddet ve basın veya bugünkü yaygın kullanımıyla medya, yakın tarihimizden epeyce aşina olduğumuz iki kavram. Aynı zamanda birbiriyle yakından ilişkili, yer yer iç içe geçmiş, hatta bazı özel konjonktürlerde basın doğrudan politik şiddetin hem taşıyıcısı hem azmettiricisi işlevini de gördü. 1970'ler bu bakımdan özellikle öne çıkıyor. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Tezcan Durna anılan dönemin bu ilişkisini üç gazete üzerinden (*Milliyet, Cumhuriyet, Tercüman*) mercek altına yatırdı. Ayrıca konuyu "barış gazeteciliği" kavramı üzerinden günümüzle de ilişkilendirmeyi denedi: politik şiddetin 70'lerdeki tezahürlerinden yola çıkıp günümüzde nasıl bir boyut kazandığını şiddet ve politik şiddet tartışmalarıyla açıklamaya çalıştı. Durna, "barış gazeteciliği" kavramının ve uygulamasının bu tarihsel pratiğinin şiddetin bir politika aracı olarak kullanılmasını nasıl meşrulaştırdığına bakarak, günümüzden örneklerle aynı kavramın şiddetsiz bir siyaseti de mümkün kılan bir unsur olarak nasıl işlev görebileceğini tartışmaya açtı.

OLAĞANÜSTÜ AKADEMİ KONFERANSLARI DEVAM EDİYOR

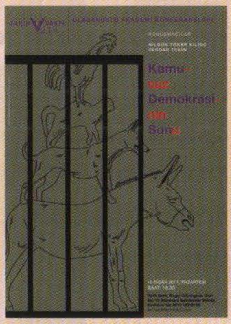
Olağanüstü Akademi Konferansları kapsamında 10 Nisan günü Nilgün Toker Kılınç ve Serdar Tekin "Kamusuz Demokrasinin Sonu" başlıklı sunumlarıyla Tarih Vakfı'na konuk oldu. Yapılan sunumda, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasal kriz ve söz konusu krizin yapıtaşları "kamusuzlaşma" kavramından hareketle yorumlanmaya çalışıldı. Bu doğrultuda kamusuzlaşma kavramı, birbiriyle çeşitli biçimlerde ilişkili üç sürece işaret etmek üzere kullanıldı:

1) Kamu yararına karşı piyasanın üstünlüğü

2) Kamusal alanın erozyonu ve popülist/plebisiter siyasetin yükselişi

3) Kamu gücünün hukuksuzlaşması

Bu kavramsal çerçeveden hareketle kamusuzlaşma süreçlerinin Türkiye'de "demokrasi" ve "anayasa" açısından ne anlama geldiği tartışıldı.

İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİNDE BU AY

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşilerinin Mayıs ayındaki konuğu Gülhan Balsoy olacak. Balsoy, 18 Mayıs günü "Osmanlı Emek Tarihinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kavramlarını Düşünmek: Cibalikapı Tütün Fabrikası Örneği" başlıklı bir sunum gerçekleştirecek. Osmanlı emek tarihi henüz üzerinde çalışılması ve geliştirilmesi gereken bir alan. Bu alan içinde de tek tük birkaç örnek dışında işçi sağlığı ve iş güvenliği kavramlarını hak ettikleri şekilde tartışılmamış durumda. Cibalikapı Tütün Fabrikası örneği iki bine yakın işçinin aynı mekânda çok yoğun bir şekilde bir arada çalışmaları ve de daha önemlisi işlenen ürünün yani tütünün işçilerin sağlığı üzerindeki oldukça ağır etkisi nedeniyle işçi sağlığı kavramını tarihsel boyutuyla düşünmemiz için bize önemli bir imkân sunuyor. Bu sunumda Cibalikapı Fabrikası örneği üzerinden işçi sağlığı kavramı ele alınacak.

ERKEN CUMHURİYET, NÜFUS SORUNU VE ÇOCUK ÖLÜMLERİ

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet, savaşlarla dolu yakın geçmişinden nüfus sorununu devralmıştı. Bu aynı zamanda kadın sağlığı ve ister istemez doğum meselesini gündeme getiriyordu. Erkek kıtlığı ve geçim derdi nedeniyle evlilik oranındaki düşüşün yanı sıra, çocuk ölümleri oranı da son derece yüksekti. Bu arada kürtaj, eski terimle ıskat-ı cenin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de vahim sonuçlar doğuruyordu. Yaşam umudu, diğer bir deyişle insanların ortalama ömrü, Batı'da ellinin üzerine çıkmış iken Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında otuz yaşın üzerine geçmiyordu.

Türkiye, on yılı aşkın bir dönemi kapsayan kendi Cihan Harbi (1912-1922) nedeniyle önemli ölçüde nüfus kaybına uğramıştı. Anadolu –ve Trakya– neredeyse beş ila yedi milyon arasında bir nüfusu yitirmişti. Üstelik yitirilen nüfus toplumun faal ve üretken kesimiydi. Özellikle Balkan Harbi ile birlikte ölüm oranları hızla yükselmişti. Ölümler salt asker kesiminde değildi, özellikle sivilleri kapsıyordu. Savaşın yanı sıra koşulların son derece elverişsiz oluşu, bilgisizlik, açlık, tıbbi araç gereç noksanlığı, hasta sevkiyatı için yeterli ulaşım olanaklarının olmayışı ölüm oranlarını sürekli yukarı çekiyordu. Balkan Harbi yıllarında asker ölümü daha çok açlık, susuzluk ve salgın hastalıklardan kaynaklanıyordu. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bina, ilaç, doktor ve hemşire açığı binlerce hastanın bakım beklerken ölümüne neden oluyordu. Üç yüz kapasiteli Haydıkköy Hastanesi'ne dört bin hasta sevk edilmişti; bu orantısızlık sağlık hizmetlerinin ne denli yetersiz olduğunu gösteriyordu.

SAVAŞ VE SALGIN HASTALIKLAR

Savaşlarda en büyük sorun salgın hastalıklardır.[1] Cephede baş gösteren bu tür salgınlar kısa sürede cephe gerisine, kentlere, kasabalara, köylere yayılıyordu. Bu konuda en riskli kent İstanbul'du. Trenle İstanbul'a sevk edilen hastalara yer bulmak her geçen gün zorlaşıyordu. Sarayburnu Parkı bir çadırlı sıhhî ordugâha dönüşmüştü. Şehremaneti, açıkta, bakımsız hastalara yer bulmak için büyük çaba sarf ediyordu. Boğaziçi'nde büyük oteller, yalılar boşaltılmış, Kadırga Veladethanesi'nin (doğumevi) yanında Kabataş, Zapyon ve Galatasaray liseleri, Darülmuallimin, Haydarpaşa Tıp Fakültesi, Darülfünun başta olmak üzere ne kadar eğitim kurumu varsa bu işe hasredilmişti. Koleralı hastalar Gülhane Parkı'na bırakılıyor, hasta sayısı arttıkça tedavi de güçleşiyordu. Bir aralık bu hastaların tedavi ve barındırılmaları için camilerden yararlanılması düşünüldü. Açıkta kalan hasta erlerin camilerde barındırılmasını öneren Cemil Paşa'ya Evkaf Nazırı Ziya Paşa karşı çıkacak, konu Heyet-i Vükela'da görüşülecekti. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin, gerekirse bu konuda fetva verebileceğini bildirmesi üzerine Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camileri yaralı ve hasta neferlere ev sahipliği yapmıştı. Yüksek ölüm oranları yurtdışında da yankı uyandırmış, İngiltere Kızılhaç'ı ile Mısır Hilal-i Ahmer'i üçer doktor göndermiş, üç Alman hemşirenin de katılımıyla bir sağlık ekibi oluşturulmuştu. Ekip, Ayastefenos'ta (bugünkü Yeşilköy) Hilal-i Ahmer ile birlikte çalışmıştı. Balkan Harbi'nin sona ermesiyle, cephedeki salgın hastalıkların ülkeye yayılma tehlikesi daha da vahim bir durum oluşturdu. Kolera ve lekeli tifodan ölümler Ankara, Trabzon ve Van illerinde savaşta verilen kayıptan daha yüksekti.[2]

Savaş savaşı izledi. Balkan Harbi'nin ardından dört yıl süren Cihan Harbi ölüm oranlarını daha yukarı çekti. Ordu mevcudunun yüzde 12'si savaş sırasında hastalanmıştı. Hasta sayısının yaralıdan fazla oluşu, açlık, dondurucu soğuk, ulaşım olanaklarının olmayışı, sevkiyatın aksaması gibi nedenlerle açıklanabiliyordu. Cihan Harbi'nde 2.850.000 kişi silah altına alınmıştı. 1914'te Osmanlı ordusu 1881 ve 1892 arası doğumlulardan oluşmak üzere 150.000 kişiydi. Seferberlik ilan edilince 1898'e kadar doğumluların celbi ile 780.000, yedek ve müstahfazlarla (dağıtılmış olanlarla) 1.720.000, toplam 2.850.000'i bulmuştu. Savaş son bulduğunda, 1918 Kasım ayında bu sayıdan geriye 60.000 kişi kalmıştı. İnsan zayiatı 50.000 şehit, 35.000 yaralanarak vefat, 240.000 hasta, 400.000 yaralı, 1.560.000 zayıf-kaçak-kayıp olmak üzere toplam 2.290.000 idi. İleriki yıllarda Erkân-ı Harbiyye (Genelkurmay) sağlık da-

iresinin hazırladığı raporlara göre Cihan Harbi zayiatı şu sayılara ulaşmıştı: Şehit ve vefat 501.091, tedavi edilenler 2.167.841, malul ve çürük 891.364, toplam 3.560.296. Cephelere göre şehit, yaralı ve hastalıktan vefat dökümü durumun vahametini ortaya koyuyordu: Kafkas cephesinde 218.687, Çanakkale'de 101.269, Sina ve Filistin'de 80.964, Irak'ta 44.821, sair mevkiler 34.872, İzmir ve havalisi 9311, Galiçya 4272, Romanya 4166, Drama 1675, Hicaz 878, Yemen 85 olmak üzere toplam 501.●91. Mütareke'de Harp Sıhhiye Tarihi Komisyonu'nun tespit ettiği sayılara göre 6576 muvazzaf subay şehit olmuştu. Bunlardan 3441'i yaralanarak, geri kalanı bulaşıcı hastalıklardan vefat etmişti.[3]

Uzun Cihan Harbi'nin üçüncü evresinde, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, düzenli ordunun kuruluşundan sonra, salgın hastalıklarla mücadele oldukça etkili oldu. Bu dönemde de daha öncelerinde olduğu gibi ulaşımdaki yetersiz ortam, sağlık hizmetlerini büyük ölçüde aksattı. Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi'nin 1340 tarihli, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu'nda orduda hasta oranı %7,6; bütün kuvvetlere göre ölüm oranı %26; hasta girişine göre ölüm oranı %3,3 olarak belirtiliyordu. Savaş sırasında ulaşım olanakları son derece sınırlıydı. Etkin hasta sevkiyatı olanakları olsa bu oranlar yarıya inebilirdi.

Bu veriler cephedeki gelişmelerin sonucuydu. Nüfusu cephe gerisinde kıran diğer etmenler ise açlık, salgın hastalık, tehcir, mübadele türü gelişmelerdi. Bugünkü Anadolu'da kimi hesaplara göre birbirini izleyen üç savaş sonucu nüfus 18-20 milyondan 13 milyon dolayına düşmüştü.

CUMHURİYET VE NÜFUS SORUNU

Böylece Cumhuriyet, savaşlarla dolu yakın geçmişinden nüfus sorununu devralmıştı. Bu aynı zamanda kadın sağlığı, ister istemez doğum meselesini gündeme getiriyordu. Erkek kıtlığı ve geçim derdi nedeniyle evlilik oranındaki düşüşün yanı sıra, çocuk ölüm oranı da son derece yüksekti. Bu arada kürtaj, eski terimle iskat-ı cenin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de vahim sonuçlar doğuruyordu. Yaşam umudu, diğer bir deyişle insanların ortalama ömrü, Batı'da ellinin üzerine çıkmış iken Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında otuz yaşın üzerine geçmiyordu. Bir yandan evliliği özendirmek, doğurganlığı artırmak, öte yandan özellikle halk sağlığına önem vermek gerekiyordu. 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nin ana konusu çocuk ölümleriydi.[4]

Resimli Ay'ın daha ilk sayısında Sabiha Zekeriya, makalesine "İçin için ölen bir millet" başlığını atmıştı ve "Cumhuriyet'i tehdit eden müthiş tehlike" olarak çocuk ölümlerini gösteriyordu. Doktor Hakkı Şinasi Paşa'ya gönderme yaparak, ülkede çocuk ölüm oranının yüzde 80 gibi son derece yüksek bir oranda olduğunu ileri sürüyordu. Geri kalan yüzde 20'nin de durumu ayrıca vahimdi.[5]

Nüfus sorununa eğilen tabiplerden biri de, bu konuda *Nüfus Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefiyyat*[6] adlı bir kitap yazan Besim Ömer'di. Besim Ömer'e göre Cihan Harbi'nin çıkış nedenini sosyologlar, iktisatçılar, siyasetçiler farklı şekillerde açıklamışlardı, fakat hepsinin birleştiği bir nokta vardı. Sınır bölgelerinde, ülkeleri ayıran dar topraklarda nüfus aşırı ölçüde yoğunlaşmıştı. Bu da

emperyalist gayeleri kamçılamıştı. Emperyalizmin yıkılmasını geciktiren Cihan Harbi nüfus artışına bir ölçüde ket vurmuştu. Sosyalizme yönelen ülkelerde ise nüfus kontrolü özendirilmişti. İtalyanlar, Almanlar, Japonlar düzenli göç örgütleri kurmuşlardı. Amerika, kıtanın batısına doğru yayılmıştı. Kısaca Cihan Harbi birçok ülkede, o günkü deyimle "tezayüd-i nüfus", nüfus artışı sorunu doğurmuştu. Türkiye'de ise Cihan Harbi ve daha önceki savaşlar ortaya "tenâkus-ı nüfus", yani nüfus azalışı sorunu bırakmıştı. Türkiye, Batı'da yaşanan nüfus devrimini yaşamamıştı. 16. yüzyılda Avrupa nüfusunun neredeyse dörtte birine sahip olan Osmanlı Devleti, Cihan Harbi arifesinde Avrupa nüfusunun ancak yüzde 7'si kadar bir beşeri sermayeyi elinde bulunduruyordu.

Sabiha Zekeriya, *Resimli Ay*'da bu soruna eğiliyor, nüfus azalışı karşısında sosyologlar, iktisatçılar ve siyasetçilerin sessiz kaldığını söylüyordu. Bu devasa sorunun tümünü ele almak yazarın boyunu aşıyordu. Ama o yine de bu sorunda en büyük rolü oynayan "çocuk meselesi"ne eğilmenin aciliyetini gündeme getiriyordu. Ülkede demiryolu sorunu, kuponlar sorunu etrafında heyecan duyanlara bunlardan daha önemli bir "çocuk meselesi" olduğunu hatırlatıyordu. "Çocuk meselesi"nin değişik boyutları vardı. İktisadî, ictimaî, dinî, hukukî, sıhhî birçok yönden söz edilebilirdi. Fakat meselenin her türlü bilinç sahibini dehşete düşüren yönü çocuk ölüm oranlarıydı. Ülkede bu konuda sağlıklı istatistikler yoktu. Ama başta Besim Ömer Paşa olmak üzere doktorların, çocuk hastanelerinin bu konuda verdikleri rakamlar İstanbul'da yüzde 80, Anadolu'da yüzde 90 gibi çok yüksek oranlara karşılık geliyordu. Bu oranları Himaye-i Etfal Cemiyeti de doğruluyordu. Nüfus azalışı ile çocuk ölümleri arasında doğrudan bir bağ vardı. Kimileri nüfus azalışına çözüm için zorunlu evlilik ya da çok eşli evliliği öneriyordu. Ama son kertede bunların çözüm olması düşünülemezdi.

Evet, yüzde 80, yüzde 90 çocuk daha ilk yaşlarında hayatlarını kaybediyordu. Peki geride kalan yüzde 10'un durumu neydi? Buna yine Sabiha Zekeriya cevap veriyordu: Her şeyden önce yetimler vardı. Bunların sayısı 200 bin dolayındaydı. Küçük bir kısmı devlet tarafından himaye ediliyordu. Kalan 190 bin sokakta kalmıştı. Yine çocukların önemli bir kısmı doğru dürüst beslenemiyordu. Bu oran onda dokuzdu. Üçüncü mağduriyet gayri meşru çocuklarınkiydi. Bir kısmı Darülaceze bünyesinde, önemli bir kısmı ise sokaklarda telef oluyordu. Bir diğer çocuk felaketi kimi "ticaret kumpanyaları" tarafından sokaklarda dilendirilen çocuklardı. Yoksul çocukların önemli bir kısmı, evsiz barksız, cami avlularında, köprü altlarında, çeşme diplerinde yatıp günlerini serserilikle geçiriyorlardı. İçlerinden bir kısmı bedenen sakat ve maluldü. Aralarında kör, topal, dilsiz, sağır olanlar vardı. Ülkede bunlara sahip çıkacak, bu çocukları himaye ve tedavi edecek herhangi bir müessese yoktu. Kimi çocuklar irsî olarak ya da daha sonradan frengi kapmıştı ve talihlerine havale edilmişti. Fakr u zaruret içinde büyüyen veremli çocuklar toplum kurbanları olarak ölüme terk edilmişlerdi. Alkolik ana babadan doğan dimağı malul çocuklar, mecnunlar, suçlu çocuklar yukarıdakilere ilave edilmeliydi.

Azrail'e tevdi edilen yüzde 90'ın yanı sıra hasta, dimağen ve bedenen malul, hayırsız, cani, serseri dilenci, öksüz vs. eklenince geriye yüzde 5 kalıyordu. Sabiha Zekeriya yüzde 5'ten ilk tahsil yoksunu, ağır işlerde istihdam edilerek bedensel gelişimlerini tamamlayamamış ya da tembel, budala, miskin çocukları da çıkarıyor ve geriye sağlam ve yarınlarına güvenilecek ancak yüzde iki oranında çocuk kaldığını kaydediyordu. Bu oranla nasıl "asrî bir millet", nasıl "demokrasi" inşa edilebilirdi! Cumhuriyet'in temel sorunu buydu.

AMERİKA'DA ÇOCUK SORUNU

Avrupa'da ve Amerika'da bu soruna elli yıl önce çözüm aranmaya başlanmıştı. Nitekim Amerika'da on sene içerisinde çocuk ölüm oranı yüzde 50'den yüzde 16'ya çekilmişti. Son yıllarda yeni örgütlenmeler ve alınan önlemler sonucu bu oranın yüzde 2'ye kadar düşürüldüğü iddia ediliyordu. Amerika, İngiltere, İskandinavya, bütün bu ülkeler örnek olacak gelişmelere sahne olmuştu. Bu hususta Almanya, Fransa, merkezi Avrupa hükümetleri ve Doğu dünyası çok geri kalmıştı. Gelişmiş ülkelerin aldıkları tedbirler her yönüyle uygulanamasa bile bu konuda ilk adımların atılması şarttı. İşin parasal yönü bir kenara bırakılırsa hükümetin bu konuda alacağı birçok önlem vardı. Bu konuda duyarlı olmak gerekiyordu. Hükümetle de yetinmemeli, tüm milleti seferber ederek "mukaddes bir ittihad" ile bir "çocuk cihadı" açıl-

malıydı. Hükümet ile millet bir araya gelirse bu konuda hiç umulmayan sonuçlar elde edilebilirdi. Bu "cihad"ın en büyük bayraktarları kadınlar olmalıydı. Bu konuda yıllardan beri çocuklarını toprağa veren, ülkede olanaksızlıklar ve cehalet nedeniyle acı gözyaşları döken kadınları sorumlu tutmakla bir yere varılamazdı. Kadınların da sorumlu tutacağı bir muhatap vardı ki o da hükümetti. Hükümet o güne kadar kadınları bu cehaletten kurtarıp kendilerini çocuklarına ve vatanlarına faydalı olabilecek bir terbiye düzeni kurmamıştı. Bir kasırga gibi ülkeyi başta başa saran hastalıklara karşı, çocukları sigorta edecek önlemler almamıştı. Çocukların sağlıklı bir biçimde büyümesini sağlayacak en küçük önlemleri bile akla gelmemişti. Bu "cihad"da kadınlarla hükümet ortak çaba göstermeliydi. Hükümet gerekli kurumsal düzenlemeleri yapmalı, anneler de birer gönüllü olarak bu "cihad ordusu"nda çalışmakla iftihar etmeliydi.

Sabiha Zekeriya'ya göre bu konuda örnek alınması gereken ülke Amerika'ydı. Amerika'da 1913 yılında sosyologların yaptığı inceleme sonucu ülke çocuklarının yüzde 22'sinin öldüğü, çocuklara ait örgütlenmenin uygar bir ülkeye yakışmayacak bir düzeyde olduğu ortaya konmuştu. Bu durumu tüm ülkeye bildirmek ve gerekli önlemleri almak için bir kongre toplanmış ve başkanlığına Başkan Theodore Roosevelt getirilmişti. Roosevelt, ülkedeki "çocuk faciası"nı dinledikten sonra, yaptığı konuşmada on yıldır başkanlık konumunda bulunduğu halde bu sorunu ihmal ettiğinden dolayı sorumlu olduğunu söylemiş ve "günahı"nı tamir için başkanlığının son yılını Amerika'da "çocuk yılı" olarak ilan etmişti. Bu yıl zarfında hükümet ile millet el ele verecek, çocukların sıhhî, toplumsal, iktisadî, ahlakî konumlarını ıslah için gerekli bütün önlemler alınacak, Temsilciler Meclisi çocukların uygar bir toplumda yaşamaları için şart olan haklarını koruyacak kanunlar çıkaracaktı. Roosevelt konuşmasına "Amerika'nın hayat damarlarına şırınga edeceğimiz bu kuvvetle yarınki Amerika'yı yapacağız Efendiler!" sözleriyle son veriyordu. Böylece 1914 yılı Amerika'nın "çocuk yılı" olmuştu. Açılan "cihad"a Amerika'da yedi milyon kadın katılmış ve bütün bu kadınlar çocukları üzerine "kalpleri titreyen annelere has olan bir şefkatle" gecelerini gündüzlerini bu hayırlı işe hasretmişlerdi. Fakir aileleri ziyaret ederek çocuklarını nasıl büyüteceklerini öğretmişler, onların eksikliklerini gidermek için şefkat kurumları açmışlar, okullar, hastaneler, çocuk mürebbiyelerini yetiştirecek eğitim kurumları, şefkat yuvaları, kısaca çocukların selameti için gerekli her türlü örgütlenmeyi gerçekleştirmek için canla başla çalışmışlardı. Sokak sokak kürsü kurup annelere bir ağızdan "Çocuklarınızın kurtarılması için Amerikalılar imdadımıza geliniz" diye seslenmişlerdi.

Resimli Ay daha ilk sayılarından itibaren eleştirel kimliğini ortaya koyuyor, ülkenin toplumsal sorunlarına dikkat çekiyordu. Sabiha Zekeriya yazısında, Amerikalıların bütün Amerika'yı telaşa verdikleri çocuk faciasının rakamlarıyla Türkiye'ninkiler yan yana konduğunda Türkiye insanının hicabından yerin dibine geçmesi gerektiğini söylüyordu. Ülkede bu vahim durum karşısında ne bir telaş ne de heyecan vardı. Hükümet ülkedeki "çocuk faciası"ndan bihaberdi. Ülkenin her ihtiyacı için bütçeye bir tahsisat konurken, çocuklar düşünülmemişti. Kadınlar, her gün mezara verdikleri çocuklarının mesuliyetini kader ve talihe havale ediyorlardı. Sabiha Zekeriya hükümeti eleştirirken ülkenin varlıklı kesiminden kadınlara da sitemlerini eksik etmiyordu. Gönül eğlendirmek için tiyatrodan tiyatroya, sinemadan sinemaya koşan, tuvaletleri, süsleri için bol keseden para harcayıp bonkör davranan bu "asrî" kadınlar çocuklara yardım sırası geldiğinde suskun kalıyorlardı. Şehrin bir tarafında sıcak odalar, renkli ve süslü koltuklar içinde yaşayan anneler varken, şehrin öte tarafında sıvaları dökülmüş, tavanları çökmüş harap kulübesinin içinde yoksul kadın hasta olan çocuğunu doktora götüremiyor, ona bir sıcak çorba içeremiyordu. Bu kadın ve çocuk da varlıklı kesimle aynı millettendi. Aynı dinden, aynı cinsiyetten insanlardı. Oysa toplum nankördü. Birine ölümü, ötekisine refahı bahşetmişti. Refah ve huzur ile göğsünü şişiren anne, biraz gurur ve azimetten eriştiği yüksek semalardan başını aşağı eğip, fark u zaruret için-

deki kadın ile kendisinin arasında fark olmadığını anlamalıydı. O yoksul çocuğun o varlıklı anneden de bir şefkat alacağı vardı. Analık yalnız kendi çocuğu için ağlamamalı, isyan etmemeliydi; ülkede her eza gören, her ağlayan çocuğun gözyaşı her annenin kalbinde bir iz bırakmalıydı. Sabiha Zekeriya ekâbir kadınlara rılarıyla çınlatanlar da kadınlardı. Türkiye'nin karşılaştığı felaket, Amerikalı kadınları coşturan felaketten yüz misli vahimdi. Felaketi görmeyen hükümetlerine Amerikan kadınları eylemleriyle gerçeği göstermişlerdi. Hastalığın tedavisi için "cihad" açmış, yavrusunu koruyan bir aslan gibi toplumsal soruna sahip çıkmış-

Cihan Harbi ertesi yeni kurulan aileler "çorak"tı, "kısır"dı. Artık ne kadın, ne erkek çocuk istiyor, çocuk bir engel, bir dert telakki ediliyordu. Bir kaza eseri hamile kalan kadın ise çocuğunu düşürmek için kendi hayatını bile tehlikeye atıyordu. Çocuk düşürme oranları her geçen gün artıyordu.

"Yumuşak koltuklar içinde tüttürdüğünüz sigaranın dumanları içinde bu çocukları hiç görmüyor musunuz?" diye soruyordu. Her türlü eğlence yerine muhteşem tuvaletleriyle koşan, giysileri için Beyoğlu'nda sınırsız para sarf eden kadın kendi cinsinden birçok kadının çocuklarının sefalete mahkûm olduklarını gördükten sonra kalbinde hiçbir isyan taşımıyor muydu? Karlar içinde, göğsü bağrı açık, çıplak ayaklarıyla koşan çocuk gözünün önünden geçerken tuvaleti için döktüğü paranın cüz'i bir azıyla bu çocuğa başına sokacak bir yuva hazırlamayı hatırında geçirmiyor muydu? Zamanlarını eğlencede, itriyat ve giysi mağazalarında ve eş dost ziyaretlerinde geçiren anne, savaştan sonra ülkede baş gösteren çocuk faciasını hiç arayıp sormayacak mıydı? Bunları kim kurtaracaktı?

ÇOCUK SORUNU VE KADININ GÖREVİ

Sabiha Zekeriya "Bunu da erkeklerden mi bekleyelim?" diyor, kadınların bu lakayt tavırlarının onları vatandaş addetmeyen, kadın-erkek ayrımına giden kesimleri haklı çıkardığını söylüyordu. Telef olan yüzde 95 çocuğun yüzde 50'sini topluma kazandırmak kadınların elindeydi. Bu konuda Amerikan kadını örnek alınmalıydı. Çocukların kurtuluşu için Amerika'da sokakları imdat çağlardı. Türkiye'de kadınlar ilim ve irfan açısından Amerikalı kadınlardan geri olabilirlerdi; fakat şefkat söz konusu olduğunda Türkiye'deki kadını Amerikalı kadından ayıran bir husus olamazdı.

Sabiha Zekeriya'nın yazısı basında yankı uyandırmakta gecikmedi. Ölüm oranlarının yüksek oluşu kısa sürede basının ana konularından birine dönüştü.

İkdam'daki bu yazıdan yola çıkan Selim Sırrı, *Resimli Ay*'da yayımladığı "Nasıl intihar ediyoruz" başlıklı makalesinde[7] ülke insanının hesap işleriyle uğraşmayı sevmediğini, oysa istatistik bilinse, doğru dürüst sayısal veriler ortaya konsa, bu verilerle donatılmış kitap ya da kitapçıklar yayımlanabilse halkın gözünün açılacağını, böylece "bile bile intihar eden" koca bir milletin bu feci durumdan kurtulabileceğini ifade ediyordu.

İşte bu açıdan Sabiha Zekeriya'nın *Resimli Ay*'daki yazısının son derece önemli olduğunu kaydeden Selim Sırrı, kendisi şehreminiliği görevi üstlenmiş olsa bu yazıyı küçük bir risale haline getirip beş yüz bin adet basarak halka bedava dağıtacağını söylüyordu. Gelecek nesil gözler önünde sönüp gidiyordu. Bir millet koşa koşa ölümle kucaklaşıyordu. Zaten yıllardan beri birbiri ardı sıra savaşlarla, Türk nesli en gürbüz, en cesur, en güçlü evlatlarını zorunlu olarak vatan müdafaasında yitirmişti. Bir yandan verem, frengi, malarya gibi bulaşıcı hastalıklar, öte yandan cehalet ve sefalet nedeniyle binlerce çocuk çok küçük yaşta yaşamlarını yitiriyordu. Bu gelişmelerin sonucu tam bir "inkıraz", tam bir çöküştü.

Avrupa'da ya da Amerika'da olduğu gibi, Türkiye'de de sanatoryumlarda verem hastaları tedavi edilse, frengi, bel soğukluğu, malarya gibi afetlerin önü alınsa, bataklıklar kurutulsa, herkesin sağlığı gözetilse sonuç olarak insanımızın yaşam umudu hızla yükselirdi.

İkdam'ın 16 Nisan 1925 günkü nüshasında "Verem afet halinde" başlıklı bir yazı yer almıştı. Yazıda veremin İstanbul'da önemli ölçüde tahribat yaptığı, dahiliye uzmanı tabiplere başvuran hastaların büyük bir kısmında birinci derecede verem, ikinci derecede ise frengi ve belsoğukluğu tespit edildiği kaydediliyordu. Ölümlerin yüzde 70'i ise veremden kaynaklanıyordu. Verem özellikle fakirler ve safahat ve işret düşkünü, yani alkolik, içki tutkunu gençler ve yeni yetişen genç kızlar arasında tahribat yapıyordu. Her geçen gün gazetelerde veremin, frenginin, malaryanın Türk ırkını kemirip bitirmekte olduğu acı bir dille ifade olunuyordu.

Ancak, felaketlerin en korkuncu, doğumların çok düşmüş oluşu ve doğanların da hayatta kalma olasılığının düşüklüğüydü. Selim Sırrı, Cihan Harbi öncesinde ve savaş yıllarında Anadolu'da üç tetkik seyahati yapmıştı. Misafir olduğu köylerde halkla olan söyleşilerinde pek acı hakikatlerle karşılaşmıştı. Kimilerinin bir, ikı, pek azının üç çocuğu vardı. Ama çoğunluğunun sekiz, hatta on evladı dünyaya geldiği halde doğan çocuklarının yaşamadığını acı bir lisanla kendilerinden öğrenmişti. İstanbul'da ise çocuk sorunu daha feci bir manzara ortaya koyuyordu. Maişet darlığı nedeniyle gençler evlenemiyor, evlenseler dahi çocuk sahibi olmaktan kaçınıyorlardı. Son yıllarda eski payitahtta beş altı çocuklu

aile parmakla gösterilecek kadar azdı. Yeni Türkiye'nin insanının hali, varidatı tükenip de elindeki sermayeyi yiyen tüccarınkine benziyordu. Sonuç tabii iflastı.

DOĞUM ORANI-ÖLÜM ORANI

Yine gazetelerde, İstanbul'da doğum oranlarının ölüm oranlarının yarısını bulduğu yazılıydı. Oysa Almanya'da genel nüfus bir yılda iki milyon artmıştı. Doğum meselesi bundan böyle tüm milletlerin ana sorununa dönmüştü. Selim Sırrı durumun vahametini göstermek için karşılaştırmalara gidiyordu. 1921 yılında Japonya'da 1.800.000, Almanya'da 1. 540.000, İngiltere'de 1.063.000, İtalya'da 1.250.000, Fransa'da ise 813.000 çocuk dünyaya gelmişti. Fransa'nın durumu parlak değildi; 1921'de 1920'ye oranla 21.000, 1922'de 1921'e oranla 53.000, 1923'te 1922'ye oranla 60.000 noksan çocuk doğmuştu. Bir Fransız profesör bu gelişmeler karşısında "Efendiler, büyük bir millet intihar ediyor ve ölüme doğru, bir müsabakaya iştirak etmiş gibi, bütün süratiyle koşarak gidiyor" demişti. Son altmış yıl zarfında genel nüfus Almanya'da 24 milyon, İngiltere'de 16 milyon, Italya'da 15 milyon, Fransa'da ise 2 milyon artış göstermişti. Bunun temel nedeni Fransa'da evlilik oranının çok düşük oluşuydu. 1920'de 623.000 kişi, 1921'de 456.000 kişi, 1922'de ise yalnız 300.000 kişi evlenmişti.

Fransız başbakanı Clemenceau 11 Ekim 1919'da Senato'da yaptığı bir konuşmada, savaş ertesi Paris'te imzalanan Versailles Antlaşması'nda ilk maddede doğumların artırılması hakkındaki bir kararın yer alması gerektiğini söylüyordu. Zira Fransa geniş ailelerden mahrum kaldığı sürece, antlaşmaya ne türlü şart konulursa konsun, Almanya'nın bütün top ve tüfeği müsadere edilsin, son kertede, ileride yine yenik düşülecekti; çünkü bu doğum oranlarıyla ortada Fransa kalmayacaktı. Babalarının yerini tutacak evlatlar yetiştirilmedikçe bir toplum yok olmaya mahkûmdu.

Milletlerin hayatiyetinin ticarete, sanayiye, tarıma ve orduya bağlı olduğu söyleniyordu. Oysa hepsinin temeli aileydi. Cihan Harbi ertesi yeni kurulan aileler ise "çorak"tı, "kısır"dı. Artık ne kadın, ne erkek artık çocuk istiyor, çocuk bir engel, bir dert telakki ediliyordu. Bir kaza eseri hamile kalan kadın ise çocuğunu düşürmek için kendi hayatını bile tehlikeye atıyordu. Çocuk düşürme oranları her geçen gün artıyordu.

Bir ülkede ulusal serveti ortaya koyan emek bilfiil beşeri sermayeyle sağlanıyordu. İflasa giden millet parasızlıktan değil, çocuksuzluktan korkmalıydı. İşte burada en önemli görev eğitimcilere düşüyordu. Baba ve anne olmak yalnız bir toplumsal görev değil, aynı zamanda milli bir görevdi. Ve bu, gençlere telkin edilmeliydi. Ülkenin geleceği çocuklardı. Çocuk olmayınca umuda da yer yoktu.

NE YAPMALI?

Yapılması gereken, insana geçinebileceği fırsatı veren yasal düzenlemelere gitmekti. Yoksa fakir ailelerin çocukları iyi beslenemez, bundan yine ırk zarar görürdü. İstanbul'da Şehremaneti ırzahaneler, süt çocuğu yuvaları açmalı, Besim Ömer Paşa ve Doktor Safiye Ali Hanım'ın himmetiyle doğan Süt Damlası türünde kurumlar ülkenin dört bir yanında faal olmalıydı.

Kısaca, toplumsal sorumlulukların arasında bir de çocuk sorunu yer almalıydı. Bütün dikkatler çocuklara yönlendirilmeliydi. Zira ülkenin en önemli kaynağı onlardı. Selim Sırrı'ya göre "en büyük ve en devamlı muzafferiyeti çocuklar yapar"dı.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte çocuk sorunu kısa sürede ülkenin temel sorununa dönüşmüştü. Bu sorunun ana eksenini ise doğurganlığı özendirmek ve çocuk ölümlerinin önüne geçmek oluşturuyordu. Çocuk ölüm oranları herkesi korkutacak düzeyde yüksekti. Devlet ve halk kitleleri bu sorunun üzerine eğilmek zorundaydı. Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi ve Kırklareli Mebusu Doktor Fuad Bey'in çocuk ölümleri üzerine Gür-

büz Türk Çocuğu mecmuasında yazdığı makale kamuoyunda ve hekimler aleminde derin ilgi uyandırmıştı. Yine o sırada Çocuk Sarayı'nın açılış töreninde Başvekil İsmet Paşa çocuk sorunun önemine değinmiş, ülkede çocukların korunması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştı.

Bu konuda alınan önlemler sonucu, 1927 yılına gelindiğinde çocuk ölüm oranları yüzde 25 ila 35 arasına çekilmişti. *Resimli Ay* çocuk ölümleri üzerine düzenlediği anketle okurları karşısına bir kez daha çıkacaktı. Sabiha Zekeriya "Çocuk ölümünün önüne nasıl durabiliriz?" başlıklı yazısında her halükârda ülkede çocuk ölüm oranının yüksek olduğunu hatırlatıyor ve hükümetin bu işe el atması gerektiğini vurguluyordu. İster yüzde 70, ister yüzde 50, ister yüzde 25 olsun sorun oran meselesi değildi. Gerçek olan, ülkede çocukları koruyacak bir kurumun noksanlığıydı. Çocukların haklarına sahip çıkacak bir mevzuat yoktu. Kadın bilimsel yöntemle çocuk büyütme ilminden mahrumdu. Toplum olarak bu durumdan ülke sorumluydu. Sorunun kutsal bir ideal gibi herkes tarafından iman ve samimiyetle kavranması gerekiyordu.

Ortada bakımsız, gıdasız, parasız, sıhhatsiz, melcesiz, himayesiz Türk çocukları vardı. Bunlar ülke insanının kayıtsızlığı nedeniyle ölmekteydi ve kurtarılmaları mümkündü. Sabiha Zekeriya'ya göre, çocuk sorununda esaslı bir adım atabilmek için üç konuya açıklık getirmek gerekiyordu. Her şeyden önce çocuk sorunu bir şefkat sorunu mu, bir bilim (fen) işi miydi. İkinci konu çocuk sorununun yalnız bir sağlık sorunu mu, yoksa aynı zamanda toplumsal bir sorun mu olduğuydu. Ve nihayet çocuklar için gerekli kurumsal örgütlenmeyi hükümet mi, yoksa millet mi yapmalıydı. Bu üç soruna açıklık getirmedikçe atılacak adımlar hedefi tayin etmeden karanlıkta yol aramaya benzeyecekti. O güne kadar çocuk sorunu bir hayır işi, bir şefkat işi olarak ele alınmıştı. Sefalete, ıstıraba karşı duyulan şefkatle çocukları himaye etmekten, açlara ekmek, çıplaklara giyecek vermekten ibaret olacak olan bir devir kuşkusuz insanî duyguların tercümanı olacaktı. Ancak fukaralık ve muhtaç durumda olmak iktisadî ve toplumsal nedenlerin sonuçlarıydı. Bunlara şefkatle karşı koymak anlamlı bir sonuç doğurmaz, bilakis aranın açılmasına neden olurdu. Sokakta dilenen çocuğa verilen para onu kurtarmaz, bilakis ona kolay para kazanmanın ve tufeyli yaşamının yollarını öğretirdi.

Her çocuğun gelişimi için bir dizi ihtiyaç vardı; bunlar sıhhî, terbiyevi, toplumsal olabilirdi. Bunları incelemek, her birinin ihtiyacına göre önlem alarak çocuğu kurtarmak gerekirdi. İhtiyaçları incelemeden yapılan yardım çoğu kez sakıncalı sonuç doğururdu. Şefkat esası üstüne kurulan toplumsal yapı bu tür bir incelemeye ihtiyaç görmez, kendini açları doyurmak, çıplakları giydirmekle sorumlu görürdü. Kuşkusuz, her tarafta çocukların himayesi sorunu başlangıçta şefkat sorunu olarak ortaya çıkmıştı. Ancak toplumsal sağlık anlayışı ve toplumsal hizmet güdüsüyle bilimsel, "fennî" bir kisve kazanmıştı. Şefkat döneminde çocuk ölümlerine karşı alınan önlemler tedavi edici, o günkü terimiyle "şâfî" yani şifa vericiydi. Toplum kendini çocuk hastalandığı zaman doktor bulmak ve ilaç vermekle mükellef addederdi. Çocuğun hastalanmaması ile ilgilenmezdi. Fakat çocuk sorunu bir bilim, bir "fen" işi olarak kabul edilince önleyici, o günkü deyimle "vâkî" koruma anlayışı gelişiyor, toplumsal kurumlar çocuğun hastalanmaması, doğal gelişimini sürdürmesi için çalışıyor, bunu temin için çö-

zümler üretiyordu. Toplum annelere bu çocukların sağlam büyütülebilmesinin yöntemlerini göstermeliydi. Tedavi edici tedbirlerden çok, önleyici tedbirler ön plana geçmeliydi.

Çocuk sorununa bilimsel, "fennî" bir çözüm bulabilmek için öncelikle gerekli incelemelerin yapılması şarttı. Çocuk ölümlerinin miktarı, bu ölümlerin hangi sınıf aileler arasında daha çok olduğu, hangi yaştaki çocukların ölüm oranının yüksek olduğu, ölüme neden olan hastalıklar, bu hastalıklarla mücadele için elde olan sıhhî yöntemlerin yeterliliği, tüm bunlar bilimsel şekilde incelenerek sayıya dökülecek ve hastalık teşhis edildikten sonra tedavisi yoluna gidilecekti.

ŞEFKAT DEVRİNDEN FEN DEVRİNE

İkinci konu, çocuk sorununun salt çocuk ölümüyle ilgili olmadığıydı. Büyüyen her çocuğun topluma yararlı bir unsur olması gerekirdi. Toplumda alkolik, frengili ve diğer bulaşıcı hastalıklarla malul babaların çocukları zekâ, dimağ yönünden bir dizi sorunla karşılaşır, çoğu kez sağlıklarını kaybederlerdi. Toplumda yine dejenere ailelerin doğurduğu hırsız, katil olmaya meyyal bir sınıf çocuk vardı. Anaları babaları hayatta iken ihtimam gösterilmemiş çocuklar vardı. Yetimler, öksüzler vardı. Gayri meşru çocuklar vardı. Açlıktan ölen, terbiye görmediği için zekâsını kaybeden ve özel gelişim ortamlarından ve zorunlu eğitimden mahrum bırakılmış, ağır işlerde çalıştırılan, kaybolmaya namzet birçok çocuk vardı. Bilimsel, "fennî" yöntemlerle bunların büyük bir kısmını kurtarmak ve topluma yararlı bireylere dönüştürmek mümkündü. İşte şefkat devrinden fen devrine geçiş bu çocukları da kazandıracaktı. Her sınıf çocuğun ihtiyacına göre ayrı kurumsal düzenlemelere gidilmeli, her çocuk ayrı ayrı ele alınarak ona hayat imkânı verecek çözümler aranmalıydı. Tüm bunlar tabii ki kısa sürede gerçekleştirilecek işler değildi. Yirmi senede, elli senede olabilirdi. Ama kaybedilecek zaman yoktu. Bu işlere bir an önce başlanması gerekirdi. Belki atılan ilk adımlar yetersiz kalacaktı, fakat yarının başarıları için zemin oluşturacaktı. Öncelikle çocuk sorununun bir şefkat işi olmadığı, bir fen işi olduğu kabul edilmeli, tedavi edici, "şâfî" önlemler yanında önleyici, "vâkî" önlemler bir an önce alınmalıydı. Bu nedenle bilimsel, "fennî" kurumları meydana koymak için genel bir seferberlik gerekiyordu.

Öncelikle çocuk sorununun bir şefkat işi olmadığı, bir fen işi olduğu kabul edilmeli, tedavi edici, "şâfî" önlemler yanında önleyici, "vâkî" önlemler bir an önce alınmalıydı. Bu nedenle bilimsel, "fennî" kurumları meydana koymak için genel bir seferberlik gerekiyordu.

Öte yandan çocuk sorunu salt bir sağlık sorunu olamazdı. Bu aynı zamanda toplumsal bir sorundu. Çocuk ölüm oranının yüksekliği doğal olarak sağlığı ön plana çekiyordu. Ama çocuk sorunu salt sağlık olarak görülmemeliydi. Çocuğun evi, terbiyesi, çevresi, okulu, oyun araçları, sıhhî gelişimi, konumu ve hakları, ruhî terbiyesi, toplumsal düşünce yapısı, dimağ yönünden bozuk ya da ahlak sorunu olan çocukların tedavisi, çocuk mahkemeleri, bakım evleri, sağlık istasyonları, kısaca çocuğun gelişimini sağlayacak kurumlar, örgütler, hep bu devasa sorunun parçalarıydı.

Tüm bu uğraş alanı doktorların yapacağı bir iş olmanın ötesinde, doktor, eğitimci, toplumbilimci, sporcu, terbiyeci bütün bu uzmanlık alanlarının ortak çabasıyla çözüm bulabilecekti. Nitekim Başvekil İsmet Paşa'nın uyarıları, çocukların yaşamını düzenleyecek araçların ortaya konması fikri çocuk sorununun artık şefkat devrinden çıkıp fen devrine girdiğinin, yalnız bir sağlık sorunu olmayıp, bütün toplumsal etmenlerin bileşimi olduğunun kanıtıydı. Tüm bu toplumsal güçlerin birleşmesi sorunu ikinci bir sorunu doğururdu. Bu güçlerin hareket noktası neresi olacaktı.[8]

IRK SORUNU VE ÖJENİZM

Doğurganlığın Cumhuriyet'in ilk yıllarında temel sorunlardan biri olmasının yanı sıra öjenik fikirler yine bu tarihlerde ortam buldu. Her doğum "sağlıklı" doğum olmayabilirdi. Seçici bir doğum anlayışı gündemdeydi. Sabiha Zekeriya *Resimli Ay*'da "Çocuk yapmak kanunen men' edilebilir mi?" sorusunu soruyordu.[9] Irk sorununun giderek rağbet gördüğü iki dünya savaşı arası dönemde öjenizm Türkiye'de de yankı uyandırmıştı.

O sıralarda İsviçre'de yeni bir kanun çıkarılmıştı. Bu kanuna göre deliler ve frengililerin evlenmesini önlemek için onların tenasüliyet yetenekleri, doğurganlıkları bilimsel yöntemlerle yok edilecekti. Kimileri bunu gayri insanî, "vahşiyane" bir önlem olarak görüyordu. Necmeddin Sadık bunlar arasındaydı. Bu tür bir önlem bireyin özgürlüğüne tecavüzdü. Bilimin bu tür hastalıklara er geç tedavi çaresi bulabilmesi olanağına karşı, bu insanların tenasül yeteneklerine, neslî hayatiyetlerine tecavüz edilmesi doğru bulunmuyordu.

Sabiha Zekeriya bu konuda farklı düşünüyordu. Doğum karı-koca, ailenin ötesinde ülke için de anlam taşıyordu. Son kertede bireyin özgürlüğü toplumun genel çıkarları ile sınırlıydı. Bireyin özgürlüğüne tecavüz edildiği zaman gösterilen tepkinin bu özgürlüğün tüm toplumda neden olduğu sakıncalar karşısında daha da güçlü bir şekilde ifade bulması gerekiyordu. Frenginin toplumsal düzene neden olduğu zararların vahşeti ve korkunçluğu unutulmamalıydı. Hapishaneleri, tımarhaneleri dolduran, genelde sağlıklı görünen, ama dimağı, ruhu cismanî birçok hastalıklara müptela olanlar hep frengi kurbanlarıydı. Bu hastalığın yedi nesle kadar devam eden zararı bireyin özgürlük

ve sağlığını değil, birçok neslin özgürlük ve sağlığını tehdit ediyordu. Gözleri bozuk, bacakları sakat yavrular, isteri müptelaları, hırsızlar, katiller, hep bu afetin irsî bir surette topluma hediye ettiği kurbanlardı. Sağlam ve zinde nesilleri çürüğe çıkaran bu afet karşısında bireyin özgürlüğünden önce toplumun sağlık ve selameti geliyordu. Cihan Harbi seferberliğinde nasıl "Fert yok, millet var!" deniyorsa, bütün toplumu tehdit eden bir afet karşısında da aynı şiar tekrar edilmeliydi. Yeni uygar toplum anlayışında birey özgürlüğünü eskiye oranda daha süratle yitiriyordu. Bireyci, individüalist İngiltere ve Amerika'da bile, topluma ait her kurum ve çıkarı sosyalize etme akımı baş döndürücü bir suretle ilerliyordu. Zira birey, toplumsal bir birey olmadıkça, var olan toplumsal düzen içerisinde toplumsal bünyeye göre bir şekil almadıkça, gerçek anlamda birey olamıyordu. Bireyin uluorta her hareketi nasıl toplumun kanunları, örfleri, nizamları ile sınırlanmışsa, bu kendinden ziyade nesillere zararı olan meselede biraz daha fedakârlık yapması ya da cemiyetin ondan bu özgürlüğü alması genel menfaat adına şart olan bir şeydi.

Cephede ölen askerin de hayatı imha ediliyordu. Fakat bu hiçbir zaman birey özgürlüğüne tecavüz telakki edilmiyordu. Genel menfaat karşısında birey, bireysel menfaat nasıl söz konusu olamazsa, bütün bir topluma sayısız sakıncalar getirecek bir bireyin de nesil hayatiyeti söz konusu olamazdı.

Frenginin topluma bıraktığı birey, bulunduğu ortam içinde zehir saçan, nesilden nesle zehrini sürdüren bir mikrop kaynağıydı. Bulaşıcı bir hastalık çıktığında, hastalığın sirayetini engellemek için nasıl bireyin hürriyeti hiç düşünülmeden sınırlanıyorsa, hatta gerektiğinde imha etme hakkı kanunlarca tanınıyorsa, frengili ve mecnun unsuların nesil hayatiyetlerini imha etme hakkı da cemiyete verilmeliydi.

Dershanelerde inceleme yapan Amerikalı ruhiyat doktorları sağlıklı görünen birçok çocuğun dimağ açısından birçok bozukluklara sahip olduğunu, dikkat, muhakeme, zekâ gibi temel hassalarının irsî bir frengi yüzünden dumura uğradığını görmüşlerdi. Hapishaneleri dolduran katiller üzerinde inceleme yapan *penelogy*, yani ceza ilmi uzmanları katillerin dimağ bozukluklarında çoğu kez tevarüs ettikleri frenginin tahribatına şahit olmuşlardı. Hırsızlar üzerinde eğilen dimağ doktorları bu insanların kafalarındaki çöküntünün irsî bir frengi ile olan ilişkilerini saptamışlardı. Bütün bu araştırmalar frenginin toplum içinde şiddetle tahribat icra eden bir afet olduğunu göstermişti.

Toplumun ahlak normları haricine çıkan, hastaneleri, tımarhaneleri, fuhuş yuvalarını dolduran bozuk, topluma yarardan çok zarar veren milyonlarca insan hep frenginin topluma hediye ettiği muzır unsurlardı. Mikrobu membaında kurutmak için bu insanların tenasül hakkını ellerinden almak elbette toplumun hakkıydı.

Babaların özgürlüğü adına müstakbel nesillerin hayatiyetlerini, sağlıklarını, bedensel ve zihinsel gelişimlerini yok etmek elbette uygar bir toplumun ve kanunun hakkı olamazdı. Bu açıdan İsviçre'de yayınlanan kanun, bireyin özgürlüğüne tecavüz eden, gayri insani bir kanun değil, çıkarılan en uygar kanunlardan biriydi.

Bu nedenle insanların uluorta çocuk doğurmaları özendirilmemeliydi. *Resimli Ay*, "Çocuk yapmalı mı, yapmamalı mı?" başlıklı yazısında "Memlekette fazla çocuk doğurulması lehinde değil, bilakis tevellüdatın sıhhî ve ictimaî bir kontrole tabi tutulması lüzumuna kaniyiz" diyecekti.[10] Ülkede birçok çocuk sokaklarda sürünüyordu. Böyle günaha girmekten ise hiç çocuk yapmamak evlaydı. Bakmasını, büyütmesini, yaşatmasını bilmeyen, çocuk dünyaya getirmemeliydi.

SINIFSAL SORUN VE ÇOCUK DÜŞÜRME

Zengin, münevver, az çok hayatı anlamış aileler zaten çok çocuk doğurmaktan kaçınıyorlardı. Bu tür ailelerde üç, dört çocuktan fazlasına nadiren rastlanıyordu. Bu insanların hayatlarını fakir ve cahil aileler gibi tehlikeye koymamaları, daha sıhhî araçlarla doğumdan kaçınmayı bilmelerinin sonucuydu. Her aydın gencin ve hayatı anlamış her anne ve babanın ilk endişesi mümkün olduğu kadar az çocuk sahibi olmak, aile hayatını altından kalkılamaz bir yük haline getirmemekti. Zaten iktisadi koşullar yeni bir boğazı doyurma konusunda her gün olumsuz bir manzara çiziyordu. Okumuş gençlerin artık evlenmekten korkmaları, mümkün olduğu kadar geç evlenmeleri büyük ölçüde çocuk korkusundandı. Çocuğun hayatını, sağlığını ve eğitimini sağlayacak bir gelir düzeyine gelmedikçe evlenmekten kaçınmak bir iktisadi zaruretti.

Çocuk meselesi bir nicelik değil nitelik sorunuydu. Çok çocuk değil, az fakat öz çocuk yapmalıydı. Çocuk yapıp da onu sokaklarda sürünmeye mahkûm etmek, vicdanlı bir ailenin altından kalkamayacağı bir sorumsuzluktu. Çocuk yaptıktan sonra ona layık olduğu huzur ve refahı, sağlıklı yaşam koşullarını vermemek günahtı. Türkiye insanı çocuk konusunda lakayt olduğu için henüz bu günahın azametini idrakten acizdi. Fakat sorumluluk duyulmadıkça, çocuğun sırf dünyaya geldiği için yaşamak hakkı olduğunu tespit edip ona karşı sorumlu davranmadıkça, insan, ne aileye, ne nefsine, ne de topluma karşı görevini yerine getirmiş sayılırdı. Bir aile reisi istediği ve zorunlu gördüğü zaman çocuk sahibi olabilmeliydi. Hayatının bu en büyük sorumluluğunu kaderin eline bırakmamalıydı. Dünyada çocuk yapmak kadar sorumluluk gerektiren bir iş olmadığı halde, Türkiye'de bu kaderin eline bırakılıyordu. İktisadi buhran dönemlerinde, sefalet içerisinde yuvarlanılan evrelerde bile çocuk yapılıyor, zaten var olanları beslemekte güçlük çekildiği sırada aile yeni bir hayatın yükünü omuzlamak zorunda kalıyordu. Bu talih ve kader işine bir son vermek, çocuk doğumuna aile kendi irade ve arzusuna tabi kılmak zorundaydı. Dergi "Az çocuk yapınız, fakat doğan çocuklara tam ve kâmil bir hayat imkânı veriniz" diyordu. Doğan çocuğu mahrumiyet içinde süründürmeye kimsenin hakkı yoktu. Çocuğu yaşatmak, büyütmek ve okutmak olanağına sahip değilse aile çocuk yapmamalıydı.

"Çocuk yapmama"nın yöntemi bilinmedikçe, doğumların önünü almak olanaksızdı. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok kadın en az bir iki çocuğu düşürmek zorunda kalmış, istemeyerek elini kana bulamıştı. Onu bu gizli cinayete sevk eden amil, toplumun çocuk düşürmeyi ayıp ve günah addetmesiydi. Hayatında yeni bir yük taşımaktansa ölmeyi bile tercih eden kadın hayatını tehlikeye koyarak henüz rahminde teşekküle başlayan cenini aldırmıştı. Kati ve sarih istatistik olmadığı için "çocuk katili anne"lerle, kendi hayatlarını feda eden fedakâr annelerin miktarını belirlemek imkânsızdı. Fakat basit bir inceleme gözler önündeki faciânın azametini ortaya koyuyordu. "Kibar" sınıfa mensup kadınların yanı sıra "basit ve cahil" köylü kadınlar içinde bile çocuk düşürme pek çoktu. Aradaki fark birinciler doktor aracılığıyla daha sıhhi, tehlikeden nispeten arı bir ameliye sonucunda çocuk aldırırken, ikinciler iptidai önlemlerle hayatlarını tehlikeye koyuyorlardı. Birçok kadın çocuk düşürmek için rahimlerine en pis ve ıstırap verici şeyleri sokmaktan çekinmemiş ve birçok kez kendi hayatından olmuştu. Uygar ülkelerde bu yüzden ölen anneler cephelerde yitirilen gençlerin sayılarından daha fazlaydı. Bu gerçek Türkiye için daha da vahimdi.

Toplumsal Tarih'in bir sonraki sayısında yer alacak olan "Erken Cumhuriyet, Kürtaj ya da Iskat-ı Cenin" başlıklı yazımız, örneklerle Yeni Türkiye'nin inşa sürecinde yaşanan bu travmaya yer verecek.

DİPNOTLAR

1 Bu kanuda temel başvuru kaynaklarından biri,Oya Dağlar'ın *War Epidemics and Medicine in the late Ottoman Empire (1912-1918)* adlı eseridir. (Haarlem, Stichting SOTA Turkistan and Azerbaijan Research Center, 2008.)

2 Türk tıp tarihi temel kaynaklarından biri Dr. General Kemal Özbay'ın dört ciltlik *Türk Asker Hekimleri Tarihi ve Asker Hastaneleri* adlı eseridir. Bu ciltlerde savaş yıllarıyla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 1 (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), c. 2 (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1976), c. 3, kitap 1 *Hastaneler (A – I)* ve kitap 2 *Hastaneler (I – Z)* (İstanbul: Yörük Basımevi, 1981). Diğer yararlı bir eser Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'nın yayımladığı *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*'dir (Ankara, 2011).

3 Dr. General Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimleri Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 1 (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), s. 316.

4 Kongrede ilk dört tebliğ bu konuya ayrılmıştı. Bu tebliğler sırasıyla 1) Doğumdan evvel ve doğum esnasında çocuk zayiatı (Prof. Besim Ömer Paşa ve Doktor Refik Münir); 2) Süt çocuklarında vefiyat (Prof. Asıf Derviş Paşa ve Dr. Hâmil Osman); 3) Büyük çocukların vefiyatı, eshabı, tevakki çareleri (Prof. Kadri Raşit Paşa ve Dr. İhsan Hilmi); 4) Mektep çocuklarında muaveneti ictimaiyye (Dr. İhsan Hilmi). Sağlık Dergisi. Fevkalade Nüsha-*Bakanlığın 25.6.Yıldık Çalışmaları, cilt 22, Ekim-Kanun 1948*, no 10-11 (T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını), s. 65-66.

5 Sabiha Zekeriya, "İçin için ölen bir millet", *Resimli Ay* 1/1 (Şubat 1340): 4-9. "Geçende Meclis-i Vilayet'in bir içtima'ında, Kadıköy mekteplerini dolaşan Doktor Hakkı Şinasi Paşa çocukların mekteplerde ne kadar fena şerait altında terbiye edildiğini izah ettiği zaman demişti ki: 'Her memlekenin en büyük endişesi nüfus siyasetidir. Memleketimizde yüzde seksen derecesinde çocuk vefiyatı vardır. Geri kalan yüzde yirmiyi de böyle muzır ül-sıhha yerlerde öldürüyoruz. Böyle tahsile mektepsizlik tercih olunur.'"

6 Yeni Kitaphane'nin neşriyatı arasında yer alan bu kitabın tanıtım broşüründe şu satırlar yer almaktadır: "Bu eser-i güzîrinde başlıca nüfus meselesin verilmesi lazım gelen ehemmiyetten ve bu bâbda ittihaz oluna cak tedâbirden ve ciddi mücadelenin her yerde ve hususiyetle memleketimizde etfâl arasında meşhud olan kesret-i vefiyyata karşı ziya-i nüfusun telâfisindeki tesirâtından bir suret-i alimâne ve vakıfâneda bahs ediliyor." 1340 senesi *Millî Nevâsî*, üçüncü sene, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, 1940.

7 Selim Sırrı, "Nasıl intihar ediyoruz," *Resimli Ay* 2/4 (Mayıs 1341): 19-20.

8 Sabiha Zekeriya, "Çocuk ölümünün önüne nasıl durabiliriz?", *Resimli Ay* 4/2 (Nisan 1927): 12-14.

9 Sabiha Zekeriya, "Çocuk yapmak kanunen men' edilebilir mi?". *Resimli Ay* 5/57/9 (Teşrinisani 1928), s. 1.

10 "Çocuk yapmalı mı, yapmamalı mı?", *Resimli Ay* 1/6 (Temmuz 1340), s. 21-22.

DEMİR DÖKÜM'ÜN SICAĞINDA AĞUSTOS İŞGALİ

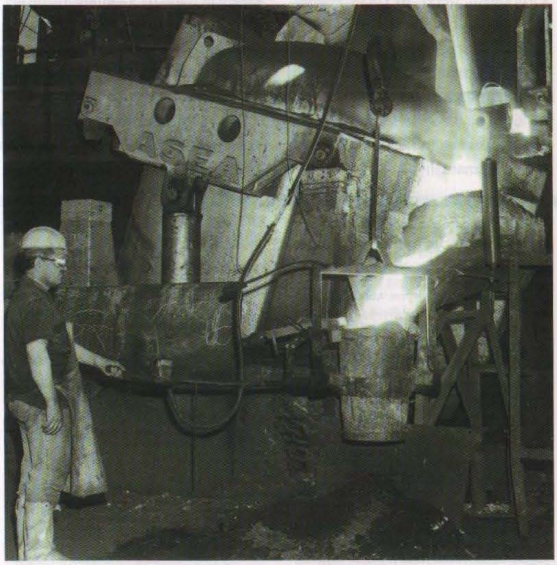
ÖZGÜR BALKILIÇ

1969 işgali Türk Demir Döküm işçilerinin fabrikadaki çalışma ilişkilerinde kendilerinin de söz sahibi olmak için verdikleri mücadelenin en önemli halkalarından birisini oluşturuyordu. İşçilerin özelikle kolektif eylemlerle pekişen ortak bilinçleri, kendilerini hem bireysel hem de kolektif olarak belirli bir sosyal düzen içinde var etmek, burada bir özne olmak ve kendi yaşadıkları koşulları belirleyebilmek adına verdikleri çabanın ürünüydü.

GİRİŞ

1968 ve 1969 yılı Türkiye'de ve dünyada, çoğunlukla da haklı nedenlerle, gençlik eylemleri ile anılır ama döneme damgasını vuran toplumsal aktörlerden biri de hiç kuşkusuz işçi sınıfıydı. Türkiye'de 1968 yılından başlayarak lastik ve özellikle madeni eşya işkolunda bir dizi fabrika işgali gerçekleştirildi. İstanbul'da 1968'de Derby ve Kavel, 1969'da Singer, Türk Demir Döküm ve Günterm ve bir yıl sonra Türkiye'nin en büyük kazan fabrikalarından Sungurlar işçiler tarafından işgal edildi.[1] Kuşkusuz, bu işgallerin en önemlilerinden biri, işçilerin "Türkiye'nin Almanya'sı" dediği ve yine "Türkiye'de bir devlet sektörü vardır, bir de Koç sektörü" diye anılan Koç Grubu'nun sahibi olduğu Türk Demir Döküm fabrikasının 1969'un Ağustos ayında işgaliydi.

Demir Döküm işçileri direnişlerine 31 Temmuz gecesi başladılar ve altı gün boyunca fabrikayı işgal ettiler. Bu sürenin sonunda kendilerinden başka işçi çalıştırılmayacağı sözü alarak fabrikayı ordu birliklerine teslim ettiler. Yapılan müzakerelerde taleplerinin çoğunun kabul edilmesi üzerine yaklaşık üç hafta sonra tekrar üretime başladılar. Türk Demir Döküm işçilerinin işgal eylemlerinin en önemli nedenlerinden birisi, fabrikadaki sendikal temsilcilerinden kurtulmak ve kendilerini temsil etmediklerini düşündükleri kişilerin yerine, kendi özgür iradeleriyle seçtikleri temsilcileri geçirmekti. Aslında Türk Demir Döküm fabrikasındaki bu temsil mücadelesi yeni değildi. İşletme 1958'den itibaren üretime geçtiği sürece fabrika yönetimi/işverenleri ile işçiler arasında söz konusu mekanizmaya dair zaman zaman şiddetlenen mücadeleler hep mevcuttu. Dolayısıyla, 1969 işgali Türk Demir Döküm'de işçilerin fabrikadaki çalışma ilişkilerinde kendilerinin de söz sahibi olmak için verdikleri mücadelenin en önemli halkalarından birisini oluşturuyordu.

Fabrikada döküm atölyesi.

Demir döküm'de 50 Yıl, İstanbul: Türk Demir Döküm Fabrikaları Anonim Şirketi, 2004, s. 105.

TDD'DE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Türk Demir Döküm, Fransız ortaklarıyla beraber Vehbi Koç tarafından kurulmuştu. Fabrika ilk yıllarında döküm işleriyle uğraşıyor ve emaye kap kacak üretiyordu. Sonraki yıllarda üretim ve ürün ölçeği hayli geniş-

leyecek, piyasaya sürülen ürünlerin arasına radyatör, şofben ve demir döküm soba gibi ürünler de katılacak ve Demir Döküm, Ortadoğu'nun en büyük döküm fabrikalarından birisi haline gelecekti.[2] Üretimde genişlemeye paralel olarak fabrikada istihdam edilen işçi sayısı da üç katından fazlasına çıkacaktı. Gerçekten de 1958 yılında üretime başlayan fabrikada ilk başta 600 civarında olan işçi sayısı 1969 Ağustos'unda işgal gerçekleştiği zaman 2200'dü.

Türk Demir Döküm 1958 yılında üretime geçtiği zaman[3] fabrikanın emek ihtiyacı iki kaynaktan sağlanmış gözükmektedir. Kalifiye işgücünü Kasımpaşa'da bulunan devlet tersanesi gibi devlet fabrikalarından ve Şakir Zümre gibi büyük özel fabrikalardan yüksek ücret sözüyle dökümhanede istihdam edilen işçiler oluştururken, niteliksiz emek gücü ihtiyacını İstanbul'a yeni gelmiş, çoğunlukla Eyüp'te daha küçük fabrikalarda işçilik yapan ya da iş arayan göçmenler karşılıyordu.[4] Ancak, ikinci grup işçilerin de bir kısmı kalifiye işçi olarak istihdam edilmiş ve fabrika yönetimi bu işçilerin fabrikada çalışırken kalifiye işçi haline geleceğini planlamıştı. Görünen o ki, bu politika sadece 1958'de değil 1960'lar boyunca da devam etmişti. Örneğin eski Demir Döküm işçilerinden İsmet Karaca'nın işi eksantrik milini ölçmek ve radyatörlere vida dişi açmaktı ki, kendisi fabrikada istihdam edilmeden önce bu işler hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi ve söz konusu işler için gerekli olan bütün bilgiyi iş sırasında öğrenmişti.[5] Benzer şekilde, bir diğer eski Demir Döküm işçisi olan Mustafa Türker de fırın, soba ve radyatörleri boyamayı iş sırasında amcasının yardımıyla öğrenmişti.[6] Büyük ihtimalle emek maliyetini düşürmek için sürdürülen bu politika, aynı zamanda işçilere kendi yeteneklerine dayanan hiçbir yükselme vaadi vermiyordu. Gerçekten de hem 1958 fabrika iç yönetmeliğinde hem de 1964 fabrika toplu sözleşmesinde ve yeni iç yönetmelikte fabrikada her türlü yükselmenin tamamen fabrika yönetiminin inisiyatifinde olduğu belirtiliyordu.[7] Kalifiye işçiler ve kalifiye olmayan işçiler arasında bir ayrım gözetmeyen ve iş ortamında rekabet yaratabilecek böylesi bir mekanizmanın yokluğu fabrikada mesleki ya da çalışma grupları arasındaki farklılaşmaların etkisini en aza indirmişti. İşçilerin 1969'a kadar olan kolektif hareketlerinde fabrikanın en kalabalık ve en niteliksiz işçilerinin yer aldığı döküm-

MADEN-İŞ

Birlikten Kuvvet Doğar

28 EKİM 1958

T. Demir döküm işyerinde baskı ve işten çıkarma

Ucretlere zam isteği, işvereni işçi aleyhine faaliyete geçirdi

İşçilerin Çalışma bakanından istediği belli başlı hakları

Ar Çelik zam için kararsız

İlk önce Türk İş Başkanı Nuri Beşer, sonra da İstanbul İşçi Sendikaları Birliği harekete geçti ve hakların elde getirdi

28 Ekim 1958 tarihli *Maden-İş* gazetesinde Türk Demir Döküm'deki olumsuz koşullara dair haber.

TÜSTAV arşivi.

cunda işçilere "iş ve maaş" sağlayan işveren ve yöneticilerin işçilere "fırsatlar" sunduğuna, dolayısıyla işçilere düşen görevin şikâyet etmeden "şükran duygusu" içinde çalışmak olduğuna inanıyordu. Ege Cansen böylesi bir zihin yapısının 1950'li ve 1960'lı yollarda görev almış çoğu fabrika idarecisinde hâkim olduğu kanı-

hane bölümü ile görece daha kalifiye işçilerin çalıştığı emaye, marangozhane, kalite-kontrol bölümleri arasında sendikalaşma ve bu hareketlere katılma arasında ciddi oransal farkların olmamasının nedenlerinden birisinin, işgücü kompozisyonu arasında böylesine toplumsal ayrımların bulunmaması olduğunu söyleyebiliriz. Emek gücü bahsinde bir diğer önemli sorun, işçilerin çalışma ilişkilerini işyerinde nasıl deneyimlediğiydi. Aslında, tam da bu deneyimler Demir Döküm işçilerini fabrikada örgütlü mücadeleye yönlendirmişti.

Demir Döküm işçilerinin çalışma deneyimlerini büyük oranda yönetimin "keyfi tutumu" belirlemişti. Ne yazık ki elimizde bu "keyfiliğin" detaylarını ve örüntülerini ortaya koymak için yeterince belge yok. Eski çalışanlardan Ege Cansen'in bakışıyla, Demir Döküm'ün kuruluşundan itibaren uzun yıllar boyunca genel müdürlük görevini ifa etmiş olan Burhan Günergun "sert ve tavizsiz" bir idareciydi. Günergun, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nda çalışmadan önce "Alman disiplini" altında eğitilmişti ve dahası bu felsefeye inanıyordu. Aldığı eğitim ve deneyimleri sonucunda işçilere "iş ve maaş" sağlayan işveren ve yöneticilerin işçilere "fırsatlar" sunduğuna, dolayısıyla işçilere düşen görevin şikâyet etmeden "şükran duygusu" içinde çalışmak olduğuna inanıyordu. Ege Cansen böylesi bir zihin yapısının 1950'li ve 1960'lı yollarda görev almış çoğu fabrika idarecisinde hâkim olduğu kanısındadır. Bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan Burhan Günergun da idarenin yetkilerini kısıtlamak konusunda hiç müsamahakâr değildi ve Demir Döküm'de işçilerin ve/veya sendikanın taleplerine karşı sert bir mücadele yürütmüştü.[8] Gerçekten de 1969 yılında fabrikayı işgal eden işçilerin öfkeleri Burhan Günergun'un kişiliğinde somutlanmıştı.

İşçilerin deyimiyle fabrikanın üretime geçtiği tarihten itibaren yoğun yaşanan "idareci baskısı" ve "işçilerin mağduriyeti" en fazla, sıkı bir zaman kontrolü ve ücret azlığında somutlanıyordu. İşçilerin en büyük şikâyetleri kendilerine sorulmadan çalışma sürelerinin uzatılması, en küçük bir geç kalmaya hiçbir şekilde taviz verilmemesi, yine kendilerine sorulmadan pazar mesaisi yazılması ve yemek saatleri ve tuvalet saatleri gibi en ufak konularda dahi yoğun baskı uygulanmasıydı.[9]

Demir Döküm işçilerinin en büyük sıkıntılarından birisi de ücret azlığıydı. İlk üretim yıllarında özellikle kalifiye işçilerin çoğu, kendilerine yüksek ücret sözü verilip bu sözlerin yerine getirilmediğinden şikâyet ediyordu.[10]

Ordunun aracılığı ile gece, fiili durum kaldırıldı

İşgalci işçilerle polis çatıştı

İşçi ailelerinin de katıldığı "Demir Döküm,, deki kanlı arbede sonunda 64 polis ve 14 işçi yaralandı

BAKAN ÜNER: "POLİS, İŞGALCİLERİ FABRİKADAN ÇIKARTMAK ZORUNDADIR,,

CHP Genel Merkezi, aday adayını "Veto,, edebilecek

Cumhuriyet, 6 Ağustos 1969, s. 1.

1958'in aynı ayında ve sonrasında 1959 ve 1960 ve 1962 yıllarında, işçiler İstanbul'da artan fiyatlara rağmen kendi maaşlarının sabit kaldığını ve geçim sıkıntısı çektiklerini ifade ediyorlardı. Dahası yönetim birçok işçinin --özellikle sendikalıların-- fazla çalışma ücretlerini de sıklıkla kesiyordu.[11] Ücret azlığının yanı sıra Demir Döküm işçilerinin en önemli şikâyet konularını ağır ve sağlıksız çalışma koşulları, sıklıkla yaşanan iş kazaları ve yetersiz ve kalitesiz yemekler oluşturuyordu.[12] Elbette bütün bunlardan Demir Döküm işçilerinin fabrika koşullarının ya da yönetim biçimlerinin pasif alıcıları olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. İşçiler fabrikanın üretime geçtiği tarihten itibaren bu koşulları değiştirmek için örgütlü mücadele içerisinde bulundular.

DEMİR DÖKÜM'DE SENDİKAL MÜCADELE GELENEĞİ

Her ne kadar ne zaman ve kimin tarafından başlatıldığına dair bilgimiz olmasa da, Türk Demir Döküm işçilerinin önemli bir kısmının fabrikada üretimin başladığı tarihten itibaren Maden-İş sendikasına üye olduğunu biliyoruz. Sendikalaşmanın devlet ya da özel sektörden Türk Demir Döküm'e geçen işçilerin eseri olması kuvvetle muhtemeldir. Döküm işçileri bu dönem boyunca belki mevcut yasaları[13] aşacak eylemlerde bulunmadılar. Ama Maden-İş'in 1955'ten sonra sıklıkla başvurduğu kolektif iş ihtilafları mekanizmasını, ücretlerini ve çalışma koşullarını düzeltmek için 1958, 1959, 1960 ve 1962 senelerinde kullandılar. Özellikle aynı zamanda sendika üyesi olan işçi temsilcileri o dönemde sıklıkla görülen temsilcilerin işten çıkarılması ya da ücretlerinin kesilmesi veya daha ağır ve tehlikeli işlere verilmesi gibi tehditlere rağmen, işçilerin örgütlenme ve toplu iş ihtilafı çıkarma hakkını savundu ve korumaya çalıştı.

Demir Döküm'de temsil mekanizmalarını korumaya yönelik baskı ve buna karşı verilen mücadelenin tarihi 1958 yılına kadar gider. Bu tarihte Maden-İş başkanı Kemal Türkler'in imzasıyla, sendikanın çıkardığı iş ihtilafı sonucunda fabrika idaresinin Demir Döküm işçilerine baskı uygulayabileceği yönünde bir talim yayınlandı.[14] Sendika haklı çıkmıştı; ihtilaftan kısa bir süre sonra fabrikadaki temsilcilerden Kenan Duman'ın işine son verildi.[15] Ancak sendikalı işçilere yönelik yönetim baskısı fabrikada son bulmadı. 1959'un Ağustos ayında sendikal faaliyetlerde bulunan 30 işçinin daha işine son verildi.[16] Sendika üyesi işçilerin maaşlarından çeşitli bahanelerle kesinti yapıldı veya verilen zamlar bu işçilere geç uygulandı.[17] Ancak işçiler bütün bu baskılara rağmen sendikal mekanizmanın varlığını işyerinde sürdürmeye devam etti ve dönemin yasal çerçevesi içerisinde haklarını savunmak için 1958, 1959, 1960 ve 1962 yıllarında toplulukla iş ihtilafı mekanizmasını kullandılar.

1963 yılından sonra ise ortak sorunlara ve sıkıntılara karşı kolektif eylemlerin yasal çerçevesi değişti; işçiler artık sınırlı da olsa grev ve toplu sözleşme hakkına sahipti. Aslında Maden-İş'in her zaman istediği bu hakkın ve bu hak için verilen mücadelelerin hikâyesi 1945 sonrasına kadar ve aslında daha da öncesine götürülebilir, ama sendikaların bu hak için siyasi rejime yaptığı baskının derecesi 1960'ta Demokrat Parti hükümetinin devrilmesi ve sonrasında 1961 Anayasası ile ciddi bir biçimde arttı. 1960 öncesinde de kamusal tartışmada yer bulan ama yasa koyucunun çok da fazla dillendirmediği sosyal adalet, kalkınma, planlama gibi kavramlar 1960'tan sonra ülke gündeminin en ciddi kavramları haline geldi. Özellikle sendikalar 1961 Anayasası'nda önemli bir yer tutan sosyal adalet ve sosyal refah gibi kavramları, gerek siyasi partiler düzeyinde gerek üniversitelerde katıldıkları salon etkinlikleri düzeyinde, gerekse işverenlerle bir araya geldiği çeşitli etkinliklerde --çalışma meclisleri, anayasa komisyonları vs.— sıklıkla vurguladılar. Meşhur Saraçhane mitingi gibi, grev ve toplu sözleşme hakkının, insanca yaşamın, adil ücretin istendiği gösteriler düzenlendi.[18] Ve sonunda Maden-İş'in yürüttüğü Kavel grevinin gerdiği çalışma ortamına 1963 yılında bir toplu sözleşme ve grev-lokavt yasası doğdu.[19] Devlet açısından çalışma barışının temeli sağlanmıştı ve "top" artık "sorumlu, iyi niyetli sendikalar" ile yine "sorumlu-iyi niyetli ve kar hırsına yenik düşmeyecek" olan işverenlerdeydi.[20]

Türk Demir Döküm'ün de içerisinde olduğu madeni eşya sektöründe yasanın çıkmasından önce başlayan Kavel grevi nedeniyle işçi-işveren ilişkileri gergindi. Bu gergin havada Maden-İş, Kavel grevinden ve yeni yasadan aldığı cesaretle işyerlerinde sendikal varlığını güçlendirmek ve daha iyi ücret talepleriyle işveren-

lerin örgütü olan MESS'e 1964 yılında Arçelik, Demirdöküm, Sungurlar, Şakir Zümre, Otosan, Emayetaş gibi metal sektöründe önemli ve büyük fabrikalarda toplu sözleşme çağrısında bulundu. Maden-İş'in görüşmelerde önemle üzerinde durduğu nokta, fabrikalarda temsilcilerin sayısını artırmak ve sendikalı işçiler ve temsilcilerin üzerindeki yönetici/işveren baskısına ve işten atılmalara son vermekti. İşveren temsilcileri bu gibi talepleri yönetim haklarına müdahale olarak değerlendirip karşı çıktılar.[21] Bu konuda en sert tutumu takınan isimlerden birisi, Demir Döküm'ün genel müdürü Burhan Günergun'du.[22] Gerçekten de sendika ve işverenler arasındaki en önemli anlaşmazlık maddeleri ücretlerde artış, işçilere fabrikada uygulanacak cezaları belirleyecek bir disiplin komitesi kurulması ve burada işçi ve işveren temsilcilerinin aynı sayıda olması ve işçi temsilcisi sayısının artırılmasıydı.[23] Sendika işyerlerinde disiplin komiteleri kurulmasını kırmızı çizgi olarak belirlemişti. Dahası bu talebe karşı işveren örgütünün sert tutumunu, işyerlerinde sendikal mekanizmayı zayıflatma mücadelesinin bir parçası, işverenlerin işyerlerini "keyfi-despotik" bir biçimde yönetmeleri ve çalışma ilişkilerini tek taraflı belirlemeleri arzularının bir sonucu olarak görüyordu.[24] İşverenlerin fabrikada "tiranlıklarını" sürdürmeyi istediklerini dile getirenlerden birisi de Türk Demir Döküm sendika temsilcisi Sabri Kuruç'tu. Kuruç işverenlerin özellikle disiplin komitelerine karşı çıkarak işçilerin fabrikada söz sahibi olmasını engellemek istediklerini ifade ediyordu.[25] Görüşmelerde anlaşmazlık üzerine sendika grev kararı aldı. Bazı fabrikalarda Kıbrıs olayları nedeniyle İstanbul'da uygulanan sıkıyönetim bahanesiyle grev kararı işveren başvurusu üzerine kaldırıldı, bazılarında mahkemeler aslında toplu sözleşme yetkisinin Maden-İş'te değil Çelik-İş'te[26] olduğuna hükmetti, bazılarında ise grev başlamasına rağmen grevci işçiler işten çıkarıldı ve yeni işe başlayan işçilerle devam eden üretim süresince işverenler Çelik-İş ile anlaşma imzaladı ve Maden-İş yetkisini kaybetti.[27] O güne kadar Maden-İş üyesi olan Demir Döküm işçilerinin çoğunluğunun neden ve nasıl Çelik-İş'e geçtiğini sağlıklı bir şekilde görmemizi sağlayacak belgeler elimizde yok. Maden-İş'e göre bu süreçte mahkemeye sunulan sahte imzalar, işverenin zaten kendi kurdurttuğu sendikaya geçmeleri yönünde işçiye olan baskısı gibi etkenler rol alırken,[28] Çelik-İş'e göre ise "sol ideolojiyle kafası bulanmış" Maden-İş'in işçiyi Kavel'de nasıl perişan ettiğini gören Demir Döküm işçisi kendi rızasıyla "gerçek sendika" Çelik-İş'e gönül vermişti.[29] Sebepleri ne olursa olsun, artık Türk Demir Döküm'de bir başka sendika örgütlüydü. Fabrikada işçilerin başından beri uğruna mücadele ettiği temsilcilik mekanizması yeni bir sendikadaydı.

Demir-Döküm Fabrikasında arbede

SİLİVRİ'DE TÜRK DEMİR DÖKÜM FABRİKASINDA YUKU BULAN VE BİRÇOK POLİSLE İŞÇİNİN YARALANMASINA SEBEP OLAN KORKUNÇ ÇATIŞMA BAŞLARKEN. (FOTO: HABER AJANSI)

İŞÇİ-POLİS ÇATIŞMASINDA 100'DEN FAZLA YARALI VAR

YARALI POLİS TAŞINIYOR

Sevinçten çılgına döndüler

Hürriyet, 6 Ağustos 1969, s. 1.

KISA ÇELİK-İŞ DÖNEMİ

1963 sonrası toplu sözleşme dönemi Türkiye'de işçilerin haklarına kavuştukları, işçilerin temsilcileri olan sendikalar ile işverenlerin birbirlerinin haklarını ve varlıklarını kabul ettikleri, bunlara saygı gösterdikleri yeni bir dönem olarak ilan edilmişti.[30] Ancak çalışma ilişkilerini demokratik bir şekilde düzenlediği iddia edilen yasalar ya da buna yönelik temenniler doğrudan işyerlerindeki çalışma ilişkilerine yansımadı. Çalışma ilişkilerinin demokratikleşmesi, işçilerin özgür iradeleriyle seçtikleri kimseler tarafından temsil edilmeleri bir mücadele gerektirdi. Demir Döküm fabrikasında arşiv sorunları nedeniyle Çelik-İş döneminde sendika temsilcileri, yöneticiler/işverenler ve işçiler arasındaki ilişkilere dair derinlikli tartışmalar yapamıyoruz. Dahası, Çelik-İş yetkiyi aldıktan sonra temsilci seçimlerinin yapılışına ya da toplu sözleşmelerin düzenlenişine dair de elimizde sağlıklı bilgiler yok. Ancak sözlü tarih çalışması yaptığım bütün eski Demir Döküm işçileri bu dönemde Çelik-İş'i "patron sendikası" olarak tanımladı ve fabrika içinde baskıya maruz kaldıkları dönemi "Çelik-İş" zamanı diye adlandırdılar. Çelik-İş'in Türk Demir Döküm fabrikası yöneticileri ya da sahipleri ile ilişkilerin boyutuna dair iddialar belgelerin yokluğunda temelsiz kalıyor. Ancak, Çelik-İş sendikasının genel olarak işçilerle kendisi arasında güven mekanizmasına dair ciddi sıkıntılar olduğunu söyleyebiliriz. Zira, söz konusu mekanizmayı kurabilecek en önemli kurum olan sendika temsilciliği ile toplu sözleşmede Demir Döküm işçileri neredeyse hiç söz sahibi değildi. Sendika gazetesinde belirtildiğine göre, fabrikalarda sendika temsilcileri sendika merkezi tarafından atanıyordu. Fabrikadaki temsilci seçimi ya da toplu sözleşmelerin düzenlenmesi hususunda ise görüşme yaptığım Demir Döküm işçileri kendi fikirlerinin hiçbir zaman sorulmadığını belirttiler.[31] Yani fabrika içinde sendikanın çok fazla işçiye temas etmediğini ya da temas etse bile işçinin bunu çoğu zaman posta-

başı baskısı olarak deneyimlediğini söyleyebiliriz.[32] İşçiler şikâyetlerini dillendirecekleri ve bu şikâyetleri fabrika idarecileriyle görüşecekleri düzgün işleyen bir temsilci mekanizmasının yokluğundan muzdaripti̇ler.[33] İçlerinde Mustafa Türker'in de bulunduğu Demir Döküm işçileri şikâyetlerini dillendirmek üzere sendika binasına, sendika başkanı olan Kazım Çoçu'nun yanına gittikleri zaman kovulmuşlardı.[34] Kısacası, 1964 sonrası dönemde Türk Demir Döküm fabrikaları işyerlerinde güvendikleri ve arkasında durdukları bir sendikal mekanizmadan yoksundular.

Türk Demir Döküm işçilerinin direnişine *ANT* dergisinin kapağında "İşgal suçu işleyenler, işçiyi işgalle suçlayamaz: İşçi, Koç'un kölesi değildir" başlığıyla yer verilmişti.

ANT, 12 Ağustos 1969.

Ayrıca, toplu sözleşmeye karşın Demir Döküm işçilerinin hayat koşullarında da önemli değişiklikler olduğunu söylemek zordur. 1964 ve sonrasında 1967'de yapılan toplu sözleşme her ne kadar işçilere bir miktar maaş artışı ve daha önce verilmeyen yan ödemeler getirse de, 1969 yılında İstanbul'da fiyatların yükselmesiyle bu artışların pek bir önemi kalmamış ve ücret meselesi işçiler için önemli bir mesele haline gelmişti.[35] Gerçekten de 1969'un Ağustos ayında fabrikayı işgal eden işçilerin en önemli iki talebi, kendilerinin seçtiği temsilcilere baskı yapılmaması ve ücretlerde artışı. Özellikle işçilerin kendi temsilcilerini seçme meselesi o denli önemliydi ki, görüştüğüm Demir Döküm işçilerinin hemen hemen hepsi 1969'da fabrikada Maden-İş'i seçmelerinin asıl sebebinin bu sendikanın temsilci seçimlerinde kendilerine müdahale etmemesi olduğunu ifade ettiler.[36] O dönemde bir metal fabrikasında görev yapan bir genel müdür de Maden-İş'in temsilci seçiminde işçileri serbest bıraktığını belirtmişti.[37] Kendi temsilcilerini seçme arzusu ve hayat pahalılığından duydukları sıkıntı Demir Döküm işçilerini bir kez daha kolektif bir eylemin içine itecekti.

MADEN-İŞ YENİDEN FABRİKADA

1964'te işyerinde yetkiyi kaybeden Maden-İş, birkaç sene sonra Demir Döküm içerisinde tekrar örgütlenme çalışmalarına başlamıştı.[38] Ancak, işveren ve Çelik-İş temsilcilerinin baskıları karşısında bu çaba boşa çıktı ve örgütlenme çalışmalarına katılan işçiler çeşitli cezalar aldı. Seyfi Çağan fabrikada Maden-İş'e üye kaydettiği gerekçesiyle işten atıldı. Diğer işçiler de daha ağır ve/veya ücreti daha düşük olan başka işlere transfer edildi.[39] Ancak 1969 yazına gelindiğinde işçilere kendi temsilci seçimlerine dair uygulanan yasaklar/baskılar, işçilerin mevcut temsilciler ve sendikadan duyduğu memnuniyetsizlik, İstanbul'da gittikçe zorlaşan hayat koşullarıyla daha da yakıcı bir hal aldı.[40] Maden-İş bu yılın başında fabrikada tekrar örgütlenme çalışmalarına başlamıştı. Özellikle Silahtarağa bölgesindeki kahve ve ev ziyaretlerinde sendika yöneticileri Demir Döküm işçilerini sendikaya gizlice kaydediyordu. İsmet Karaca, Maden-İş'e üye oluşunu şu şekilde anlatıyor:

> Biz sendikacılık, Çelik-İş hakkında hiçbir şey bilmiyorduk (...) Bir gün Rabak fabrikasından çok güvendiğimiz, saygı duyduğumuz, onurlu bir kişi olan Celal Alçınkaya bize geldi. Bize Maden-İş'ten bahsetti ve ikna olduk. İş çıkışında, Maden-İş'e üye kaydetmeye başladık.[41]

Ancak sendikayı fabrikaya tekrar sokmak o denli kolay olmadı. Aynı yılın Mayıs ayında, gizliden gizliye örgütlenme çalışmalarını sürdüren bazı Maden-İş üyelerinin fabrikada bir türlü uygulanmayan asgari ücretlerden doğan maaş farklarını almak için yönetime başvurmasıyla olaylar başladı. Bu taleplere ve fabrikada Maden-İş'in örgütlenmesine genel müdürün ve Çelik-İş temsilcilerinin yanıtı, talepleri ileten işçilerin dövülmesi ve işten atılması oldu.[42] Maden-İş'ten işçiler Burhan Günergun'la görüşmeye gittikleri zaman genel müdür bağırmaya başlamış, işçilere "Hepiniz komünistsiniz, biz size ekmek sağlıyoruz, siz nankörlük ediyorsunuz!" demişti. Sonrasında Burhan Günergun fabrikaya polis çağırdı ve polis şefi ve Çelik-İş temsilcileri işçilere şiddet uyguladılar. İşçiler karşılık verince polis tarafından tutuklandılar. Genel müdür ve Çelik-İş temsilcileri, fabrikada kalan diğer işçilere Maden-İş'ten istifa etmeleri ve Çelik-İş'e tekrar üye olmaları yönünde tehditlerde bulundu. Bunun üzerine 15.30 vardiyasına gelen işçiler işlerini bıraktı ve diğer vardiyalardan işçiler de onlara katıldı. İşçilerin çoğunluğunu içine alan bu kolektif eyleme karşı Burhan Günergun, Maden-İş'le görüşmeyi kabul etti. Görüşmeler sonucunda atılan işçilerin geri alınması, asgari ücretten doğan farkların uygulanması ve

Türk Demir Döküm işçileri, 1976 1 Mayıs arifesinde hayatını kaybeden DİSK Genel Sekreteri İbrahim Güzelce'nin cenaze töreninde.

TÜSTAV arşivi

sendikal çalışma yapan Maden-İş üyesi işçilere baskı yapılmaması gibi maddeleri içeren bir protokol imzalandı.[43] Ancak bu protokolün maddelerini bir türlü uygulamayan fabrika idaresi, Temmuz sonuna doğru Çelik-İş üyelerinin de desteğiyle Maden-İş üyelerine tehditlerini artırdı. Bunun üzerine toplamda 2200 işçiden 1850'sinin katılımıyla fabrika 31 Temmuz gecesi işgal edildi. İlk günler olaysız geçti, ancak 5 Ağustos günü devlet fabrikanın suyunu, elektriğini kesti ve fabrikanın boşaltılması için Silahtaraga'ya polis gücü sevk edildi. 6 Ağustos'ta polis saldırısı başladı; buna karşı işçilerin direnişi bölge halkı tarafından da yoğun bir şekilde desteklendi. İşçilerin yakınları zaten işgalin ilk gününden beri fabrikanın çevresindeydi. Polisin saldırısı başladığında işçi yakınlarından birisi camiden bölge halkına destek çağrısında bulundu. Sonrasında Silahtaraga halkı çatışma yerine geldi:

> İkinci ve üçüncü ses bombasından sonra halkının fabrikaya karıncalar gibi üşüştüğünü gördük. Kalabalık, fabrikanın çevresini sarmış olan polisin çevresini sarmıştı.[44]

Aslında bölge halkı çoğunluğunu akrabalarının ya da yakınlarının oluşturduğu fabrika işçilerini savunurken kendi mahallelerini de savunmuştu; zira işçi semtlerinin asıl geçim kaynağı işçi gelirleriydi. Mehmet Kul bunu şöyle ifade ediyordu:

> Ödeme gününde bütün bölge festival yerine dönüyordu. Aslına bakarsan, Eyüp bölgesini işçi maaşları besliyordu.[45]

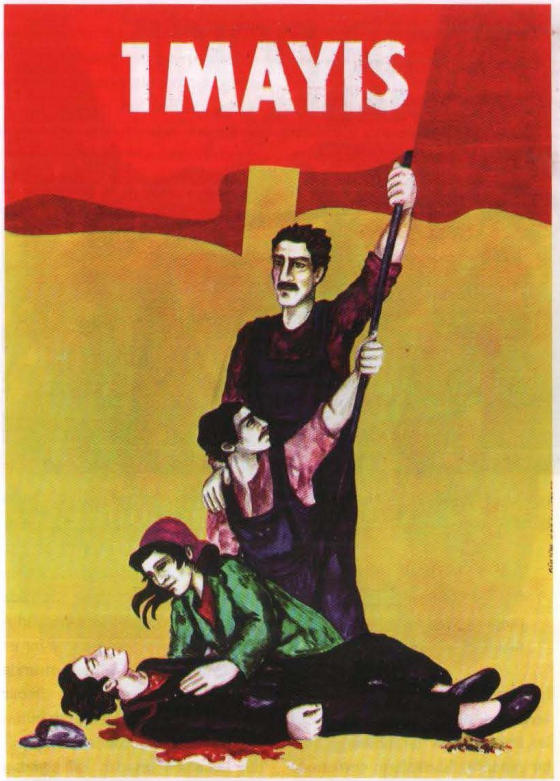
İşverenler de işçilere bölge halkının verdiği desteğin farkındaydı. İşgaller üzerine TİSK tarafından yazılan bir raporda, fabrikaların çevresinde oturan insanların olaylar sırasında işçilerin yardımcı desteği olduğu belirtilmişti.[46] Ege Cansen de görüşmemizde o dönemde bütün Silahtaraga bölgesinin militan sendikacılık tarafından etkilendiğini söyledi.[47]

Gösterilen direnç üzerine polisler geri çekilmek durumunda kaldı, ama onların yerine 66. Tümene bağlı zırhlı birlikler 4000 asker ve 10 tankla fabrikayı kuşattı. İşgalin 6. gününde işçiler kendilerinden fabrikayı boşaltmalarını isteyen ve geceyarısına kadar süre tanıyan ordu mensuplarına fabrikayı, işyerinde kendilerinden başka kimseye işbaşı yaptırılmayacağı yönünde aldıkları sözle birlikte teslim ettiler. Yapılan görüşmelerin sonunda işçilerin taleplerinin kabul edilmesiyle (maaşlara zam, eyleme katılan işçilerin hiçbir şekilde cezalandırılmayacağına dair güvence ve Çelik-İş temsilcilerinin işten atılmasının yanı sıra, yetkili sendikanın Maden-İş olarak kabul edilmesi) işyerinde üretim yaklaşık üç hafta sonra tekrar başladı.[48] İşgal işverenleri o denli ürkütmüştü ki olaylar üzerine kaleme aldığı yazıda Vehbi Koç işçilerin eyleminin fabrikada bütün disiplini ve iş düzenini bozduğundan yakınıyordu.[49] Bundan bir yıl sonra yapılan bir MESS toplantısında işveren temsilcileri sadece Demir Döküm'de değil, genel olarak bütün madeni eşya sektöründe iş disiplininin tamamen ortadan kalktığından korku dolu sözlerle bahsetmişlerdi.[50] Gerçekten de en önemlilerinden birisi Türk Demir Döküm'de gerçekleşmiş olan işçi eylemleri işverenler için karanlık bir dönemin en içinden çıkılmaz kesitiydi. Hiç kuşkusuz bu kesit bir yıl sonra Demir Döküm işçilerinin beş gün boyunca eylemde bulunacağı 15-16 Haziran kalkışmasıyla zirvesine ulaşacaktı.

DEMİR DÖKÜM'ÜN MİRASI

Bu hikâyede son olarak fabrika işgalinin mirasına değinebiliriz. Her şeyden önce ortak çalışma koşulları ve bunlara karşı gösterilen kolektif tepkiler Demir Döküm işçileri arasında ortak bir mücadele kültürü ve dili yarattı. Bu dil özellikle sendikanın gazetesine gönderilen şiirlere yansıyordu. Osman Keskin şöyle yazmıştı:

> At değiliz katılalım koşuya,
> Asker değiliz selam duralım paşaya

DİLEĞİMİZ HASRETİMİZ GELENEĞİMİZ

Maden-İş Gazetesinin 1 Mayıs ekidir.

DİSK MADEN-İŞ 1977

Neden eziyet olur işçiye
Uyan işçi kardeş zamanı geldi..

Bayraklar dikildi Demir Döküm'e
Herkes yuh çekiyor umum müdüre
Bağırın kardeşler Maden-İş diye
Uyan işçi kardeş zamanı geldi...[51]

Gerçekten de 15-16 Haziran'da Demir Döküm işçileri iki gün değil beş gün boyunca fabrikada üretimi durdurdular, fabrikada iki yıl sonra bir grev gerçekleştirdiler. 1976 ve 1977 1 Mayıslarında alandaki yerlerini aldılar; 1977 ve 1980 MESS grevlerine aktif olarak katıldılar. Dahası, çoğunlukla aynı mahalleyi ve benzer yaşam ve çalışma koşullarını paylaştıkları diğer fabrika işçilerinin kolektif eylemlerine de destek verdiler. Sungurlar işçileri 1970 yılında fabrikalarını işgal ettiği zaman Demir Döküm işçileri Silahtaraga'da çeşitli etkinlikler düzenlediler, Sungurlar işçilerine destek ziyaretinde bulundular.[52] Ancak, onların bu kolektif eylemlerinin doğrudan düzen karşıtı, antikapitalist bir tutum aldığını söylemek çok da doğru olmayacaktır. İşçiler eylemlerinde daha ziyade verili düzenin daha adil, eşit şartlarda yürütülmesine, işyerinde adil ve demokratik bir çalışma düzeninin yaratılmasına işaret eden bir dil kullandılar. Ali Demirel sendika gazetesine yazdığı bir yazıda şu ifadeleri kullanmıştı:

> Mücadele başlamıştır. Bütün işçi hakları elde edilinceye, işçi sınıfının da bu memlekette bir varlık olduğu kabul edilinceye ve insanca yaşamaya hak tanınıncaya kadar ne pahasına olursa olsun bu mücadele devem edecektir.[53]

Söz konusu dil, işçilerin çalıştıkları fabrikayı sahiplenici bir tutum aldığına da işaret etmekteydi. Gerçekten de daha geniş bir işçi sınıfının parçası olmanın yanı sıra, bu işçiler Türk Demir Döküm Fabrikası işçileriydi. Kolektif eylemlerde kendi fabrika flamalarının, Demir Döküm sembolü taşıyan ayrı bir otobüsün eşliğinde yürüyorlardı. Dahası, yaptığım sözlü tarih görüşmelerinde fabrikada geçirdikleri günleri nasıl hatırladıklarını sorduğumda, birçok işçi, yaratılmasında kendilerinin de payının olduğu bir "cennet" tabirini kullandı. Kısacası, Demir Döküm işçilerinin özelikle kolektif eylemlerle beraber pekişen ortak bilinçleri, işyeri düzeyinde ortak çalışma koşullarından ortak eylemliliklerine ve örgütlenmelerine uzanan, kendilerini hem bireysel hem de kolektif olarak belirli bir sosyal düzen içinde var etme, burada bir özne olma ve kendi yaşadığı koşulları belirleyebilmek adına verdikleri kolektif bir çabanın ürünüydü. Mustafa Türker söz konusu "eski güzel günleri" ve işçilerin birliğini şu sözlerle hatırlamaktaydı:

> Eski zamanları gayet iyi hatırlıyorum ve çok özlüyorum. Şimdi Türkiye'de işçilerin durumu beni çok üzüyor. Aralarında hiç birlik yok, çok eziliyorlar ama hiçbir direniş yok. Bizim zamanımızda birlik vardı. İşçinin burnu bile kanasa bir araya gelir ve direnirdik. Şimdi hiçbir şey yok.[54]

Belki Mustafa Türker'in sözleri geçmişe duyulan özlemin çarpıttığı bir hafızanın ürünü olarak görülebilir. Ama bu sözlerin büyük bir kısmı o günleri yaşayan birçok işçi için gerçekti ve kendi yarattıkları bu gerçeği bir başka Demir Döküm işçisi olan Osman Yavuz "Bir araya gelin işçiler, bizi güçlü kılan birliğimizdir" sözleriyle dile getirmişti.[55]

ÖZGÜR BALKILIÇ
ZİYARETÇİ ARAŞTIRMACI
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 1968 ve 1970 arasında Türkiye'deki öğrenci, işçi ve köylü eylemleri için bkz. "Türkiye'de 1968", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988). s. 2068-2109; "Köylü Mücadeleleri", *age*, s. 2136-2138; "1969-1970 İşçi Hareketi", *age*, s. 2146-2148; Ergun Aydınoğlu, *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih Denemesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992); İlhan Akdere ve Zeynep Karaderiz, *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi*, (İstanbul: Evrensel Yayınları, 1996); Demet Lüküslü, *Türkiye'nin 68'i: Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2015).

2 *Demirdöküm'de 50 Yıl* (Türk Demirdöküm Fabrikaları Anonim Şirketi, 2004).

3 Fabrika tam üretime 1 Mayıs 1958'de geçti. TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Kutu 2, Zarf 127, Türk Demirdöküm Fabrikaları A.Ş.-İstanbul İl Hakem Kurulu Başkanlığı'na, 1958.

4 Aynı yerde.

5 İsmet Karaca ile görüşme, 21 Haziran 2012, Yıldız Tabya, İstanbul.

6 Mustafa Türker ile görüşme 29 Ağustos 2012, Yıldız Tabya, İstanbul.

7 TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Zarf 125, Türk Demirdöküm Fabrikaları A.Ş. İşyeri İç Yönetmeliği, İstanbul, 1958 ve *Türk Demir Döküm A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi* (İstanbul: Çeltüt, 1964).

8 Ege Cansen ile görüşme, 29 Ağustos 2012, Kızıltoprak, İstanbul.

9 Bkz. "T.D.Döküm Fabrikası İhtilaf Yuvası Oldu," *Maden-İş*, 31 Ocak 1959; "Baskı İddiaları", *age*, 20 Temmuz 1959; "TDD'de Şikayet Salgını", *age*, 1 Ağustos 1959; "Üç Fabrikada Ayrı Ayrı Baskı Şekli Sendikalara Duyuruldu", *Gece Postası*, 23 Temmuz 1959.

10 TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Kutu 2, Zarf 127, *T.D.D. Fabrikasında Çalışan Üyelerimize Tamim*. numara: 607/50. 9 Ekim 1958.

11 TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Kutu 2, Zarf 127. *T.D.D. Fabrikasında Çalışan Üyelerimize Tamim*. numara: 607/50, 9 Ekim 1958; "T. Demirdöküm İşyerinde Baskı ve İşten Çıkarma", *Maden-İş*, 28 Ekim 1958; "İşçilere Baskı", *age*, 20 Temmuz 1959; "Maden İş Kolunda Sendikacılara Yapılan Baskılar Mahkeme ve Kurula Aksettirildi", *Gece Postası*, 20 Temmuz 1959. "İş Uyuşmazlıkları Yüksek Hakem Kurulu Kararı", *T.C. Resmi Gazete*, no: 10362. 23 Kasım 1959; TÜSTAV. Nebil Varuy Arşivi, Zarf 757, Türkiye Maden-İş Sendikasının İstanbul Bölge Merkez Şubesinin 9-Ekim-1960 Tarihinde Yapılacak İlk Normal Kongresine Sunulmak Üzere 1.1.1959 Tarihinden 30.09.1960 Tarihine Kadar Faaliyet Raporu; "Ücret Alamayan 550 İşçi İş İhtilafı Çıkarttı", *Milliyet*, 10 Nisan 1960; "İş Uyuşmazlıkları Yüksek Hakem Kurulu Karar", *T.C. Resmi Gazete*. no: 11339, 20 Şubat 1963

12 Bkz. "İş Kazasını Önlemek İçin Kurban Kesen İşçiler Arasında Üç Saat", *Gece Postası*, 26 Kasım 1958; "Bozuk Yemekler", *Maden-İş*, yıl 4, sayı 43 (14 Mayıs 1960).

13 Bu dönemin iş ihtilafları konusunda yasal çerçevesi için, bkz. Ferit H. Saymen, İş İhtilafları ve Hal Yolları (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1949); İlhami Coşkundeniz, "Topluluklu İş İhtilafları, Hazırlanması ve Yürütülmesi Meseleleri", *Sosyal Siyaset Konferansları* 7 (1955): 61-83; Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 84-114.

14 TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Kutu 2, Zarf 127, T.D.D. Fabrikasında Çalışan Üyelerimize Tamim, numara: 607/50, 9 Ekim 1958.

15 "T. Demirdöküm İşyerinde Baskı ve İşten Çıkarma", *Maden-İş*, 28 Ekim 1958.

16 "Sendikacılara Baskı Hareketi Maden-İş'te Hala Durmadı", *Gece Postası*, 19 Ağustos 1959.

17 "İşçilere Baskı". *Maden-İş*, 20 Temmuz 1959; "Maden İş Kolunda Sendikacılara Yapılan Baskılar Mahkeme ve Kurula Aksettirildi", *Gece Postası*. 20 Temmuz 1959.

18 Sosyal adalet, çalışma barışı, verimlilik gibi bu dönemde sürdürülen tartışmalara dair bazı örnekleri için bkz. Tarih Vakfı Orhan Tuna Arşivi, *Temsilciler Meclisi Üyesi Bahri Eroğ'un 26/2/1961 Tarihinde Temsilciler Meclisinde Yapmış Olduğu Konuşma*; Bülent Ecevit, "Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Sosyal Adalet ve Demokratik Devletçilik", *Sosyal Siyaset Konferansları* 14 (1963): 2-3; Vehbi Koç, "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Verilen Konferans, 5 Ocak 1963", *Vehbi Koç'un İş Hayatımızla İlgili Konferansları* (İstanbul: Büker, 1963), s. 24 ve 30-31.

19 Kavel grevi ve bu grevin toplu sözleşme ve sendikalar yasasına dair etkileri için bkz. Zafer Aydın, *Kavel: Kanunsuz Bir Grevin Öyküsü* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010).

20 Bülent Ecevit, "İşçinin Yeni Hak ve Sorumlulukları", İşçi Postası, 25 Temmuz 1963.

21 "Arçelik Fabrikasında Grev", İşveren 3/1 (Ekim 1964): 4-9; Ertuğrul Soysal, "Maderi Eşya İş Kolunda Toplu Sözleşme Tatbikatından Doğan Bazı Meseleler", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 19 (1968): 71 ve *Mamulattan Markaya Arçelik Kurum Tarihi, 1955-2000* (Arçelik Anonim Şirketi. 2001), s. 169.

22 Kazım Çoçu, "Sağduyunun Zaferi", Çelik-İş, yıl 1, sayı 3 (1 Ekim 1964): 1 ve 4.

23 Kemal Türkler, "Hedefimiz", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 65 (6 Ocak 1964): 1; "Disiplin Kuruluna Niçin İhtiyaç Var?", *age*, s. 3; "Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri", *age*, s. 4; Sabri Kuruç, "Yeni Düzende İşçi İşveren Münasebeti", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 66 (20 Ocak 1964): 3 ve Kazım Narmanlı, "İşveren Neden Korkar?," İşçi Postası, 28 Eylül 1964.

24 "Disiplin Kuruluna Niçin İhtiyaç Var?", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 65 (6 Ocak 1964): 3; "Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri", *age*, 4; "40 Bin İşçi Grev Yapacak", İşçi Postası, 9 Ocak 1964; "Maden-İş Yöneticileri Dün Temsilcilerle Toplantı Yaptı", İşçi'nin Sesi, 9 Ocak 1964 ve TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Zarf 1995, İşverenlerin İstemediği Haklar, 1964.

25 Sabri Kuruç, "Yeni Düzende İşçi İşveren Münasebeti", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 66 (20 Ocak 1964): 3.

26 Çelik-İş (Türkiye Çelik-İşçileri Sendikası) sektörde 1960'ların başlarında kurulmuştu. Ne yazık ki bu sendikanın kurulmasına ve faaliyetlerine dair elimizde çok belge yok. Bu sendika 1962'den itibaren bazı fabrikalarda örgütlenmeye başladı. Kavel Grevi'ne karşı çıktı ve 1964'te metal işçilerinde Maden-İş'in aldığı yenilgilerle beraber Arçelik ve Türk Demir Döküm gibi fabrikalarda yetkili sendika haline geldi. Bu sendikaya yöneltilen "sarı sendika" suçlamasına karşın elimizde bunu gösterecek belgeler bulunmuyor. Ancak sendikanın 1964 yılıyla beraber düzenli çıkan aynı adlı yayını incelediğinde çok açık bir antikomünist tutum aldığı ve verimlilik temelinde işçi-işveren işbirliğinin savunucusu olduğundan bahsedilebilir. 1968-1970 fabrika eylemlerinde işverenler ve yöneticiler kadar Çelik-İş de işçilerin nefret objelerinden birisi haline gelmişti.

27 Bu sürecin genel bir anlatısı için bkz. TÜSTAV, Kemal Sülker Arşivi, Zarf 1995, İşverenlerin İstemediği Haklar, 1964.

28 Aynı yerde.

29 "Çelik-İş Sendikası Grevde Perişan İşçilere Yardımcı", Çelik-İş, yıl 1, sayı 2 (17 Eylül 1964): 1, 4; "İşçiler Grev İstemedi." Çelik-İş. yıl 1, sayı 4 (17 Ekim 1964): 1, 4; "Bölge Çalışma Md.lüğüne İtiraz Eden Türk Maden-İş Sendikası Mahkeme Önünde de İtirazında Haksız Çıktı", Çelik-İş, yıl, 1 sayı 5 (1 Kasım 1964): 3.

30 Bülent Ecevit, "Sosyal Adalet'le Hızlı Kalkınma Arasındaki Bağlantı", İşçinin Sesi, 10 Haziran 1963.

31 Ali Can ile görüşme. Yıldız Tabya, İstanbul, 20 Haziran 2012 ve Celalettin Akıl ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 20 Haziran 2012.

32 İsmet Karaca ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mehmet Kul ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mustafa Türker ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012. Ayrıca bkz. "İşçiler Fabrikayı Gece İşgal Etti", *Akşam*, 2 Ağustos 1969, s. 1, 7.

33 İsmet Karaca ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mehmet Kul ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012.

34 Mustafa Türker ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012.

35 "Demir Döküm İşçileri Konuşuyor." *Maden-İş*, 10 Eylül 1969.

36 Celal Akıl ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 20 Haziran 2012; Mehmet Kul ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mustafa Türker ile görüşme. Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012.

37 Cüneyt Dosdoğru, "Türkiye'de İşçi-İşveren Münasebetlerinin Tarihi Seyri", *Sosyal Siyaset Konferansları* 21 (1970): 76.

38 "Pancar Motor Auer ve Türk Demir Döküm Fabrikaları İşçileri Maden-İşte Toplanıyor", *Maden-İş*, yıl 10, sayı 24 (7 Kasım 1966): 1, 7; "İşçiler Bilinçli Bir Şekilde Maden-İş'e Giriyorlar", *Maden İş*, yıl 10, sayı 25 (5 Aralık 1966): 2, 3

39 Seyfi Çağan ile görüşme, Alibeyköy, İstanbul, 15 Ocak 2013.

40 "Demir Döküm İşçileri Konuşuyor", *Maden-İş*, 10 Eylül 1969.

41 İsmet Karaca ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012

42 İbrahim Osmanoğlu, "Kendileri İşgalci Olanlar Demir Döküm İşçisini Suçlayamaz", *Ant* (12 Ağustos 1969): 4

43 "Demirdöküm İşçileri İş Bıraktı", İşçi Postası, 16 Mayıs 1969; "Demir Döküm Fabrikası İşçileri Direndiler", *Maden-İş*, 22 Mayıs 1969, 1.

44 Hüseyin Ekinci ile görüşme, Sarıyer, İstanbul, 19 Haziran 2012.

45 Mehmet Kul ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012.

46 Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, İşyerlerinde Vuku Bulan Kanun Dışı Olaylar Hakkında Rapor, s. 11.

47 Ege Cansen ile görüşme, 29 Ağustos 2012, Kızıltoprak, İstanbul.

48 "Kısa Sendika Haberleri", *Maden-İş*, 1 Haziran 1969, 6; "İşçiler Fabrikayı Gece İşgal Etti", *Akşam*, 2 Ağustos 1969, 1 ve 7, "Demirdökümde İşler Durdu: İşçiler Fabrikayı Gece İşgal Etti". *Akşam*. 2 Ağustos 1969; İşçi-Polis Savaşı", *Vatan*, 5 Ağustos 1969, 1 ve 5; "Her Şey İşçilerin Çelik-İş'ten Çıkıp Maden-İş'e Girmeleriyle Başladı", *Milliyet*, 6 Ağustos 1969, 1 ve 11; "Demirdökümün Yiğit İşçilerini Destekleyin", İşçi-Köylü, 8 Ağustos 1969; "Kendileri İşgalci Olanlar Demirdöküm İşçisini Suçlayamaz", *Ant*, 12 Ağustos 1969; TÜSTAV Kemal Sülker Arşivi, Kutu 15, Zarf 850, *Türkiye Maden-İş Sendikası Alınca Bölge Temsilciliği Faaliyet Raporu 8 Ekim 1967-17 Ağustos 1969*.

49 Vehbi Koç, "Türk Demir Döküm Fabrikasındaki Olaylar", *Büzden Haberler* 18 (Aralık 1969).

50 Tarih Vakfı Orhan Tuna Arşivi, Türkiye Maden Eşya Sanayicileri Sendikası: X. Olağanüstü Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı, 1970.

51 Osman Keskin, "Yeter Zulüm", *Maden-İş* 28 (23 Mayıs 1970): 3.

52 "Sungurlar Fabrikasında Kaynayan Kazan", *Maden-İş* 28 (23 Mayıs 1970): 2

53 Ali Demirel. "İşçi Sınıfının Kurtuluş Yolu Nedir?", *Maden-İş* 28 (23 Mayıs 1970).

54 Mustafa Türker ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012.

55 Osman Yavuz, "Garip İşçi", *Maden-İş* 21 (1 Ocak 1970): 11.

27 MAYIS DARBESİ: PROPAGANDA DOKÜMANTERLERİ VE SİNEMA FİLMİ

MEHMET Ö. ALKAN

Birçok propaganda yöntemi gibi, sinemanın da iktidarı ve yaptıklarını meşrulaştırması açısından kullanılması, 27 Mayıs darbesinden sonra gündeme gelmişti. 27 Mayıs darbesi döneminde Milli Birlik Komitesi'nin denetiminde Düşükler Yassıada'da *ve* Yassıada'da Hesap Veriyorlar *adlı iki dokümanter film ve sinemalarda vizyona giren* Türk'ün Mucizesi *adlı bir diğer film hazırlandı. Türkiye sinema tarihinde bir ilk olduğu belirtilen dokümanter filmler, MBK için aynı zamanda bir propaganda merkezi olan Ordu Foto Film Merkezi'nin ürünüydü.*

Akis dergisi, propaganda belgeselerini hazırlayan Nusret Eraslan'ı derginin kapağına taşıyarak verdiği önemi ifade etmişti.

27 MAYIS VE PROPAGANDA

27 Mayıs darbesi, iktidarın ele geçirilmesinden bir aydan kısa süre içinde gerekli destekten yoksun olduğunu fark etmişti. Bu nedenle Milli Birlik Komitesi (MBK), darbeyi ve kendisini meşrulaştırmak için propaganda yöntemlerine başvurduğu ve bunları çok iyi kullandığı gibi, yeni propaganda taktik ve tarzları da geliştirmişti. Örneğin Cumhuriyet tarihinin ilk hatıra parasını 27 Mayısçılar basıp satmıştı. Hazineye bağışlanan altın yüzükler karşılığında verilen 27 Mayıs alyansı da 27 Mayıs'ın icadıydı. Bunların yanı sıra hatıra pulları, ilk gün zarfları, plaklar, kitaplar ve broşürler de propagandanın etkili ve ilk sayılabilecek örneklerindendi. Birazdan aşağıda söz edeceğim gibi, yine ilk kez 27 Mayıs döneminde dokümanter/belgesel film tarzında propaganda filmleri bu dönemde yapılmıştı.

Gerçekten de ilk propaganda faaliyetleri hemen 27 Mayıs'ın ertesinde başlar. Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı propaganda amacıyla kullanılan başlıca kurumdu. MBK'nın kendisi de bu bakanlığı "devletin bir istih-

barat ve propaganda organı" olarak tanımlamıştı.[1] Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Dairesi tarafından yürütülen propaganda faaliyetleri şöyle sıralanıyordu:[2]

- İnkılâbı vatandaşlara anlatmak için Yüksek Tahsil Gençliğinin İzmir Fuarı'nda bir pavyon açmak suretiyle giriştikleri teşebbüse, inkılâbımıza ait büyük boyda fotoğraflar basıp göndererek yardım edilmiş,
- İnkılâptan evvelki olaylarla ilgili resimlerden müteşekkil bir sergi'nin Ankara Ordu Evi'nde açılması temin olunmuş,
- İnkılâbımızdan sonraki olaylara ait çekilen fotoğraflar basın ataşelikleriyle haberler bürolarına, filmler de Amerika, İngiltere ve Kıbrıs'taki televizyon idarelerine gönderilmiş,
- 27 Mayıs Devriminin hikâyesini anlatan renkli fotoğraflı bir broşürün 55 bin aded olarak baskısına girişilmiş,
- İnkılâp ve hürriyet şehitlerimizin cenaze merasimi filme alınarak yurt sinemalarında gösterilmesi temin edilmiştir.

Birçok propaganda yöntemi gibi, sinemanın da iktidarı ve yaptıklarını meşrulaştırmak üzere kullanılması, 27 Mayıs darbesinden sonra gündeme gelmişti. 27 Mayıs, gençliği seferber ederek destek sağlamak için "Hürriyet Şehitleri" kavramını icat etmişti. Benzer şekilde 28 Nisan olaylarının yarattığı havadan da yararlanmak amacıyla ve gazetelere yansıdığı kadarıyla *Kanlı Perşembe* adlı bir belgesel film yapılması tasarlanmışsa da gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır. *Yassıada'da Hesap Veriyorlar* adlı ikinci propagandaya yönelik dokümanter filmden sonra 28 Nisan olaylarının da bir filminin yapılması tekrar gündeme gelecek, ancak bu tasarı da gerçekleşmeyecekti.[3] Benzer bir girişim Eylül sonunda yine gündeme gelecek, "27 Mayıs devriminin oluşunu ve amacını gösteren bir filmin çekilmesine" karar verilecek ama film çekilemeyecekti.[4]

"Düşükler Yassıada'da" adlı dokümanter film için hazırlanan afiş.

BİSAVArşivi

27 Mayıs darbesi döneminde MBK'nın denetiminde iki dokümanter film ve bir de sinemalarda vizyona giren filmin ortaya çıktığı görülür. Dokümanter film yapılması kararı Temmuz ayı civarında verilmekle birlikte, acele edilmesi Yassıada duruşmalarıyla ilgilidir. Sanıkların ifadelerinin alınması tamamlanıp, Yassıada duruşmalarının yaklaştığı sırada kamuoyunda sessiz ve ciddi bir tepkinin oluşmaya başladığı anlaşılıyor. Özellikle Yassıada'da sanıkların çok kötü muameleye ve işkencelere maruz kaldığı ve birçok şeyden mahrum bırakıldıkları gibi eleştiriler artar. Bu aşamada propaganda faaliyetleri daha da öne çıkarılarak, yargılamaların haklılığını kanıtlamak için, o zamanki deyişle "sinema gazeteciliği"ne hız verilir. Bir yandan 27 Mayıs'ın haklılığını anlatan kısa çekimler, sinemalarda filmler başlamadan önce seyircilere izlettirilir. Öte yandan bu konuda daha ciddi bir adım atılarak Ordu Foto Film Merkezi'nin yaklaşık 1953'ten beri başkanı olan Binbaşı Nusret Eraslan'a iki ayrı belgesel film hazırlattırılır. Metin Toker, Nusret Eraslan'ı *Akis*'in de kapağına taşıyarak, bu konuya verdiği önemi ifade etmiştir.[5] MBK için Ordu Foto Film Merkezi aynı zamanda propaganda merkezidir. Türkiye sinema tarihi için bir ilk olduğu belirtilen dokümanter filmler de Ordu Foto Film Merkezi'nin ürünüdür. Bunlar aslında bir kara muharebe subayı olan Nusret Eraslan'ın sivil kıyafetlerle yönetmenliğini yaptığı filmlerdir. Hazırlanışları da o dönemde "merhamet hislerini tahrik gayesiyle Yassıada'yı işkenceli bir zindan, duruşmaları ise tek taraflı ve gayri âdil olarak gösteren meşhur propaganda ile mücadeledir" şeklinde açıklanmıştır.[6]

Ordu Foto - Filim Merkezinde dünkü toplantı

«Düşükler Yassıadada» filmi basına gösterildi

Bayar çok şık, Menderes sinirli ve zayıf, Refik Koraltan ise saçları boyasız olarak görüldüler. bütün düşüklerin medeni ihtiyaçların hiçbirinden mahrum bırakılmadıkları farkedildi.

Cumhuriyet, 8 Ekim 1960, s. 1 (üstte).

Milliyet, 9 Şubat 1961, s. 3 (altta sağda).

Düşüklere ait film Aydın'da gösteriliyor

AYDIN, HUSUSİ

«Düşükler Yassıadada» filmi şehrimiz sinemalarında gösterilmektedir. Büyük alâka gören film için günde 10 seans yapılmaktadır.

Milliyet, 12 Kasım 1960, s. 1 (altta solda).

Düşüklere ait film köylerde gösterilecek

İZMİR, HUSUSİ

«Düşükler Yassıada'daa filmini köylerde göstermek isteyenlere her türlü kolaylık sağlanacaktır.

Filmin köylerde gösterilmesi için, çalışmalara başlanmıştır. Bu iş için, muhtelif ekipler kurulmuştur.

Düşükler Yassıada'da[7] ve *Düşüklerin İçyüzü* adını taşıyan bu filmlerin basına tanıtımı Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu tarafından yapılmıştır. Hazırlanan bu propaganda filmleri ülkenin dört bir yanındaki sinemalarda gösterilecek, okullar sınıf sınıf bu filmleri izlettirilmeye götürülecektir. Her iki film 35 milimetrelik hazırlanmış ve tüm Türkiye'deki sinema salonlarında gösterilmeleri için Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, Lale, Ermanlar ve İpekçiler firmalarıyla anlaşılmış ve bütün Türkiye'ye dağıtımları yapılmıştır. Buradan da bir gelir elde edilmesi düşünülecek kadar iş ileri götürülmüş, elde edilecek gelirin "'Yassıada Sitesi' adıyla bir üniversite sitesi kurulması için sarf edileceğine dair karar" ortalıkta dolaşsa da bunu kimse görmemiştir.

Filmlerin taşrada sinemacılar tarafından da talep edildiği anlaşılıyor. Ayrıca her ikisinin 16 milimetrelik kopyaları Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Kumandanlıklarına, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine gönderilmiştir. Ordu ve Kuvvet Kumandanlıkları ekipleri tarafından sineması bulunmayan ilçe, bucak hatta köylere kadar da götürülecek ve vatandaşa izlettirileceklerdir. Bu faaliyetlere koşut olarak, İrtibat Bürosu'na bağlı dört gezici ekip kurulur ve işe koyulur. "Grup elektrojenleri ile birlikte seyyar ekipler on iki bölgeye taksim ettikleri vatanın sathına yayılacak, en ücra köşelere kadar giderek şüphe ve tereddütleri silme seferberliğine katılacaklardır. Seyyar ekipler, *'Düşüklerin İçyüzü'*nden başka, Milli İnkılâbı tanıtma ve yayma hedefini güden filmleri beraberlerinde taşıyacaklardır."[8]

"DÜŞÜKLER YASSIADA'DA"

İlk dokümanter film *Düşükler Yassıada'da* adını taşımaktadır; 7 Ekim'de Yıldız Sarayı'nda basına tanıtılmış,[9] 25 Ekim'de Yeni Melek sinemasında suarede gösterime girmiştir.[10] Yassıada duruşmalarının başlamasına az bir süre kala "düşük" olarak itibarsızlaştırılan sanıkların ifadeleri savcı tarafından alınırken, Ordu Foto-Film Merkezi de ifadeleri kameraya alır. Bu görüntülerden oluşan bir dokümanter propaganda filmi hazırlanır;[11] mahkemenin başlamasından bir hafta önce de tanıtımı yapılır.[12] Film 23 dakika --gazetelerin yazdığına göre 40 dakika– olarak hazırlanmıştır.

14 Eylül gecesi sanıklar özel olarak giydirilerek, önceden hazırlanan senaryo ve mizansene uygun hareket etmeleri, davranmaları ve rol yapmaları istenir. Mesela Adnan Menderes'in güya Yassıada'ya ilk ayak basışı veriliyormuşçasına gösterildiği sahneler, orijinal çekimler değil, sonradan onun zayıf ve güçsüz haliyle çekilen, ona rol yaptırılan sahnelerdir, Benzer şekilde rol yapmaları için, Yassıada'ya ilk getirilişleri gibi gecenin bir vakti Celal Bayar, Fatin Rüştü Zorlu, Refik Koraltan da zorlanmıştır. Filmde sanıkların tecrit edildiği Yassıada'daki günlük hayattan parçalar ve savcının ifade alırken çekilmiş değişik görüntüleri vardır. Bu görüntülerden yola çıkarak yorumlar yapılır. Mesela Celal Bayar ve Refik Koraltan'ın sıhhatli göründüklerine, Adnan Menderes'in sinirli ve ürkek olduğu ve kilo kaybettiğine, hepsinin pantolonlarının ütülü olduğuna, itinalı hallerine dikkat çekilir. Celal Bayar'ın ceketinin üst cebine beyaz bir mendil koyması bile rahatlarının son derece yerinde olduğu şeklinde yorumlanır. Menderes'in sanıldığı gibi saçlarının beyazlamamış olduğu, ama Koraltan'ın saç boyaları çıktığı için saçlarının beyazladığı yazılır. Sanıkların kitap okurken, yemek yerken, kantinden alışveriş ederken, tıraş olurken, saç kestirirken, satranç oynarken, gruplar halinde basketbol sahasında gezinti yaparken, revirde tedavi edilirken, odalarında istirahat ederken çekilmiş görüntüleri vardır.

Elbette bütün bunlar mizansendir. Zira odalarında bile 24 saat 2 saatte bir nöbet değiştiren bir subayla bir-

likte kalmaktadırlar. Ayrıca savcıya ifade verirken alınan görüntüleri de verilmiştir. Çekimler tamamlandıktan sonra MBK üyesi Suphi Karaman, filmin sanıklara dair bir acıma hissi yaratacağını, beklenenin tersine bir etki yaratacağını söyleyerek halka gösterilmemesini ister.

Film, sanıkları tam anlamıyla suçlu ilan etmiştir. Örneğin sırasıyla dönemin İstanbul Belediye Başkanı, İstanbul Emniyet Müdürü, bir polis memuru ve Menderes'in yakın koruması gösterilirken şu keskin ve açık hüküm mahkeme başlamadan verilir:

> Vatan caddesi başkumandanı Kemal Aygün, barların haraççıbaşısı Faruk Oktay ve üniversite gençliğinin amansız celladı Bumin Yamanoğlu! İşte İstanbul'un kumar, eroin ve cinayet kolektif şirketi!

Bir başka görüntü yine Menderes'e aittir. Bir masada tek başına oturmuş, bir önüne konan yemeklere, bir kameraya tedirgin şekilde bakarken, anlaşılan o ki kendisine verilen komutlara göre hareket etmektedir. Fonda ise "Adnan Menderes: Poz vermeden edemez" cümlesi duyulmaktadır. Bayar'ın yemek yediği sahnede duyulan ses daha acımasızdır ve "Sofrasında kilosu 1000 liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber, Bayar iştahından bir şey kaybetmiş görünmemektedir" şeklinde bir hüküm vermektedir. Bu filmin hazırlanması sırasında sanıklara zorla rol yaptırılması ve bunun rencide edici bir hal almasının Bayar'ı intihara sürüklediği, banyoya gittiği sırada kemerini boynuna geçirerek intihara kalkıştığı ve son anda kurtarıldığı biliniyor. Hatta kendisine yaşatılanlara "Bize Yeşilçam oyuncuları gibi film çevirttiler, revayı hak mıdır bu?" şeklinde isyan eder.

Filmin DP'nin ve Menderes'in kalelerinden Aydın'da gösterildiğinde büyük bir ilgiyle karşılandığı, bir günde on seans yapıldığı haberi gazetelere yansır.[13] Kuşkusuz, bu bile propagandanın bir parçasıdır. Film için hazırlanan afişte şu başlıklar okunur:

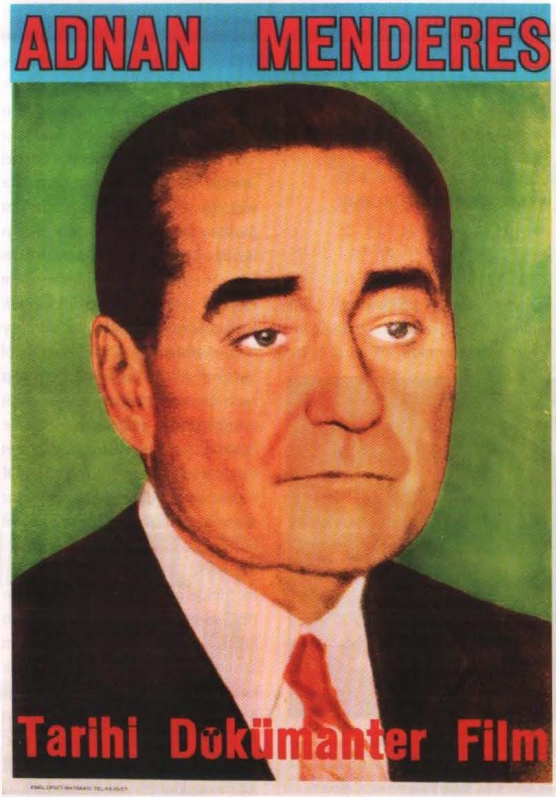
Filmin hazırlanması sırasında sanıklara zorla rol yaptırılmasının rencide edici bir hal aldığı, Celal Bayar'ın banyoya gittiği sırada kemerini boynuna geçirerek intihara kalkıştığı ve son anda kurtarıldığı biliniyor.

Adaya gelişleri
Günlük yaşayışları
Soruşturmaları
Yüksek Adalet Divanında Hesap Verişleri

Afişin fonunda Yassıada'nın silueti görünür. Bir de henüz resmileşmemiş olsa da MBK sembolü vardır.

Ayrıca afişte "Hazırlayan: Foto-Film Merkezi" ve "Prodüksiyon: M.B.K. İrtibat Bürosu" bilgileri yer almaktadır. Bu filme ait olduğu düşünülen ikinci afişte, Adnan Menderes'in portre çiziminin üstünde "Adnan Menderes", altında ise "Tarihi Dokümanter Film" yazılıdır.[14] Filmin teknik künye bilgileri şöyledir:[15]

Yönetmen: Nusret Eraslan
Yapım Yılı: 1960
Özellikler: 35 mm, siyah-beyaz
Süre: 23 dk [gazete bilgilerinde 40 dakika diye geçmektedir]
Ülke: TÜRKİYE
Dil: Türkçe
Vizyon Tarihi: 25 Ekim 1960
Anlatıcı: Behçet Kemal Çağlar
FİLMLE İLGİLİ AYRINTILAR
Teknik Özellikler
23 dk, Siyah-Beyaz, 35 mm

"Düşükler Yassıada'da" adlı dokümanter film için hazırlanan afiş.

BİSAV Arşivi

"Düşüklerin İç Yüzü" adlı propaganda dokümanter filmi için hazırlanan afişler.

RİSAV Arşivi

Firmalar
Yapım Şirketi: Merkez Ordu Sinema Dairesi
Afiş Basım: Emel Matbaası Ofset Baskı
Afiş Basım: Apa Ofset Basımevi

"YASSIADA'DA HESAP VERİYORLAR (DÜŞÜKLERİN İÇ YÜZÜ)"

Ordu Foto-Film Merkezi'nin hazırladığı ikinci propaganda filmi *Yassıada'da Hesap Veriyorlar* adını taşır ve iki saatliktir.[16] Film 22 Şubat 1961'de Site Sineması'nda basın mensuplarına gösterilir. Bu dokümanter film için Ordu Foto-Film Merkezi tarafından hazırlanan iki ayrı afiş vardır. Apa Ofset Basımevi'nde basılmış olan ilk afişte 6-7 Eylül Davası, Bebek Davası, Örtülü Ödenek Davası, Değirmen Davası, Arsa Davası, Zimmet Davası, Vinilex Davası, Barbara Davası, İpar Davası, Radyo Davası, Topkapı Davası ayrı ayrı yazılmıştır. "Hazırlayan: Ordu Foto-Film Merkezi" ve "Prodüksiyon: M.B.K. İrtibat Bürosu" bilgileri yer alır. Ayrıca mahkeme başkanı Salım Başol, başsavcı Altay Ömer Egesel ve soprano Ayhan Aydan'ın ifade verirken fotoğraflarıyla, mahkemenin "Adalet Mülkün Temelidir" yazısını içeren fotoğrafları vardır. İlki gibi Apa Ofset Basımevi'nde basılmış olan ikinci afişte de aynı yazılar yer alır ve aynı kişilerin farklı fotoğrafları bulunur.

İlk filmde nasıl ki sanıkların ifadelerinin alınması ve Yassıada'daki günlük hayatları anlatılarak sanıkların sanıldığının aksine gayet iyi oldukları propagandası yapıldıysa, ikinci filmde de mahkemede verilecek kararların, daha ilan edilmeden haklı olacağı propagandası yapılmıştır. Adeta açıklanmayan hükümlere ve cezalara önceden haklılık ve meşruluk kazandırılmaktadır.

Film 5 Nisan'da İstanbul'da Beyoğlu Yıldız Sineması'nda gösterime girmiştir. Yassıada'da duruşma olmadığı için Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salım Başol da filmi izlemiştir.[17] Yanında iddia makamının bütün üyeleri de vardır. Filmin özellikle köylerde gösterimine özel bir önem verilmiştir.[18] Metin Toker izlenimlerini şöyle anlatır:[19]

> Birinci filmden çok daha mükemmel ve mütekâmil olan "Düşüklerin İçyüzü", duruşmaların safahatının kupkuru bir şekilde arka arkaya getirilmesinden uzaktır. Duruşmalar, dikkate değer montaj, ses, efekt ve resimden faydalanılarak yapılan geçişlerle birbirine bağlanmakta ve sanıkların konuşmaları kendi sesleriyle seyircilere dinletilmektedir. "Düşüklerin İçyüzü", Türk sinemacılığına Foto-Film Merkezi kanalıyla kazandırılan yepyeni bir örnektir. Prodüktörlerimizin yıllar yılı yapamadıkları uzun metrajlı büyük dokümanter film çevirmek alanında büyük bir adım atılmıştır.

5 Nisan'da İstanbul'da Beyoğlu Yıldız Sineması'nda gösterime giren propaganda dokümanter filmini, Yassıada'da duruşma olmadığı için Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol ve mahkeme üyeleri de izlemişti.

Milliyet, 21.02.1961, s. 1.

MİLLİYET

YASSIADA FİLMİNDE Düşükler Yassıada'da filmlerin ikinci kısmı dün basın mensupları ile bazı davetliler tarafından seyredilmiştir. Salonda filmin sonlarında görülen Adalet Divanı Reisi Salim Başol ile divanın bazı azaları görülmektedir. Soldan sağa Hakim Cmd. Rıza Tuğr, Salim Başol, Hâkim Hasan Gürsel, A. Doğan Turan

Yassıada duruşmalarına ait Film tamamlandı

Yeniden'deki Gündüz'e ait ikinci filmin çekilişlerine Beşiktaş Stüdyo'da başlanmıştır.
Yassıada duruşmaları ile ilgili olan ilk film, duruşmaların ilki olan «Kopek davası» adını «Topkapı silahları davası» na kadar geçen bütün davaların seyrini yakından takip etmek imkânını vermektedir.
Filmin senaryosu bu hafta sonunda bitecek. Birinci film, düşüklerin yaşamlarını, Yassıada'ya getirilişlerini, burada yaşayışlarını ve duruşmalara Kurşunlu Otele nakledilişini gösterecektir.

Yassıada filmine bir milyon dolar istendi

Ordu film merkezinin Yassıadadaki düşüklerin hayatına dair çekmiş olduğu filmin dünyada göstermek hakkını satın almak üzere dün bazı Amerikan film ve televizyon şirketleri müracaatta bulunmuşlard'r. Filmlere bir milyon dolar istendiği için bir anlaşmaya varılamamıştır.

Milliyet, 22.01.1961, s. 2 (üstte solda).

Milliyet, 11.10.1960, s. 1 (üstte).

Milliyet, 26.02.1961, s. 3 (altta solda).

Cumhuriyet, 4 Mart 1961, s. 4 (altta sağda).

1950 seçimleriyle başlayan bu ikinci filmde[20] "6/7 Eylül Olayları", "Bebek", "Barbara" "Örtülü Ödenek", "Değirmen", "Vinileks", "İpar" gibi davaların duruşmaları safha safha yer alır. Sanıkların her duruşmaya getirilişi, ifade vermeleri filme çekilmiştir. Haber şöyledir:[21]

> ...deliller karşısında bocalayarak aldıkları enteresan pozlar, bu arada Başbakanlık kasasından çıkan kadın iç çamaşırlarının Savcı tarafından gösterilişi sahnesi, ayrıca tanıkların sözleri, duruşmayı ilgiyle takip eden dinleyiciler, F.K. Gökay, Alaeddin Eriş, Fuat Köprülü, Oktay Engin'in ve davaları düşenlerin beraatlerine ait sahneler bu ikinci filmde gösterilmektedir.

"Türk sinemasına resmi bir kanal aracılığıyla kazandırılan yepyeni bir örnek..." olarak kabul edilen filmin tanıtımı Şeker Bayramı öncesinde yapılır. Bayram sonrasında başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere üç büyük şehirde gösterime başlanır. "Bu ibret verici filmi her yurttaşın mutlaka göreceği şüphesizdir" gibi cümlelerle, dönemin sinema eleştirmenleri övgü yarışına girmiştir. Selmi Andak bu film için "...yerli film prodüksiyonlarımızın yıllar yılı yapamadığı, hatta el süremediği 'uzun metrajlı büyük dokümanter film' çevirmek alanında, Ordu Foto-Film Merkezi büyük bir adım atmış, hem de çok kısa bir zaman içinde bu güç işi başarmıştır" diye yazar. İki buçuk aylık yargılamanın iki saatlik bir filme sığdırılması ve davaların sabit kamerayla çekilmesi de şaşırtıcı övgülerle karşılanmıştır. Hatta daha da ileri gidilerek "Böyle bir filmin, dünya politika âlemini de ilgilendiren ve milletlerarası öneme haiz tarihi bir yargılamaya ait dokümanter film olarak, birçok film festivallerinde ve yabancı diyarlarda geniş rağbet göreceği muhakkaktır" denecektir.

Dönemin sinema eleştirmenlerinden Selmi Andak filmi değerlendirirken şu noktalara işaret eder:[22]

> İşte birçok montaj, ses, efekt ve resim bağlantılarının Ordu Foto-Film Merkezi başarıyla üstesinden gelmiştir. Bilhassa filmin başlangıcı olarak "1950 seçimlerinden sonra D.P.'nin ne vaadlerle demokrasiye susayan milletin karşısına çıktığı, seçimleri dürüst yapan ve kaybetmeyi de normal sayan bir iktidardan rejimi devraldıktan sonra ise aynı D.P. idarecilerinin vaadlerini unutarak ne hale geldikleri" filmde âni bir senkronizasyonla gösterildikten sonra "yargılama olaylarına" giriş çok başarılı idi. 6-7 Eylül olaylarından Topkapı olaylarına kadar olan davalardan safhalar gösteren bu ikinci filim ile, daha önceki ve bundan sonra çevrilecek filimlerin, iyi bir senaryo içinde 1-2 saate sığdırılacak tek bir filim haline her halde getirileceğini umarız.

Bazı Amerikan film ve televizyon firmaları tarafından bu filmin satın alınması için müracaat edildiğine dair bilgiler de vardır. Hatta filmlere bir milyon dolar istendiği için anlaşmaya varılamadığı haber olarak yer alır.[23]

İKİNCİ YASSIADA FİLMİ bayram ertesi gösterilecek

İki saat uzunluktaki dokümanter kordelâ ile Topkapı olaylarına kadar 11 dâvâ takip ediliyor

Geçtiğimiz çarşamba günü Site sinemasında özel olarak ilk gösterisi yapılan «Yassıadada Hesap Veriyorlar» filmini, Uzak Doğu memleketlerinde gösterme hakkını satın almış bulunmaktadır.

TUNCAN OKAN

filmassını, çoğu zaman yargılama sı-

Yassıada duruşmalarının en

SANAT ÂLEMİNDE

İbret filmi: «Yassıada»

Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu Başkanlığının geçenlerde basına gösterdiği ve Ordu Foto - Film Merkezi'nin çevirdiği ikinci film olan Yassıadada Hesap Veriyorlar (Düşüklerin İçyüzü)» adlı filim, Türk tarihi arşivine girecek büyük bir doküman olduğu kadar, Türk Sinemasına da resmi bir kanal aracılığı ile kazandırılan yepyeni bir örnektir. Şeker Bayramından sonra İstanbul, Ankara ve İzmir sinemalarında birden gösterilecek olan bu ibret verici filmi, her yurttaşın mutlaka göreceği şüphesizdir. Nitekim, haber alındığına göre, Ordu Foto - Film Merkezinin çevirdiği «Düşükler Yassıadada» adlı birinci filim, hâlen Anadolu'da büyük bir ilgi toplamakta ve sinemacılar bu filimi talep etmektedirler. Bu filimlerin ve fotoğrafların sağlayacağı gelirle, bir Üniversite Sitesi kurulması için sarfedileceğine dair karar, ayrıca çok sevindiricidir.

«Yassıadada Hesap Veriyorlar» filmiyle denebilir ki, yerli film prodüksiyonlarımızın yıllar yılı yapamadığı, hattâ el süremediği «uzun metrajlı büyük dokümanter filim» çevirmek alanında, Ordu Foto - Film Merkezi büyük bir adım atmış, hem de çok kısa bir zaman içinde bu güç işi başarmıştır. Bu başarıyı doğru değerlendirebilmek için önce kaydedilen teknik güçlükleri, uzaktan görebildiğim kadarıyle kısaca sıralıyabilirim:

1 — Büyük tarihî önemi haiz bir yargılamanın ikibuçuk aylık safhalarını, iki saatlik bir film içinde özetliyerek değerlendirebilmek oldukça güçtür. 2 — Böyle bir özetlemede konu olan davaların en kritik anlarını yakalıyabilmek, bilhassa sabit kameralarla zordur.

İşte birçok montaj, ses, efekt ve resim bağlantılarının Ordu - Foto - Filim Merkezi başarıyla üstesinden gelmiştir. Bilhassa filmin başlangıcı olarak: «1950 seçimlerinden sonra D.P. nin ne vaadlerle demokrasiye susayan milletin karşısına çıktığı, seçimleri dürüst yapan ve kaybetmeyi de normal sayan bir iktidardan rejimi devraldıktan sonra ise aynı D.P. idarecilerinin vaadlerini unutarak ne hale geldikleri» filmde âni bir senkronizasyonla gösterildikten sonra «yargılama olaylarına» giriş çok başarılı idi. «6,7 Eylül olaylarından Topkapı olaylarına kadar olan dâvalardan safhalar gösteren bu ikinci filim ile, daha önceki ve bundan sonra çevrilecek filimlerin, iyi bir senaryo içinde 1,2 saate sığdırılacak tek filim haline her halde getirileceğini umarız. Böyle bir filmin, dünya politika âlemini de ilgilendiren ve milletlerarası öneme haiz tarihî bir yargılamaya ait dökümanter filim olarak, birçok filim festivallerinde ve yabancı diyarlarda geniş rağbet göreceği muhakkaktır.

Selmi ANDAK

"Türk'ün Mucizesi" adlı propaganda sinema filminin gösterime girişiyle ilgili gazete haberi.

Milliyet, 8 Ekim 1960, s. 4.

"Türk'ün Mucizesi" adlı propaganda sinema filmi için hazırlanan afiş.

BİSAV Arşivi

Teknik künye bilgileri şöyledir:[24]
Yönetmen: Nusret Eraslan
Yapım Yılı: 1961
Özellikler: 35 mm, siyah-beyaz
Ülke: TÜRKİYE
Dil: Türkçe
Basın Gösterimi: 22 Şubat 1961
Vizyon Tarihi: 5 Nisan 1961
FİLMLE İLGİLİ AYRINTILAR
Teknik Özellikler
Siyah-Beyaz, 35 mm
Firmalar
Yapım Şirketi: Merkez Ordu Sinema Dairesi

"TÜRK'ÜN MUCİZESİ"

Yassıada duruşmaları daha başlamadan hazırlanan ve 1960 Ekim ayının ilk haftasında vizyona giren bir film de *Türk'ün Mucizesi* adını taşıyordu.[25] Yönetmenliğini Hayri Esen'in yaptığı film, Behçet Kemal Çağlar'dan şiirlere yer veriyor, "27 Mayıs kansız inkılâbımızın hakiki tarihi filmi" diye tanıtılıyordu.[26] Emel Matbaası'nda basılan afişte "Tarihi Film" "Türk'ün Mucizesi" adı kullanılmıştı. Ayrıca "Derleyen: Y. Senemoğlu" "Şiirler: Behçet Kemal Çağlar" yazıları ve sağ alt köşede "Milli Film" ibaresi görülür. Afişte Atatürk'ün büstü, gençlik ve ordu teması çizilmiştir.

* Film afişleri için Bilim Sanat Vakfı Türk Sineması Arşivi'ne ve Faruk Deniz'e teşekkür ederim.

DİPNOTLAR

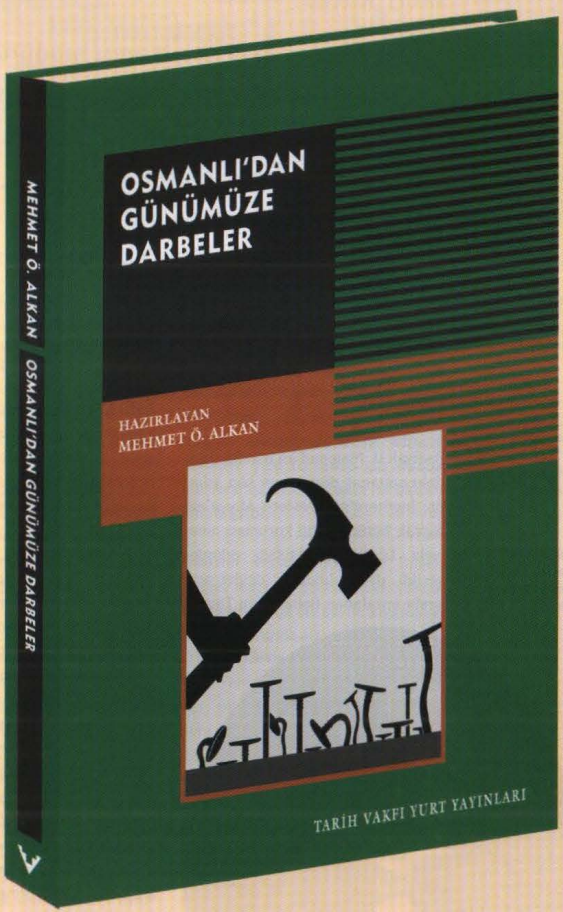
1 I No, Broşür, *"A Ilededji"*, *27 Mayıs 1960 da Ele Alınan Devlet Idaresinin Durumu. 27 Mayıs 1960 dan İtibaren Yapılan, Hâlinlanan ve Yapılacak Olan İşler* (Ankara: M.B.K. Basımevi, 1960) s. 129; Basın-Yayın ve Turizm Bölümü.
2 *Age*, s. 134-135; Tanıtma Dairesi Bölümü.
3 Tunca Okan, "İkinci Yassıada Filmi Bayram Ertesi Gösterilecek", *Milliyet*, 26 Şubat 1961, s. 3.
4 *Hürriyet*, 25 Eylül 1960, Bu daha sonra gösterime girecek olan *Düşükler Yassıada'da* filminde olabilir.
5 Metin Toker, "Yassıada Duruşmaları-Düşükler", *Akis* 350 (13 Mart 1961), kapak.
6 Toker, agm, s. 22-25.
7 Bilgin Adalı, *Belgesel Sinema: Belgesel Sinemanın Doğuşu İngiliz Belgesel Okulu ve Türk Belgesel Sineması* (İstanbul: Hil Yayın, 1986).
8 Toker, agm, s. 22-25.
9 "Düşüklerin Yassıada Filmi Başına Gösterildi", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1960, s. 4, 5.
10 "Bugün Nereye Gitmeli", *Milliyet*, 25 Ekim 1960.
11 Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi 1895-1965* (Ankara: Bilgi yayınevi, 1968), s. 148.
12 "Düşüklerin Filmi Çekildi", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1960, s. 1
13 "Düşüklere ait film Aydın'da göstertiliyor", *Milliyet*, 12 Kasım 1960, s. 1
14 http://www.tsa.org.tr/film/filmgoster/8192/dusukler-yassıada-da
15 Bkz. http://www.tsa.org.tr/film/filmgoster/8192/dusukler-yassıada-da
16 Bazı haberlerde bir buçuk saat diye geçer. "Yassıada duruşmalarına ait film tamamlandı", *Milliyet*, 22 Şubat 1961, s. 2.
17 "Yassıada Filminde", *Milliyet*, 23 Şubat 1961, s. 1.
18 "Düşüklere Ait Film Köylerde Gösterilecektir", *Milliyet*, 9 Şubat 1961, s. 3. İzmir mahreçli haber şöyledir:
"Düşükler Yassıada'da filmini köylerde göstermek isteyenlere her türlü kolaylık sağlanacaktır. Filmin köylerde gösterilmesi için, çalışmalara başlanmıştır. Bu iş için, muhtelif ekipler kurulmuştur."
19 Toker, agm, s. 25.
20 Okan, agm, s. 3.
21 "İkinci Yassıada Filmi Dün Basına Gösterildi", *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1961, s. 1, 5.
22 Selmi Andak, "Sanat Aleminde: İbret Filmi: 'Yassıada'", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1961, s. 4.
23 "Yassıada filmine bir milyon dolar istendi", *Milliyet*, 11 Ekim 1960, s. 1
24 http://www.tsa.org.tr/film/filmgoster/8193/dusuklerin-ic-yuzu
25 "Türkiye'de Belge Filmi Çalışmaları", der Giovanni Scognamillo, *Yeni Sinema* (Eylül-Ekim 1967): 39-40.
26 Tanıtımın altına şu not düşülmüştü:
"NOT: Bu filmi sinemalarında geçmek isteyen sinemacıların Milli Film'e ve EGE bölgesi için Super Film'e, Adana Bölgesi için Sözen Film'e Karadeniz Bölgesi için Güzey Film'e müracaatları", *Milliyet*, 8 Ekim 1960, s. 4

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARBELER

Sadece çok partili demokrasi hayatımız değil, uzun imparatorluk geçmişimiz de darbe ve darbe girişimleriyle darp edilmiş durumda. Öte yandan, en son 15 Temmuz teşebbüsünün gösterdiği gibi, darbeler defterinin kapandığını söylemek de mümkün değil. Siyaset kültürümüzün yapısal arazlarının başında gelen bu müdahale geleneği, demokrasimizin kurumlaşmasına, sivil politika alanına yerleşik hale gelmesine ve gelişmesine engel olduğu gibi, maalesef geride insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayıldığı bir miras da bıraktı.

Toplumsal Tarih dergisinin özel sayısından yola çıkılarak hazırlanan bu derleme, yeni eklemelerle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan darbe ve darbe girişimlerinin ortak ve farklı özelliklerini masaya yatırırken, karikatürlerden şarkılara, darbelerin toplumsal ve popüler yansımalarının da peşine düşüyor.

Katkıda bulunanlar: Altan Öymen, Aydan Çelik, Burak Onaran, Doğan Gürpınar, Edhem Eldem, Erden Akbulut, Evren Balta, Gülay Yılmaz, Güven Gürkan Öztan, İsmet Akça, Kaya Erdem, Levent Ünsaldı, M. Zafer Üskül, Mehmet Ö. Alkan, Murat Meriç, Noémi Lévy-Aksu, Selim Sezer, Taha Akyol, Turgut Çeviker, Y. Doğan Çetinkaya, Zihni Çetiner.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BOĞAZİÇİ ÂŞIĞI BİR FRANSIZ OSMANLI PAŞASI VE GALATA RIHTIMI

SACİT KUTLU

Blaise Jean Marius Michel, Fenerler İdaresi müdürü ve Osmanlı sahillerinde deniz feneri inşa etmek ve işletmek imtiyazını alan Collas ve Michel Şirketi*'nin ortağıydı. 1856-1904 yılları arasında, Osmanlı kıyı şeridi ve Kızıldeniz'de 152 deniz feneri inşa ettirdi. 1879'da II. Abdülhamid tarafından Haliç kıyılarına rıhtımlar kazandırmak göreviyle İstanbul'a davet edildi: Galata ve Sirkeci rıhtımlarını inşa etti. Mişel Paşa, İstanbul'u, Fransa'daki Tamaris Koyu'na Boğaziçi'ndekileri andıran yalılar ve köşkler inşa ettirip Şirket-i Hayriye'ninkilere benzeyen vapurlardan adeta küçük bir filo oluşturacak kadar benimsemişti.*

GİRİŞ

Padişah II. Mahmud'un bunalımlarla dolu saltanat döneminin son yılında, İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'nin toprak bütünlüğünü koruması amacıyla Londra'ya iktisadi ödünler verildi. 1838 yılında iki devlet arasında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı pazarları ve hammaddeleri Avrupa ticaretine açıldı. Osmanlı Devleti bağımsız dış ticaret politikaları izleyebilme hakkından, bir daha geri dönememek üzere, vazgeçti.[1]

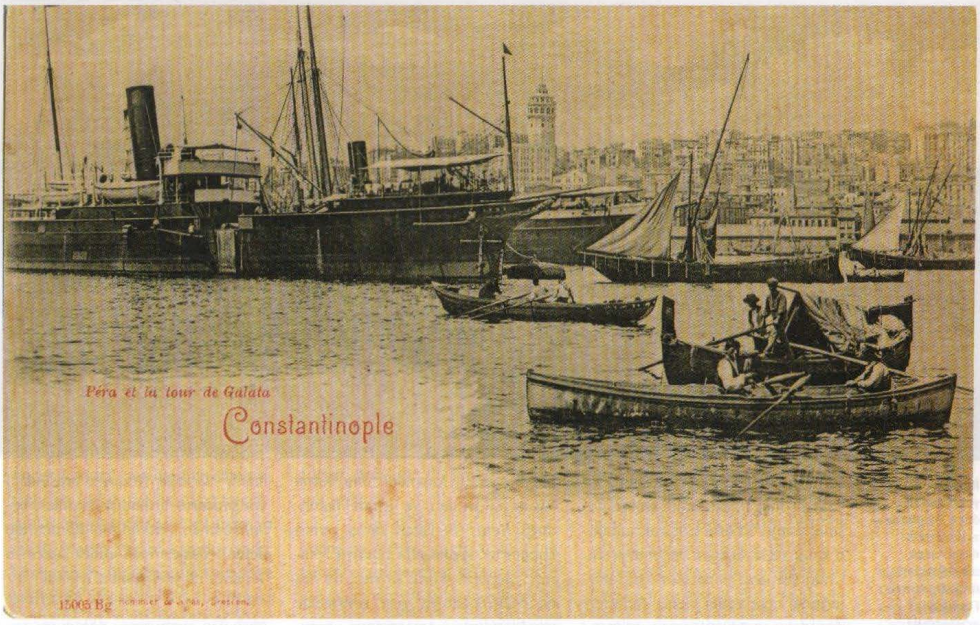

Blaise Jean Marius Michel (Mişel Paşa) (1819-1907).

Padişah Abdülmecid döneminde insan hakları, müslim ve gayrimüslim tebaanın hukuk önünde eşitliği, can, mal ve ırzlarının güvence altına alınması, hukukun egemenliğinin sağlanması hedefine yönelik önemli adımlar atıldı. Çağdaş bir devlet olmak yönünde gerçekleştirilen reformlar Batı dünyasını etkiledi. 23 Mart 1854'te İngiltere, Fransa ve Piemonte-Sardinya Krallığı, tarihte ilk kez Devlet-i Aliyye'nin müttefikleri olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında devam etmekte olan Kırım Savaşı'na katıldı.

Osmanlı toplumu o vakte kadar pek tanımadığı "Avrupalılar"la, İstanbul'a gelen binlerce yabancı asker ve aileleri yoluyla ilk kez geniş ölçüde "sokakta" temas etti. Batılıları ve yaşayış tarzlarını, giyim kuşamlarını, yiyip içmelerini yakından gördü. Aynı zamanda, müttefik askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği için Avrupa mallarının ticareti arttı. Batı başkentleri ile ticari ve siyasi iletişimi kolaylaştırmak amacıyla ilk telgraf hatları inşa edildi. Osmanlılar Batılıları tanırken, Avrupalılar da Osmanlı bürokrasisindeki geriliği, askeri ve toplumsal zaafları yakından fark etti.[2] Kırım Savaşı 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile sona erdi. Osmanlı devleti, Avrupa Devletleri Uyumu olarak da anılan Avrupa Devletleri Topluluğu'nun bir üyesi olarak tanındı.

Batılı müttefiklerinin savaş masraflarını karşılayabilmesi için Babıâli'ye dış borç önermeleri üzerine Osmanlı Devleti ilk kez 1854 yılında, resmi devlet borcu almak amacıyla Avrupa kredi piyasasına müracaat etmişti. 1858'de yeni bir dış borç daha yapıldı. Devletin gelirlerini ipotek göstererek borçlanmak (istikraz) ve karşılığında hisse senedi (esham) veya istikraz senedi çıkartmak, giderek yaygın bir uygulamaya dönüştü. 1838 Antlaşması ile içine düşülen iktisadi bağımlılık süreci daha pekişti.

Açıkta demir atmış, acentelerinin şamandıralarına bağlı gemiler ile etraflarındaki mavna, sandal ve salapuryalar.

Batı dünyasında sanayileşmenin ve kapitalizmin yükseldiği bu dönemde fabrikaları, demiryolları, limanları olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yatırımlar için çok büyük sermayelere, sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin para piyasalarının ise hem hammaddelere hem de yatırım yapabilecekleri ülkelere ihtiyacı vardı.

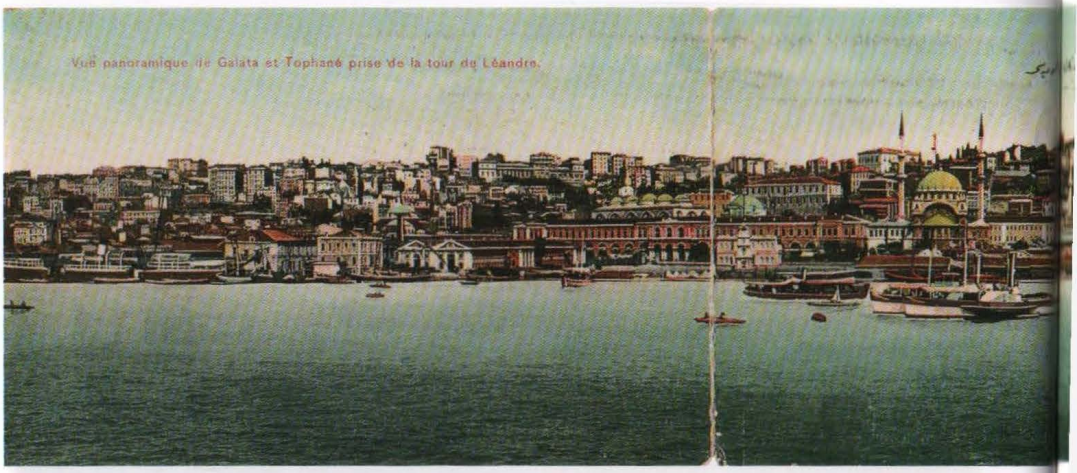
Babıâli imtiyazlar tanıyarak dış yatırımları teşvik ediyordu. Belirli bir süre için verilen işletme imtiyazları yanında, örneğin demiryolları gibi büyük yatırımları özendirmek için ya eksiğin Hazine'den tamamlanması şeklinde yıllık kâr garantisi ya da dolambaçlı uzun hatlar döşenmesini teşvik eden kilometre garantisi veriliyordu. Bu uygun ortamda yabancı işadamları ipek, kumaş vb. üreten imalathaneler açtılar, maden işletmeleri kurdular. Osmanlı liman şehirlerinde rıhtımlar ve demiryolları inşa etmek üzere Paris ve Londra merkezli yatırım şirketleri faaliyete geçti.

Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmine açıldığı yıllarda gelen yabancı sermayenin deniz nakliyatına ve rıhtımlara öncelik vermesi kıyı bölgelerinde ekonomiyi canlandırdı. Ege bölgesinde döşenen demiryolu hatları sayesinde ekonomik canlanma iç bölgelere yayıldı. Bu yıllarda Fransa ve İngiltere, kapitalizme açılan Osmanlı ekonomisi üzerinde belirleyici olma rekabeti içindeydi. İngiliz sermayesinin üstünlüğü 1860'larda dengelenmişti.

Ancak 1873'te, dünya borsalarının çökmesi Batı ekonomilerini hemen atlatamayacakları bir krize sürükledi. İlk borçlanmanın ardından, adeta borcu borçla ödeme alışkanlığı edinen Babıâli'nin yeni dış borç alma olanağı ortadan kalktı. Anadolu ve Rumeli'de iklim koşullarının neden olduğu kıtlık on binlerce köylünün ölümüne ve maddi zarara neden oldu. Alınan dış borçların ödenmesiyle ilgili olarak verilen sözler tutulamıyordu. Babıâli'nin 6 Ekim 1875'te ilan ettiği moratoryumdan sonra, başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerle yaşanan bunalım 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile sonuçlandı. Buhranlı yılların ardından, dış borç ödemelerini yönetmek amacıyla 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu.[3] Batılıların 1873-1895 ekonomik buhranını aşma arayışları kapitalizmin emperyalizme dönüşmesiyle sonuçlandı. Aynı süreçte Almanya yeni bir rakip güç olarak uluslararası siyasetin aktif bir aktörü haline geldi.

Osmanlı İmparatorluğu ile Büyük Güçler arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin, daha öncesi ile kıyaslanamayacak oranda arttığı bu süreç, bazı araştırmalarda "yarı sömürge oluş" veya "emperyalizmin Türkiye'ye girişi" olarak nitelendi.[4] Öte yandan, aynı süreç başka bazı araştırmalarda da "iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması" gibi kavramlarla tanımlandı.[5]

Bu makalede, Osmanlı ekonomisinin dışa açıldığı yıllarda, dönemin girişimci ruhunun özgün bir temsilcisi olduğuna inandığım Blaise Jean Marius Michel'in (Mişel Paşa-Michel Pacha) Kırım Savaşı ile başlayan ve üç sultan döneminde, İstanbul'da aralıklarla kırk yıldan fazla süren yaşamı ve yapıtlarını inceleyeceğim. Büyük Güçler arasındaki rekabetin hırçınlaşmaya başladığı bir zaman diliminde yaşayan Marius Michel'i ve yapıtlarını araştırmanın, yabancı

Rıhtım yapılmadan önce, Tophane açıklarında demir atan tur tekneleri ile Salıpazarı-Fındıklı açıklarında demir atmış gemiler.

Galata Rıhtımı'ndan bir başka görüntü. Solda, bahçe içindeki bina muhtemelen bir resmi daire. İleride ise ambar vs. olarak kullanılan yapılar. Aslında bu görünüm 1910'a kadar pek değişmeyecekti.

sermayenin imparatorluğa geliş ve yatırım mekanizmasının anlaşılmasına, somut bir örnek olarak, anlamlı katkı sağlayacağını düşünüyorum. Onun Osmanlı İmparatorluğu sahillerinde inşa ettiği deniz fenerleri dışındaki en önemli yapıtı olan ve dönem kartpostallarının da yardımıyla incelemeye çalışacağım Galata Rıhtımı'nın inşası ve günümüze kadar geçirdiği değişim ise çalışmamda önemli bir yer işgal edecek.

MARIUS MICHEL'İN İLGİNÇ YAŞAM ÖYKÜSÜ VE YAPITLARI

1819'da Güney Fransa'da, Toulon yakınlarındaki sahil kasabası Sanary'de doğan Blaise Jean Marius Michel iyi yetişmiş bir denizci ve uzun yol kaptanıydı. 1854'ün Aralık ayında İmparator III. Napoléon onu, Kırım Savaşı'na katılan ve içinde bulunduğu *Henri IV* isimli savaş gemisi Eupataria kıyılarında karaya oturan, General Kont Olivier Lannes de Montebello'yu geri getirmekle görevlendirdi. *Amsterdam* gemisiyle Kırım'a giden Marius Michel, Montobello ile *Henri IV*'ün kaptanı ve mürettebatını İstanbul'a getirdi. İstanbul'dan Marsilya'ya dönerken, Montobello ile Osmanlı sahillerindeki deniz feneri eksikliği üzerine uzun sohbetler yaptılar. Paris'e geldiklerinde yaverinin anlattıklarından etkilenen III. Napoléon, verdiği görevi başarıyla tamamlayan Marius Michel'in arzusunu karşılıksız bırakmadı. İstanbul'daki Büyükelçi Thouvenel'e gerekli direktifleri verdi. Fransız Dışişleri Bakanlığı ile Osmanlı Hariciye Nezareti arasındaki yazışmaların ardından Marius Michel, Osmanlı devletinin hizmetinde deniz fenerleri inşa etmek üzere 18 Temmuz 1855'te İstanbul'a geldi.[6]

Michel'in önerisiyle, Karadeniz'den ve Marmara Denizi'nden İstanbul Boğazı'na giriş çıkışı güvenli kılmak amacıyla oluşturulacak komisyonun belirlediği yerlerde, eski deniz fenerlerini yenilemek ve yenilerini yapmak üzere Memalik-i Mahrusa Fenerler İdaresi kuruldu.[7] Sultan Abdülmecid, Marius Michel'i "dolgun maaşla" Fenerler İdaresi müdürlüğüne getirdi.[8] Şubat 1856'da Michel ile yanındakiler için ev tedarik edildi.[9] 12 Mayıs 1857'de karısı Marie Louise Augustine ve dört aylık kızları Amelie de İstanbul'a geldi. Galatasaray Lisesi'nin arkasında Hayriye Caddesi'nde muhteşem manzaralı, büyük bir eve yerleştiler.[10] 1859 yılında Sultan Abdülmecid, Marius Michel'e Mecidiye nişanı tevdi etti.[11] Oğulları Alfred 1860 yılında İstanbul'da doğdu.[12]

Fenerler İdaresi, ışık kaynağı olarak içinde yağ yakılan kandillerin kullanıldığı eski fenerleri yeniledi, bazılarını da yeni inşa etti. Dördü Karadeniz'de, beşi İstanbul Boğazı'nda, ikisi Marmara Denizi'nde ve dokuzu Çanakkale Boğazı'nda olmak üzere yirmi deniz feneri yenilendi veya yeni inşa edildi.[13]

Ancak Osmanlı maliyesinin imparatorluğun bütün kıyılarında deniz fenerleri inşa edecek kaynağı ayırması güçtü. Marius Michel'e göre çözüm, Osmanlı sahillerinde fener inşa etme imtiyazını alacak bir şirket kurmakta yatıyordu, fakat bu iş için gereken sermaye onda yoktu. Fransa'da sermayedar arayışına girerek ikna ettiği, Bordeaux'lu bir şarap tüccarı olan, Bernard Camille Collas isimli sermayedarla Paris'te Société Collas et Michel'i (Collas ve Michel Şirketi) kurdu. "III. Napoléon bile, kendi özel kasasından", başlangıç sermayesi olarak küçük bir servet verdi. Bu para kısa süre sonra kendisine geri ödenecekti.

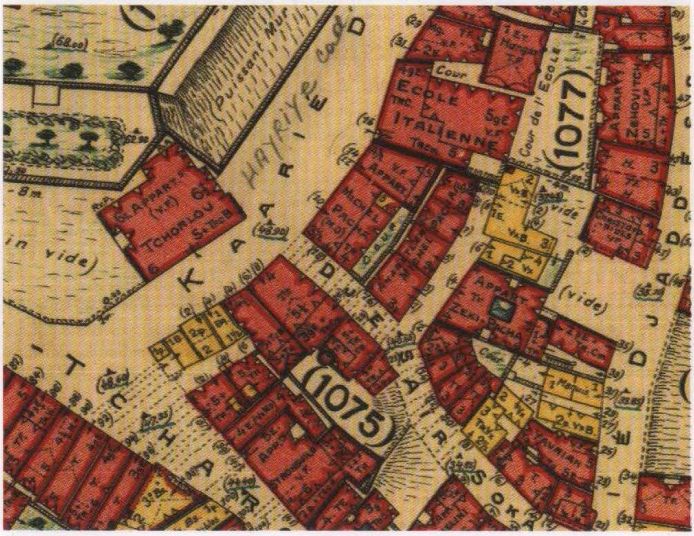
1860 yılında, Osmanlı İmparatorluğu kıyılarında deniz fenerleri inşa etme ve işletme imtiyazı Collas ve Michel Şirketi'ne verildi. Hangi ulustan olurlarsa olsunlar, şirketin tüm memurları Osmanlı bahriye üniformasını giyecekti ve "devletin hizmetindeki yabancılar" statüsünde olacaklardı. Şirkette iki Osmanlı genel müfettişi görev yapacaktı, ama deniz feneri görevlilerinin seçimi, ücretlerinin tayini gibi konularda Marius Michel ve Camille Collas tam yetkili olacaktı.[14]

Michel, şirketin ortağı olarak Fenerler İdaresi direktörü olmaya devam edecekti. Şirketin imtiyaz sahibi Collas idi.[15] Padişah, 1861 Mayıs'ında Collas'a da Mecidiye nişanı tevdi etti.[16] 25 Haziran 1861'de tahta çıkan Sultan Abdülaziz de şirketin imtiyazını yeniledi.

Collas ve Michel Şirketi üç yıl içinde deniz feneri sayısını 96'ya çıkarttı. 1864 yılında yapılan mukavele ile Fenerler İdaresi'nin yönetim imtiyazını 20 yıl süreyle aldı. "Fener resmi" adı altında deniz taşıtlarından alınacak ücretin %78'i şirkete, %22'si Osmanlı Devleti'ne kalacaktı. "Kendi türünde tek ve imparatorluktaki Fransız işletmelerinin en kazanç getirenlerinden biri" olan şirketin tüm masraflar düşüldükten sonra 1862 ile 1873 arasındaki on yıllık kârı 11.000.000 frank olmuştu.

Yeni fener yapımı, mevcut fenerlerin bakımı gibi teknik hizmeti İstanbul merkezli Fenerler İdaresi veriyor, imtiyaz sahibi Paris merkezli Collas ve Michel Şirketi ise ortakların ve Osmanlı Devleti'nin paylarını hesaplıyordu. Ancak şirketin asıl önemli işlevi, gemilerinin ödemek zorunda olduğu deniz feneri hizmeti ücretlerini yüksek bulan diğer büyük güçlerin protestolarına karşı çıkarlarını başarıyla korumasıydı.[17]

Şirket, özellikle İngiltere'ye karşı edilgen bir konumda olan Babıâli'nin çıkarlarının korunmasında adeta bir paratoner işlevi görüyordu. Hiç

Marius Michel'in Çukurcuma'daki evi: Yeniçarşı Caddesi'nden Hayriye Caddesi'ne gelindiğinde, günümüzdeki adı Cezayir, önceki adı Fransız, o dönemdeki adı ise Şair olan sokağın inişinde, sol köşede, halen mevcut olan büyük bina.

Rıhtımın inşasına, 1892'in Nisan ayında Tophane önlerinde başlandı.

Marius Michel onuruna bastırılan papalık madalyası. Madalyanın ön yüzünde Blaise Marius Michel, arka yüzünde "Işık ile imansızların sahillerini Hıristiyan donanmalarına açtı" yazıyor.

Médaille papale frappée en l'honneur de Blaise Marius Michel

(Traduction du texte gravé sur la médaille : « ouvrit par la lumière le littoral des infidèles aux flottes de la Chrétienté. »)

gümrük resmi alamamaktansa adil bir paylaşım olmasa da tahsil edilen gümrük resimlerinin bir kısmını alabiliyor olmak Babıâli'nin de işine geliyordu. İtirazlara karşı durabilmek için sonunda Şirket-i Hayriye vapurlarının da fener resmi ödemesi uygun görüldü.[18]

Collas ve Michel Şirketi adeta tıkır tıkır çalışıyordu. Bu günlerde Marius Michel, Fransa'ya dönmek için izin aldı. Galatasaray'daki evi de yanında çalışan Mösyö Modori'nin karısına geçti.[19] İstanbul'dan izinli olan Michel 1865 yılında Sanary belediye başkanı oldu. Doğduğu kenti, balıkçılık ve çiftçilik dengesini de gözeterek hem bir ticaret hem de Cannes ve St. Raphael gibi turistik merkeze dönüştürmek istiyordu; ancak belediyenin mütevazı bütçesi bu hedefler için yetersizdi. Marius Michel kendi servetini de cömertçe kullanmaktan kaçınmadı. Sukemerleri ve yeni su şebekeleri, çeşmeler, denizden tren istasyonuna yük taşınabilmesi için bir iskele ile şehrin kenarında bir çamaşırhane yaptırdı. Gemilerin yanaşıp ağır yüklerini boşaltacakları bir liman olmadığı için, denizi doldurarak modern bir liman inşasına girişti. Yelken yarışları düzenledi. 1870-71 Savaşı sırasında Sanary'deki iki evini hastane ve bakımevine dönüştürdü. 1570 yılında inşa edildikten sonra yer yer harap olan ve cemaate küçük gelen St. Nazaire Kilisesi'ni güvenlik nedeniyle yıktırıp yerinde yeni bir kilise inşasına girişti. Ancak bu uğraşı, eski kilisenin korunarak tamir edilmesini isteyenlerle arasında tartışmalara neden oldu. Kilise inşaatı yarım kaldı.

Marius Michel "hemşerilerinin anlayışsızlığı nedeniyle" 1871'de istifa etti.[20] Sanary belediye başkanı olduğu yıllarda, bakir Tamaris Koyu'ndaki boş arazilerin neredeyse tamamını satın almıştı. Burada, bahçeleri, sarayları ve yalılarıyla Boğaziçi'ni andıran bir sayfiye yeri kurmak istiyordu. İstanbul'a dönmedi ve kendini Tamaris'in imarına verdi.[21]

İSTANBUL'UN İLK MODERN LİMANI: GALATA RIHTIMI

İstanbul'da modern bir limana duyulan ihtiyaç daha Kırım Savaşı sırasında müttefik donanmaları Boğaziçi'ne geldiğinde fark edilmişti. Yükleme ve boşaltma faaliyetleri sırasında yaşanan kazalar Paris Kongresi'nde gündeme gelmiş, Osmanlı Devleti'nde kıyı güvenliğinin ve liman hizmetlerinin yetersizliği tartışılmıştı. Uluslararası deniz trafiği 19. yüzyılın ikinci yarısında, gelişen denizyolları teknolojisi ve Süveyş Kanalı'nın açılışı gibi nedenlerle daha da artmış, büyük gemilerin yanaşabileceği, modern bir limana olan ihtiyaç aciliyet kazanmıştı. Açıkta demir atan gemilerden yolcu ve yük tahliyesi kayık, mavna, salapurya gibi araçlarla yapılıyordu. İstanbul limanına konan ilk şamandıralar ancak 1870'te İngiltere'den satın alınmıştı. Limandaki her acentenin, gelen gemisini bağlamak üzere şamandıraları ve kayıkçı takımı vardı.[22]

Sultan II. Abdülhamid, 1879 yılında İstanbul'a davet ettiği Marius Michel'den Haliç kıyılarında gemilerin yanaşabileceği rıhtımlar inşa etmesini istedi. Bu özel davette, belediye başkanı olduğu yıllarda Sanary'de denizi doldurtarak gemilerin yanaşabileceği bir liman inşa etmesinin de payı olabilir. Padişah ayrıca onu bahriye mirlivalığına yükselterek, "paşa" rütbesiyle onurlandırdı. Artık Mişel Paşa olarak anılan Marius Michel'i Fransız hükümeti 1880'de *Légion d'honneur* madalyası ile ödüllendirdi.[23] Papa XIII. Leo, 1882'de "insanlığa ve Katolik dinine yaptığı hizmetleri" nedeniyle onu Michel Pierredon adıyla Roma kontu ilan etti. Papalık ayrıca bir madalya bastırdı.[24] II. Abdülhamid 6 Aralık 1883'te hem Mişel Paşa'ya hem de Fenerler İdaresi im-

tiyaz sahibi Camille Collas'a Osmanı Nişanı verdi.[25]

Fenerler İdaresi, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı kıyı şeridinde deniz feneri inşa etmekle yetinmemiş, alanını Kızıldeniz'e kadar yaymıştı.[26] 1884 yılında Collas ve Michel Şirketi'nin imtiyazı on yıl daha uzatıldı.[27] Buna karşın, derinliği yer yer 70 metreye varan ve kıyı akıntılarının şiddetli olduğu Haliç girişinde, üstelik deniz dibinin balçıkla kaplı oluşu nedeniyle, rıhtım inşası riskli bir girişim olarak görüldüğü için, uzun süre finansman sağlanamadı.[28]

1895'te açılan Galata Rıhtımı.

Selanik-İstanbul demiryolu hattını yapan Baron Hirsch 1872 yılında, Selanik ve Sofya'dan gelen tren hatlarının İstanbul'daki son istasyonu olan Sirkeci Garı'nın karşısında bir rıhtım inşası için, daha önce Marsilya Limanı'nı inşa eden mühendis Louis Barret'e bir plan yaptırtmış, ancak proje riskli görülmüş ve gerçekleşme aşamasına gelememişti. İstanbul limanı inşası için aranan kredi ancak 1891'de Duparchy ve Credit Lyonnais'den sağlandı. Société Anonyme des Quais, Docks et Entrepôts de Constantinople (Dersaadet Rıhtımları İşletmesi-İstanbul Rıhtımlar Şirketi) kuruldu. Şirketin büyük hissedarı Michel Duparchy, imtiyaz sahibi ise Mişel Paşa'ydı.[29] 2 Ekim 1891'de Mişel Paşa ile Nafıa Nazırı Raif Paşa arasında imtiyaz mukavelesi imzalandı.[30]

Tophane ile Karaköy arasında deniz doldurularak doklar, antrepolar, gümrük, sağlık ve liman daireleri ile modern bir rıhtım yapılacaktı. Ayrıca karşı sahilde, Sirkeci ile Galata Köprüsü arasında ikinci bir rıhtım inşa edilecekti. Rıhtıma yanaşan gemilerden tonilato başına palamar vergisi, gemilere yüklenen veya boşaltılan ticari eşyalardan belirli bir ücret alınacak, dok ve antrepolara konacak mallar da ücrete tabi olacaktı. Rıhtıma sürekli olarak yanaşan veya bağlanan yolcu vapurları ile römorkörler ve mavnalar abonman ücreti ödeyecekti. Masraflar çıktıktan sonra kalan para şirket ile Osmanlı Devleti arasında paylaşılacaktı.

Galata Rıhtımı'nın aksine, gemilerin "kıçtankara" yanaştığı Sirkeci Rıhtımı.

Göğsünde Osmanlı ve Fransız madalyaları ile Mişel Paşa. İkinci eşi Jean Colbert'in göğsünde Osmanlı Şefkat Nişanı.

Rıhtımın inşasına 1892'nin Nisan ayında Tophane önlerinde başlandı. Gerek doldurulması öngörülen alanın olumsuz fiziki şartlarının gerek hava şartlarına bağlı olarak kuvvetlenen akıntıların, kolera salgınının, işlerini kaybetmekten korkan mavnacıların engelleme çabalarının ve 10 Temmuz 1894 depreminin daha da güçleştirdiği şartlara rağmen inşaat, Karaköy'e doğru öngörüldüğü şekilde ilerledi. Mişel Paşa bu limanın inşasını bir onur meselesi sayıyordu.[31]

Diğer yandan, Collas ve Michel Şirketi'nin Fenerler İdaresi imtiyazı 1894'te bitiyordu. İmtiyazın uzatılması görüşmelerinde kâr oranları ciddi biçimde değişti. Osmanlı Devleti'nin şirketin kazancından aldığı pay, 1894'teki imtiyaz uzatmasında %50'ye çıkartıldı. Ayrıca İngiltere'nin itirazı da dikkate alındı ve fener resmi tarifeleri %20 düşürüldü. Buna karşılık imtiyaz süresi 20 yıl uzatıldı.[32]

Galata Rıhtımı'nın Tophane-Karaköy arasındaki 785 metrelik kısmı 1895 Ekim ayında hizmete açıldı. Rıhtıma ilk olarak Messageries Maritime kumpanyasının *Memphis* adlı gemisi yanaştı. Faaliyete geçtiği yıldan itibaren İstanbul limanına gelen gemi sayısı ile yüklenen yüklerin tonajı Liverpool limanı ile başa baş gidiyordu.

Hemen ardından karşı sahilde Sirkeci Rıhtımı inşaatına başlandı. Ancak denizi doldurma çalışmaları ilerlemişken, doldurulmuş alanlarda üç kez çöküntü meydana gelmesi işleri çok güçleştirdi. Buna rağmen, 370 metre uzunluğundaki rıhtım 26 Haziran 1899 tarihinde açıldı. Galata Rıhtımı için yapılan harcama öngörülen miktardan daha fazlaydı; 4000-8000 ton büyüklüğündeki 7 geminin "iskele" tarafından yanaşabileceği, 758 metre uzunluğundaki rıhtımın maliyeti 15.273.497 Frank idi. 8-9 geminin "kıçtan kara" yanaşabileceği 370 metre uzunluğundaki Sirkeci Rıhtımı da başlangıçta hesaplanan miktarın neredeyse 10 katına, 28.448.550 altın Frank'a mal olmuştu.[33]

Diğer yandan, 1873'ten sonra Batı Avrupa ekonomileri durgunluğa girerken, aynı tarihlerde Almanya ekonomik, teknolojik ve askeri alanlarda yükselen bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Almanya'nın da eklenmesiyle Büyük Güçler arasındaki ekonomik ve siyasi rekabet yüzyılın son çeyreğinde hırçın ve yıkıcı bir hal aldı. Kaiser Wilhelm'in 1898 Ekim ayında İstanbul'a ve Kudüs'e gerçekleştirdiği seyahat, Yıldız Sarayı'nda ve Babıâli'de Almanya'nın itibarını doruğa çıkarttı.

Bu uygun ortamda Dersaadet Tramvay Şirketi Almanların yönetimine geçti. Oysa şirket 1870 yılında Osmanlı Bankası'nın girişimiyle Fransız sermayedarlarca kurulmuştu.[34]

Fransa'nın almak için uğraştığı Haydarpaşa Limanı'nı inşa etme hakkı, Alman sermayesine ait olan Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verildi. Bağdat demiryolu projesi ve Mezopotamya'da petrol arama ve çıkartma imtiyazının Almanya'ya verilmesi, İngiltere ile Almanya'yı karşı karşıya getirdi. Fransız sermayedarlarla ilgili gelişmeler fazla çalkantıya yol açmamıştı. Oysa Londra ile Berlin arasında, Bağdat demiryolu projesi üzerinden yürütülen, Yakındoğu'daki Osmanlı topraklarında egemen olma mücadelesi dünya savaşına kadar çözülemeyecekti.

MİŞEL PAŞA'NIN YAŞAMINDA YENİ BİR DÖNEM

Dersaadet Rıhtımlar İşletmesi fazla kazanç getirmiyordu. Buna karşın, yüksek kârlarla çalışan Collas ve Michel Şirketi'nin imtiyaz sahibi olduğu Fenerler İdaresi, 1856-1904 yılları arasında Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı kıyı şeridi ve Kızıldeniz'de 152 deniz feneri inşa etmişti.[35]

Diğer yandan dönüşümlü olarak İstanbul ile Sanary arasında devam eden yaşamı Mişel Paşa'ya büyük başarılar yanında büyük trajediler hazırlamıştı. Kızı Amelie 1872'de, annesinin karşı çıktığı bir gençlik aşkı nedeniyle gönderildiği manastırda

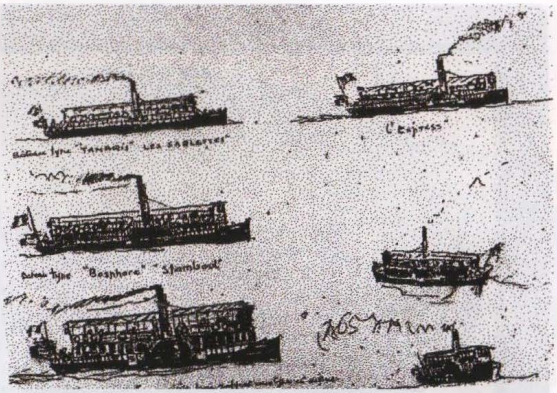
Dolmabahçe Sarayı'ndan esinlenildiği söylenen Mişel Paşa Enstitüsü.

15 yaşında ölmüştü. Kontes de Briey ile evlenen ve iki çocuğu olan oğlu Alfred 1889'da hayatını kaybetmişti. Ancak bu olay yaşadığı son trajedi değildi.

İnşaatı yarım kalan St. Nazaire Kilisesi aradan geçen 20 yıla rağmen tamamlanmamıştı. Mişel Paşa, kilisenin inşası için gereken parayı kendisinin karşılaması teklifinin kabul edilmesi üzerine 1892'de Sanary'de ikinci kez belediye başkanı seçilmişti; aynı yıl inşasını tamamlattığı kilise 31 Temmuz'da açıldı. Eşi Marie Louise 1893'te çocuklarının mezarı başında, akli dengesi bozuk bir akrabası tarafından öldürüldü. Mişel Paşa, Sanary ve Brusc balıkçılarının ihtilaflı avlanma sahaları sorununun çözümünde denizcilik bakanlığının desteğini alamadı. Kararı protesto anlamında 1894'te belediye başkanlığından bir kere daha istifa etti.[16]

Sultan Abdülhamid 1895 yılında 35 yaşındaki Jeanne Depart ile evlenen Mişel Paşa'ya Mecidi, eşine de Şefkat Nişanı ihsan etti.[17] Mişel Paşa 1897'de kalıcı olarak Tamaris'e yerleşti. 20 Haziran 1898'de yine padişah tarafından kendisine birinci rütbeden Nişan-ı Osmani ve eşine aynı rütbeden Şefkat Nişanı verildi.[18]

Mişel Paşa, belki de Haydarpaşa Rıhtımı inşasının Almanya'ya verileceğinin belli olmasının da etkisiyle, bir daha İstanbul'a dönmedi. Tamaris'te İstanbul'dan esintiler taşıyan turistik bir merkez yaratmak istiyordu. Galata Rıhtımı inşaatının mali ve teknik güçlükler nedeniyle sürüncemede kaldığı yıllarda o, Tamaris ile ilgili projeler üretmiş, Oryantalizmin de etkilerinin hissedildiği villalar, oteller, yalılar inşa ettirmeye başlamıştı. Tamaris'e yerleştikten sonra, muhteşem bir botanik bahçesi ve *biyolumineszans* merkezi oluşturdu. "Tutkularını taşlara yansıttığı" Manteau şatosunu yaptırdı. Boğaziçi vapurlarına benzeyen buharlı ahşap vapurlardan oluşan küçük bir filo oluşturdu. İki kıyı arasında zikzaklar yaparak Tamaris, Manteau ve Les Sablettes'i birbirine ve daha uzak kıyı kentlerine bağlayan bu vapurların

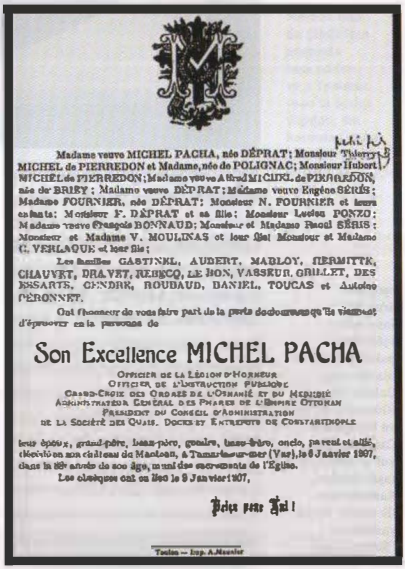
Mişel Paşa'nın, Şirket-i Hayriye vapurlarından esinlenerek yaptırttığı buharlı ahşap vapurların çizimleri.

ikisine *Bosphore* ve *Stamboul* isimlerini verdi. Çalışmalarını taçlandıran yapı ise, kıyıda bir anıt gibi yükselen Mişel Paşa Enstitüsü idi. Bu bina daha sonra Lyon Üniversitesi'ne geçecekti.

Dolu dolu yaşanan 88 yılın ardından Mişel Paşa 6 Ocak 1907'de hayata veda etti. Sanary'deki aile mezarlığına, çocuklarının ve ilk karısı Marie Louise Augustine'nin yanına defnedildi.[19]

MİŞEL PAŞA'NIN ÖLÜMÜNDEN GÜNÜMÜZE GALATA RIHTIMI

Dönemin siyasi gelişmeleri Galata Rıhtımı'nda da etkili oluyordu. 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı üzerine başlatılan ticari boykot üzerine kayıkçılar ve hamallar limana yanaşan Avusturya Lloyd firmasına ait gemileri boşaltmadı, yolcuları karaya çıkartmadı ve eşyalarını taşımadılar. Boykotun başarılı olmasındaki katkılarının ve kamuoyunda kazandıkları sempatinin farkında olan hamal, mavnacı ve salapuryacı esnafı yönetimden, Meşrutiyet idealleri ve Kanun-ı Esasi çerçevesinde meşrulaştırmaya dikkat ettikleri taleplerde bulundu. İstibdat devrinde kendileriyle aynı mekânda çalışan ecnebi mavnacıların ve gümrük hamallarının kayırılmasından şikâyet ettiler. Fatih döneminde kazandıkları ama sonradan gasp edildiğini iddia ettikleri haklarının iadesini istediler. Sonuçta, tarife artırımı ve örgütlenmeleriyle ilgili talepleri karşılandı.[20]

Madame veuve MICHEL PACHA, née DÉPRAT; Monsieur Thierry MICHEL de PIERREDON et Madame, née de POLIGNAC; Monsieur Hubert MICHEL de PIERREDON; Madame veuve Alfred MICHEL de PIERREDON, née de BRIEY; Madame veuve DÉPRAT; Madame veuve Eugène SÉRÉS; Madame FOURNIER, née DÉPRAT; Monsieur N. FOURNIER et leurs enfants; Monsieur F. DÉPRAT et sa fille; Monsieur Louis PONZO; Madame veuve François BONNAUD; Monsieur et Madame Raoul SÉRÉS; Monsieur et Madame V. MOULINAS et leur fils; Monsieur et Madame C. VERLAQUE et leur fils;

Les familles GASTINEL, AUDERT, MADLOY, HERMITTE, CHAUVET, DRAVET, JUBECQ, LE BON, VASSEUR, GRILLET, DES ESSARTS, GENDRE, ROUBAUD, DANIEL, TOUCAS et Autres PERONNET.

Ont l'honneur de vous faire part de la perte douloureuse qu'ils viennent d'éprouver en la personne de

Son Excellence MICHEL PACHA

OFFICIER DE LA LÉGION D'HONNEUR
OFFICIER DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE
GRAND-CROIX DES ORDRES DE L'OSMANIÉ ET DU MEDJIDIÉ
ADMINISTRATEUR GÉNÉRAL DES PHARES DE L'EMPIRE OTTOMAN
PRÉSIDENT DU CONSEIL D'ADMINISTRATION
DE LA SOCIÉTÉ DES QUAIS, DOCKS ET ENTREPOTS DE CONSTANTINOPLE

leur époux, grand-père, beau-père, gendre, beau-frère, oncle, parent et allié, décédé en son château de Manteau, à Tamaris-sur-Mer (Var), le 6 Janvier 1907, dans la 69e année de son âge, muni des sacrements de l'Eglise.

Les obsèques ont eu lieu le 9 Janvier 1907,

Priez pour Lui!

Toulon — Imp. A.Mauclair

Mişel Paşa'nın ölüm ilanı.

Diğer yandan Osmanlı Bankası, ünlü işadamı Rothschild'in de yardımıyla, 1907 yılında İstanbul Rıhtımlar Şirketi'nin denetimini üstlenmişti. Galata'daki iç liman artan gemi trafiği, gümrük binası, dok ve antrepo eksikliği gibi nedenlerle yetersiz kalıyordu. İlk iş olarak dolgu alanda 1911'de tamamlanan "Galata Rüsumat (Gümrük) Binası" (sonradan Paket Postanesi) yaptırıldı ve rıhtımın ön cephesi yaklaşık 1 metre yükseltildi. Teknelerden karaya çıkışı kolaylaştıran basamaklar yapıldı. 1912-1914 yılları arasında, "Merkez Rıhtım Han" (sonradan Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. genel müdürlük binası), idare binası olarak kullanılan "Çinili

1915'te Karaköy rıhtımı ve yeni yapılan iki han. Solda Merkez Han, sağda Çinili Han.

Han", "Sıhhiye Binası" ve iki antrepo inşa ettirildi.[41]

Öte yandan uzun yol ticari ve yolcu gemilerinin düzenli bir yönetime bağlanması amacıyla 1843'ten beri oluşturulan kurumlardan beklenen fayda sağlanamadığı için, 9 Eylül 1910'da Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi (sonradan Devlet Deniz Yolları olacak) kurulmuştu. Balkan Savaşı başlayınca Harbiye Nezareti 2 Kasım 1912'de Seyr-i Sefain İdaresi'nin askeriyeye devredildiğini bildirdi. Nezaret ile İdare arasında koordinasyonu sağlamak üzere Binbaşı Sadullah Bey (Güney) atandı. Sadullah Bey, Fenerler İdaresi'nin asker taşıyan gemilerden almakta olduğu fener resmini kaldırttı,[42] Fenerler İdaresi ayrıca II. Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınması için Babıâli'ye 500.000 lira borç verdi, karşılığında yeni bir anlaşma yapıldı. Collas ve Michel Şirketi'nin imtiyazı 1949 yılına kadar uzatıldı.[43]

Dünya Savaşı başlayınca İstanbul Rıhtımlar Şirketi'nin başına bir Türk müdür getirildi. Fransız Müdür M. Charrier, ailesiyle birlikte Anadolu'da ikamete mecbur edildi. Harbiye Nezareti şirketin mal varlığına el koydu. Karargâh olarak kullanılmak üzere iki Alman gemisi rıhtıma bağlandı. Savaşın gidişatı belli olunca 1918 Eylül'ünde Fransız müdür geri geldi. Mütareke döneminde Merkez Han, Fransız işgal kuvvetleri tarafından kullanıldı.[44]

Savaşın bitişiyle birlikte Boğazların açılması ve Galata Rıhtımı'nın iş yükünün birden artması sonucu gümrük ambarları yetersiz kaldı. Mavnalar gemilerden boşaltılan yüklerin günlerce hatta aylarca bekletildiği depolar gibi kullanıldı.[45]

Tarihi gelişmeler şartları değiştirince, Fransız yöneticiler İstanbul Rıhtımlar Şirketi'ni 24 milyon liraya Türkiye Cumhuriyeti'ne satmaya razı oldu.[46] İstanbul Limanı inhisarını almak için 1924'te Ahmet Hamdi (Başar) ve arkadaşları Bahr-i Muamelat T.A.Ş.'yi kurdu. O vakte kadar yükleme, boşaltma, depolama gibi işleri yapan mavnacı ve salapuryacı esnafı da İstanbul Mavna ve Salapuryacılar Tahmil ve Tahliye T.A.Ş.'yi kurdu. İmtiyazı alamayan bu iki şirket ile Seyr-i Sefain İdaresi, Sanayi ve Maadin Bankası (sonradan Etibank olacak) ve yeni kurulan Türkiye İş Bankası birleşerek, İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.'yi hayata geçirdi. Ticaret Vekâleti, İstanbul rıhtımlarını işletme imtiyazını bu şirkete verdi. Şir-

1907-1911 arasında inşa edilen, 1960'larda paket postanesi olacak olan, Galata Rüsumat (Gümrük) Binası ve Kemankeş Caddesi'nde, yolcu bekleyen taşıt araçları. Kartpostalın ilk sahibi altına yanlışlıkla "Sirkeci Garı 1927" yazmış.

ketin genel müdürü, 1934'e kadar bu görevde kalacak ve "Limancı Hamdi" adıyla tanınacak olan Ahmet Hamdi Bey'di.[47] Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. 1936'da devlet tarafından satın alınarak, İktisat Vekâleti'ne bağlı Liman İşleri Umum Müdürlüğü'ne dönüştürüldü.[48]

Aynı dönemde ilginç bir başka gelişme yaşandı. Henry Ford, 1 Ağustos 1925'te Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekâleti'ne müracaat ederek, İstanbul'da bir fabrika kurmak istediğini bildirmişti. Hükümet, İstanbul'un kaybettiği ticari önemini geri kazandırmak amacıyla 1929 Şubat'ında Tophane'de otomobil, kamyon, traktör ve uçak montajı yapacak bir fabrikaya tahsis edilmek üzere, Galata Rıhtımı'nda bir serbest bölge kurulması kararını aldı. Türkiye Seyrisefain Dairesi, Nusretiye Camii ile deniz arasındaki 13.433 metrekare bina kullanım alanını ve Galata Rıhtımı'nın 182 metrelik kısmını serbest bölge olarak Ford Motor Company Export Inc. İstanbul'a kiraladı. Kurulacak tesiste monte edilen araçların Balkanlar'dan Gürcistan'a ve Karadeniz'den Kızıldeniz'in iki kıyısındaki memleketlere kadar ihracı öngörülüyordu; ancak dünya ekonomik buhranının yarattığı yeni şartlar nedeniyle, beklentiler karşılanamadı. Ford İstanbul üretimini 1933'te durdurdu. 1935'te fabrikanın sökülen seri üretim bandı ve makineleri, Romanya'da inşasına başlanan Ford Romana montaj fabrikasına gönderildi.[49]

Türkiye Cumhuriyeti 1938'de sınırları içindeki deniz fenerlerini kamulaştırdı. Fenerler İdaresi merkezini Beyrut'a taşıdı.[50] Collas ve Michel Şirketi, Fransa'da varlığını 1959'a kadar sürdürdü.[51]

İstanbul Limanı'nın işlem hacminin hızla artması, yeni rıhtımlar, depo ve antrepolar ihtiyacını doğurmuştu. Mişel Paşa'nın inşa ettiği Tophane-Karaköy Rıhtımı 1954-57 yılları arasında Salıpazarı yönünde 600 metre, Sirkeci rıhtımı 1977'de 240 metre daha büyütüldü. Yeni antrepolar inşa edildi. İstanbul'un artan şehir içi trafiği nedeniyle, Galata-Salıpazarı Rıhtımı 1986 yılında şileplere ve ardından kamyonlara kapatıldı. Rıhtım, 19 Eylül 1988 yılından Galataport projesi çevresinde yıkımın başladığı son aylara kadar sadece yolcu ve turist gemilerine hizmet verdi.[52]

SONUÇ

Osmanlı modernleşmesi, dışarıda ve içeride meşruiyet krizinin yaşandığı, imparatorluğun bekası kaygısının arttığı 19. yüzyılda, devletin devamı için katlanılması gereken bir zorunluluk olarak padişahların başlattığı bir süreçti. Avrupa sistemiyle ekonomik alanda da bütünleşmek gerekince, Batı'daki teknolojik gelişmeden ve ekonomik nimetlerden faydalanma ve modernleşme arayışında başı gene devlet çekti. Dış yatırımları özendiren imtiyazlar dağıtıldı.

Merkez Han ile Çinili Han arasında inşa edilen ve 2 Temmuz 1940'ta açılışı yapılan, üst katında Liman lokantasının bulunduğu yolcu salonu binası.

Mişel Paşa'nın, Osmanlı yönetiminin yarattığı uygun ortamı değerlendirecek denli uzak görüşlü ve "zamanın ruhunu" yansıtan tutkulu bir girişimci olduğu anlaşılıyor. Kanımca menfaatlerini sıkı sıkı koruyan, imtiyaz sürelerini uzattıracak fırsatları maharetle değerlendiren, ancak maceraperest değil, aksine iş disiplini olan bir kişiliğe sahipti.

Aile yaşamında karşı karşıya kaldığı ağır travmalara rağmen, hayata bağlılığı ve girişimciliği, Sanary kentini ve Tamaris Koyu'nu turistik merkez-

Erken Cumhuriyet döneminde, Tophane'deki yabancı yolcu salonu. 1957-1959 düzenlemeleri sırasında yıkıldı.

Yabancı yolcu salonunun hemen ilerisinde, Ford Motor Company Export Inc. İstanbul montaj tesisi. 1950'lerden sonra aynı alanda önce Amerikan pazarları, ardından 4 numaralı antrepo inşa edildi. Antrepo 2003'te İstanbul Modern'e dönüştürüldü.

lere dönüştürmek için ileri yaşlara kadar çalışması gerçekten etkileyici. İstanbul'u ve Boğaziçi'ni Şirket-i Hayriye'ninkilere benzeyen, vapurlardan adeta küçük bir filo oluşturacak ve ikisine isim verecek kadar benimsemişti.

Mişel Paşa özellikle Collas ve Michel Şirketi sayesinde çok para kazandı. Kıyılarımızdaki deniz fenerlerinin çoğunu onun başında bulunduğu Fenerler İdaresi yaptırdı. Diğer yandan, Galata Rıhtımı'nı inşa etmeyi bir onur meselesi sayması ve servetinin önemli bir kısmını doğduğu yerleri geliştirmek için harcaması, onun karakteri hakkında önemli ipuçları veriyor. Bunları dönemin burjuva davranışına mal etmek ne denli isabetli olur bilinmez, ama bu davranışları Mişel Paşa'nın ciddi bir girişimci ve aynı zamanda iyi bir yurtsever olduğunu gösteriyor.

Günümüzde de Akdeniz'de seyreden gemiler Mişel Paşa'nın eseri olan fenerlerin ışığında yollarına devam ediyor. Onun diğer eseri olan Galata Rıhtımı ise deniz fenerleri kadar kalıcı olamadı. Yaklaşık 120 yıl hizmet verdikten sonra yerini Galataport projesine bıraktı.

DİPNOTLAR

1 Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988), s. 201.
2 Sacit Kutlu, *Emperyalizm ve Milliyetçilik Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 75.
3 Muammer Sencer, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı: Parvus Efendi* (İstanbul: May Yayınları, 1977), s. 35-43.
4 Örnek olarak, Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999); Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002); Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986); A.D. Noviçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi*, çeviren Nabi Dinçer (Ankara: Onur Yayınları, tarihsiz); Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul: Bilim Yayınları, 1974).
5 Örneğin, Ahmed Güneri Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986); Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci* (İstanbul: Diyalog Yayınları, 1997); Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 1992).
6 Georges Ortolan, *Michel Pacha (1819-1907) Enfant de Sanary-Créateur de Tamaris* (La Seyne-sur-Mer: G.R.A.I.C.H., 1989), s. 20-21.
7 Wolfgang Müller-Wiener, *Die Hafen von Byzantion, Konstantinopolis Istanbul* (Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1994), s. 98.
8 BOA, HR.MKT., 161/18, 26/M/1273.
9 BOA, HR.MKT., 133/77, 18/Ca/1272.
10 Seden Ersoy, Çağatay Anadol, *Jacques Pervititch Sigorta haritalarında İstanbul = Istanbul in the insurance maps of Jacques Pervititch* (İstanbul: Tarih Vakfı / AXA OYAK Holding, 2000), s. 32.
11 BOA, MKT NZD., 292/86, 16/Ra/1276.
12 Ortolan, *age*, s. 30.
13 François Pourcelet, *Marius Michel pacha*, Archives nationales d'outre mer, Aix-en Provence (2001), s. 6.
14 Jacques Thobie, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 724-749. 1990'lı yıllarda Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) Müdürü olan Jacques Thobie'nin, *L'administration générale des phares de l'Empire ottoman et la société Collas et Michel*, 1860-1960 (Paris: L'Harmattan, 2004) isimli kitabı, bu konuda yapılmış en kapsamlı araştırmadır.
15 BOA, HR.MKT., 359/2, 22/Ca/1277.
16 BOA, HR.MKT, 32/89, 03/Z/1277.
17 Thobie, *agm*, s. 729.
18 BOA, MKT.MHM., 429/32, 10/M/1285.
19 BOA, MKT.MHM., 394/56, 26/R/1284.
20 Ortolan, *age*, s. 31-32.
21 Le Baillı Comte Michel de Pierredon Ministre Plenipotentiaire de l'Ordre Souverain de Malte, *Notice Biographique sur Michel Pacha* (Paris, MCMXXIX), s. 42.
22 Eser Tutel, *Gemile... Sürvarile... Isketele...* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 276-277.
23 Ortolan, *age*, s. 30.
24 Le Baillı Comte Michel de Pierredon, *age*, s. 54.
25 BOA, PRKTKM., 7/64, 05/S/1301.
26 BOA, Y.A.RES., 101/15, 19/R/1298.
27 BOA, ŞD., 5/21, 15/L/1301.
28 Tutel, *age*, s. 277.
29 Müller-Wiener, *age*, s. 108-109.
30 BOA, İ.DUİT., 32/8, 27/S/1309.
31 Müller-Wiener, *age*, s. 109.
32 Thobie, *agm*, s. 736.
33 Müller Wiener, *age*, s. 110.
34 Thobie, *agm*, s. 736.
35 Le Baillı Comte Michel de Pierredon, *age*, s. 22.
36 Ortolan, *age*, s. 36-52.
37 BOA, İTAL. 114/79, 21/Za/1313.
38 BOA, İTAL. 83/40, 30/S./1316.
39 Ortolan, *age*, s. 52-57.
40 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 209-210.
41 Müller-Wiener, *age*, s. 110.
42 Eser Tutel, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), s. 132.
43 Thobie, *agm*, s. 736.
44 Tutel, *Gemiler...*, s. 290.
45 Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları. Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 198-204.
46 Tutel, *age*, s. 291.
47 Koraltürk, *age*, s. 200.
48 Tutel, *age*, s. 296.
49 Aslı Odman, "Serbesi Mıntıka'dan Amerikan Pazarı'na Tophane Rıhtımı", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 71-93.
50 Pourcelet, *age*, s. 8.
51 Thobie, *agm*, s. 728.
52 Tutel, *age*, s. 297.

Adım Adım Anadolu®

1-4 Haziran
Divriği Kemaliye Sivas

3-4 Haziran
İğneada Longozları ve Yıldız Ormanları

2-4 Haziran
Ormana Düğmeli Evler

8-11 Haziran
Kars ve Bilinmeyen Çevresiyle Ani

15-18 Haziran
Maçahel ve Yaylaları

24-27 Haziran
Hitit Güneşi Hattuşaş

24-27 Haziran
HaBuDiyar®
Kibyratis Keşif Gezisi

24-27 Haziran
Isparta Gül Yolu Sagalassos

fest FEST TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

İSTANBUL'DA VAPURLARIN TRAMVAY VE OTOBÜSLERLE REKABETİ

MURAT KORALTÜRK

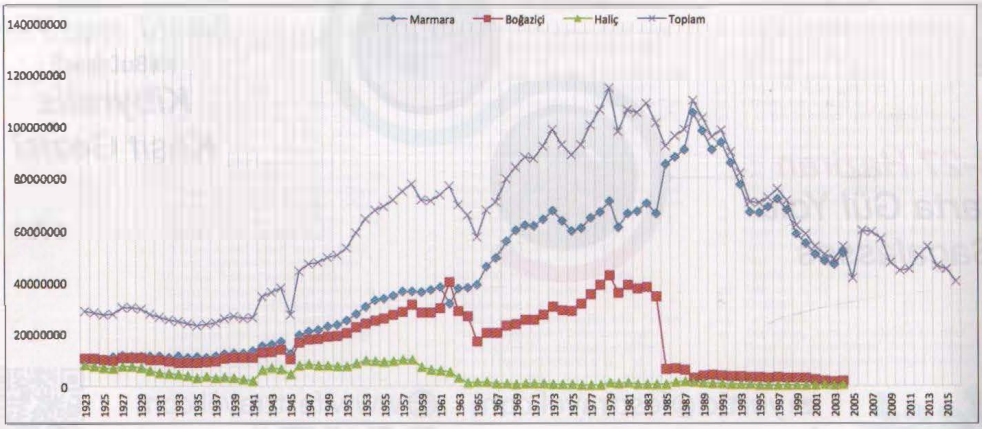
Bir yandan raylı sistemin geliştirilmesi, diğer yandan bir deniz şehri olan İstanbul'da ulaşım alanında denizden daha çok yararlanmaya çalışmak gerekirken şehiriçi ulaşımında deniz yolunun payında ciddi bir gerileme kaydedilmektedir. Bu yazıda, tramvay ve otobüslerin vapurlara rakip olması konu edilmektedir.

Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'si İstanbul'da yaşamaktadır.[1] İstanbul'un çok "kalabalık" bir şehir olması beraberinde çeşitli sorunları getirir.[2] Bu sorunlarının başında trafik gelmektedir. Her gün onlarca yeni otomobilin trafiğe katıldığı kentte bunun bir sorun olmaktan çıkması ise uzak gözükmektedir.[3] Çözümün toplu taşımayı daha da geliştirmekte olduğu açık ve nettir. İstanbul'da toplu taşımaya dair rakamlar bu alanda da karayolunun ağırlığına işaret etmektedir.[4] Bir yandan raylı sistemin geliştirilmesi, diğer yandan bir deniz şehri olan İstanbul'da ulaşım alanında denizden daha çok yararlanmaya çalışmak gerekirken şehiriçi ulaşımında deniz yolunun payında ciddi gerileme kaydedilmektedir (bkz. Şekil 1).[5] Bu yazıda, tramvay ve otobüslerin vapurlara rakip olması konu edilmektedir.

TÜNEL VE TRAMVAYIN NEDEN OLDUĞU REKABET

I. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'da şehiriçi ulaşımında denizyolunun büyüyen bir payı vardır (bkz. Şekil 2). Savaş yıllarından itibaren ise şehiriçi ulaşımında denizyolunun payının gerilediği gözlenir. Bunda rol oynayan çeşitli etkenler vardır. Yolcu sayısındaki azalmanın nedenleri işletmeden işletmeye bazı değişiklikler göstermekle birlikte temel neden İstanbul'un nüfusundaki gerilemedir. Ancak denizyolu ve demiryolu işletmeleri yolcu kaybederken, aynı dönemde tramvay ve tünelle taşınan yolcuların sayısının artığı gözlenmektedir. Tramvaylarla 1915'te taşınan yolcu sayısı 30 milyon iken, 1924'te bu sayı 58,6 milyona çıkar. Tünel'de 1914'te 8,2 milyon yolcu taşınırken 1924'te taşınan yolcu sayısı 10,8 milyonu bulur.[6] Osman Nuri Ergin bu dönüşümü fakir düşen İstanbul halkının bir kısmının sayfiyelerden şehre dönmek zorunda kalması, dolayısıyla tünel ve tramvay yolcusunun artmasıyla açıklamaya çalışır.[7]

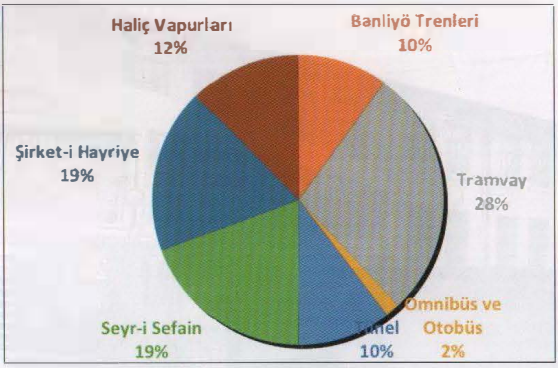
I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde özellikle 1920'ler ve 1930'larda

Şekil 1
İstanbul'da denizyolundan taşınan yolcu sayısı (1923-2016).

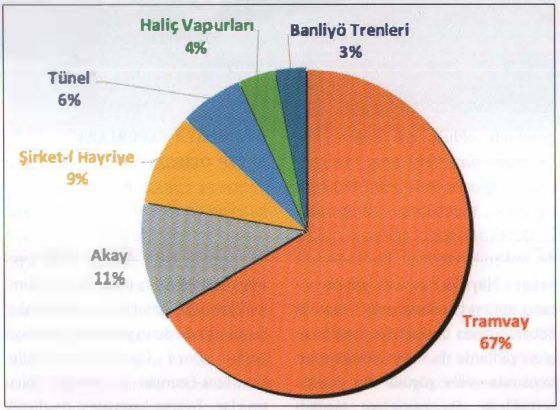
İstanbul Şehir Hatları Turizm Sanayi ve Ticaret A.Ş. verileri DB Denizcilik Bankası Faaliyet Raporları, TDİ Faaliyet Raporları Murat Koraltürk, *Buharlı Vapurlardan Deniz Otobüslerine İstanbul'da Deniz Ulaşımı*, İstanbul: Varlık Yay., 2010, s. 97. Bu verileri elde etmemde yardımları dokunan Ali Bozoğlu ve Fatih Taşkıran'a teşekkür borçluyum

İstanbul'da şehiriçi ulaşımında denizyolunun sahip olduğu ağırlığı karayolu ve özellikle tramvay işletmeciliği devralır. 1912'de elektrikli tramvayın işlemeye başlamasından sonra ise 1914 yılında çeşitli ulaştırma araçlarıyla taşınan 86,03 milyon yolcunun ancak 24,07 milyonu, yani %27,9'u tramvay kullanırken 1935 yılı itibariyle şehir içinde çeşitli ulaşım araçlarıyla seyahat eden 98,1 milyon yolcunun 65,3 milyonu, yani %66,51'i tramvaydan yararlanmaktadır (bkz. Şekil 3). Bu veri İstanbul'da tramvay işletmeciliğinin etkinliğini gösterir. Denizyolundan taşınan yolcu sayısının azalması veya taşınan toplam yolcu içindeki oranının düşmesi tramvay işletmeciliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte, başta Boğaziçi olmak üzere denizyoluyla ulaşılan yerlerin eskisi gibi rağbet görmemesiyle açıklanabilir.

Şekil 2
İstanbul'da 1914 yılında çeşitli şehiriçi ulaştırma işletmelerince taşınan yolcu sayısının yüzde dağılımı.

Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1970), s. 171'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

Şekil 3
İstanbul'da 1935 yılında çeşitli şehiriçi ulaştırma işletmelerince taşınan yolcu sayısının yüzde dağılımı.

İstanbul Şehri Ekonomik İstatistikler Bülteni, Yıl 13, Sayı 27, İstanbul, 1937, s. 23-24, Sayı 28, s. 31-32'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

Önce tramvay, ardından özellikle otobüslerin yol açtığı rekabet İstanbul'da şehiriçi ulaşımında deniz yolundan yararlanarak yolcu taşıyan işletmelerin yolcu sayılarının ve buna bağlı olarak sefer sayılarının azalmasına, bazı iskele ve hatta hatların kapanmasına yol açmıştır. Bu durum özel şirket niteliği taşıyan ve dolayısıyla arkasında kamunun finansal desteği bulunmayan, sübvanse edilmeyen, başlıca para kaynağı yolculardan alınan bilet ücretine dayalı bilet geliri olan Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi'nin sonunu getiren bir mali sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur.

Şirket-i Hayriye'nin azalan yolcu talebini yükseltip yolcu sayısını artırmak üzere bir dizi önlem ve öneri gündeme gelir. Söz konusu önerilerin başlıcalarını taşıma ücretlerinin düşürülmesi ve Bebek'e kadar işleyen tramvayla rekabet edebilecek süratli vapurların işlemeye başlaması oluşturur.[8] Aynı dönemde şehrin

Kadıköy-Üsküdar tramvayı Tunusbağı Caddesi'nden aşağıya doğru yol almakta.

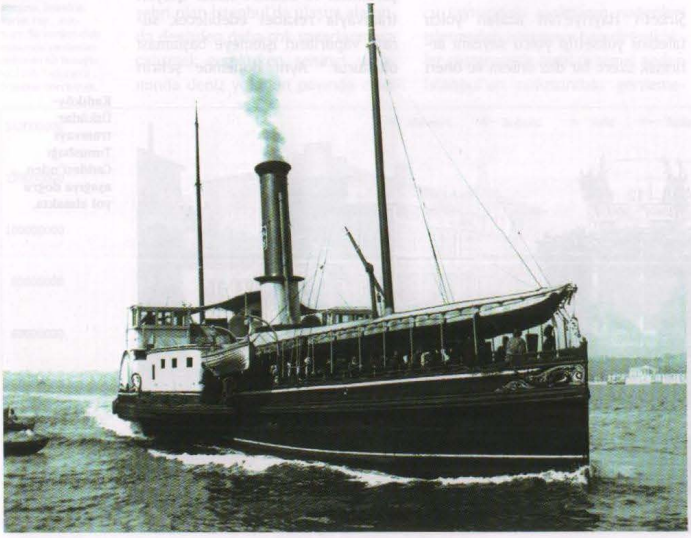

İETT'nin Ortaköy-Aksaray hattında çalışan Büssing marka otobüslerinden biri.

genelinde olduğu gibi Boğaziçi'nde de tramvayın etkisi artar. Kabataş iskelesi işlemez hale gelir. Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek iskeleleri de önemli ölçüde yolcu kaybeder.[9] Bu bağlamda Şirket-i Hayriye'nin yeni gemiler sipariş etmesi gündeme gelir.[10] 1926'da Bebek dışında başka bazı semtler ve güzergâhlarda da vapur yolcularının sayısında gözle görülür bir azalma gerçekleşir. Bu iskelelere taşınan yolcu sayısında gözlenen azalma %75 ila %94 arasında değişir.[11]

OTOBÜSLER VAPURLARA RAKİP OLUYOR

İstanbul'da ilk kez 1926'da başlayan otobüs seferleriyle şehiriçi ulaşımında tramvay hattı dışında kalan yerlere ulaşmak veya tramvayın yükünü hafifletmek amaçlanır. Otobüsler Boğaziçi'nde de 1930'larda çalışmaya başlar. Önce Taksim-Yenimahalle, Eminönü-Emirgân hatlarında yolcu taşırlar. Taşıma kapasitesi de düşük olan bu otobüsler en az 14, en çok 21 yolcuyla hareket eder.[12]

Şirket-i Hayriye'nin 38 baca numaralı Şükran vapuru.

1929 ekonomik krizinin yarattığı olumsuz koşullardan Şirket-i Hayriye de etkilenir. Ülkenin 1930'lar boyunca içinde bulunduğu genel ekonomik sorunlar da şirket vapurlarının taşıdığı yolcu sayısının azalmasında etkili olur.[13] Özellikle kısa mesafelerde bilet ücretlerine nakliyat vergisi, yeni köprü inşası ve köprü mürüriyesi gibi adlar altında yapılan zamlar yolcu sayısının azalmasına yol açar. Şirket-i Hayriye'nin yolcu kaybetmesinde etkili olan bir diğer olumsuz gelişme ise şirketin bilançosunun 45 bin liradan fazla zararla kapanmış olması, aynı yıl belediyenin de sözleşmeden kaynaklanan gayri safi hasılatın %8'i, yani 29,8 bin lira tutarındaki aidatı talep etmesidir. Bu durumda, söz konusu aidatı ödemekle yükümlü olmayıp taşıma ücretlerine zam yapmak zorunda da kalmayan kayıklar ve otobüsler şirketle aralarındaki rekabette avantajlı duruma gelir.

REKABETİN NEDENLERİNDEN BİRİ FİYAT FARKI

Şirket-i Hayriye'nin de Haliç Vapurları Şirketi'nin de taşıdıkları yolcu sayısında yaşanan azalmadan dolayı düşen bilet gelirlerini artırmak için çeşitli uygulamalara başvurması gerekmiştir. Bunun için seçilen yollardan biri, otobüslerle rekabet etmektir. Buna değinmeden önce otobüslerin vapur işletmelerine karşı

üstünlüklerinin neler olduğunu ifade etmekte yarar vardır. Otobüsler herhangi bir resim ve vergi ödemedikleri için daha ucuza yolcu taşıyabilirken, vapur şirketlerinin artan maliyetlerden dolayı bilet ücretlerine zam yapması yolcu kaybının önemli nedenlerindendir.[14]

Bu durum yalnızca 1930'lara özgü değildir. Örneğin 1958 yılı Haziran ayında bilet ücretlerine %150 oranında zam yapılması yolcu vapurlarında %50, araba vapurlarında ise %40 oranında yolcu kaybıyla sonuçlanır. Bu durumun etkilerinin daha çok Üsküdar-Beykoz güzergâhında kendini gösterdiği, bu hat yolcularının ulaşımlarını otobüsle gerçekleştirmeyi tercih ettiği saptanır.[15]

Şehir Hatları'na ait *Anadoluhisarı* vapuru.

OTOBÜSLERİN VAPURLARDAN HIZLI OLMASI

Otobüsün sunduğu kolaylıklardan biri de vapurdan daha hızlı, dolayısıyla zaman maliyeti daha düşük bir ulaşıma olanak sağlamasıdır. Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi otobüslerle bu açıdan da rekabet etmek ve bazı önlemlere başvurmak zorunda kalır. Haliç Vapurları Şirketi'nin öngördüğü önlemlerden biri, otobüslerle rekabet edebilmek için "doğru postalar", yani ekspres seferler düzenlemek olur.[16] Bir ikinci seçeneğin ise mevcut vapurların daha hızlı hareket etmesini sağlamak amacıyla kömür yerine mazot kullanılması olduğu düşünülür. Ancak bu teknik dönüşümün ciddi bir yatırım maliyeti içermesi nedeniyle vazgeçilir.[17]

VAPUR İŞLETMELERİNİN OTOBÜSLERLE REKABET ETME YOLLARI

1930'larda vapur şirketleri, vapur seferleriyle bağlantılı otobüsler işletmeye ve bunun için bir şirket kurmaya niyetlenir.[18] Ancak otobüslerle rekabet edemeyeceğine kanaat getiren Haliç Vapurları Şirketi vapurlarından bazılarını seferden alır.[19]

Otobüslerin yarattığı rekabet ortamı yalnızca vapur işletmelerinde değil, tramvay ve denizyolları şirketlerinde de önlem alma ihtiyacını doğurur.[20] Bunlardan Seyr-i Sefain İdaresi, söz konusu rekabetten Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi kadar etkilenmese de yolcu sayısını artırmak için çeşitli çözümler üretmeye yönelir. Şirket-i Hayriye'nin yaptığı gibi eğlence ve dinlence amaçlı seferlere yönelmek üzere yatırımlarda bulunmanın, örneğin Büyükada'da Dil ve Maden civarında plaj yaptırıp işletmek niyetiyle hızlı bir yeni vapur alımının planlanması bunlardan bazılarıdır.[21] Bu yöndeki adımları kendi döneminde de gündeme alan AKAY İdaresi ise işletmesini sürdürdüğü Yalova Kaplıcaları ve Büyük Termal Otel'in bulunduğu Yalova'ya vapurlarla daha ucuz ulaşım sağlamayı, bunun yanı sıra söz konusu tesislerdeki hizmetleri ucuzlatmayı dener.[22] Ancak bütün bu girişimler vapurların yolcu kaybetmesini engelleyemez; yolcu sayısındaki azalma nedeniyle zaman zaman seferler iptal edilir.[23]

Şehir Hatları'na ait *Ülev* vapuru.

Örneğin 1956 yılında Sirkeci-Tophane ve Köprü-Kabataş-Beşiktaş hatları gibi yeni açılan hatlar, rağbet görmemelerinden dolayı bir süre sonra kapanır. Otobüslerin varlığı nedeniyle rağbetin düştüğü eski bir iskele olan Küçüksu İskelesi'nin ise görevine 15 Nisan 1957'den itibaren son verileceği kamuoyuna duyurulur.[24]

Şehir Hatları vapurlarının taşıdığı yolcu sayısındaki azalma basında da yerini alır. *Milliyet* gazetesinin 14 Eylül 1959 tarihli nüshasında, bir önceki gün şehir hatlarının yolcu sayısının azlığıyla rekor kırdığı duyurulur. Habere şu sözlerle devam edilir:

> Köprü-Adalar son seferini yapan 00:45 vapuruna sadece 1 yolcu bindikten sonra vapur hareket etti. Adalar'dan Köprü'ye dönüşünde de yalnızca 3 yolcu getirdi. Geminin 3 saatlik gidiş dönüş masrafı 1800 liradır. 4 yolcudan toplam 480 kuruş tahsil edildi. 24:00'te kalkan "Büyükada-Heybeli-Bostancı" ve yine aynı vapurun "Bostancı-Heybeli-Büyükada" seferine ise hiç kimse binmedi. Bu sefer çiftinde toplam 800 lira masraf oldu.[25]

1960'a gelindiğinde Şehir Hatları İşletmesi seferlerindeki talep düşüşünün en belirgin olduğu hat Boğaz hattıdır. Özellikle Rumeli yakasında vapurların 50-60 kişi gibi az sayıda yolcuyla sefer yapmak zorunda kaldığını belirten Şehir Hatları İşletmesi bu hatta otobüslerin işletilmemesini talep eder.[26] Talebine olumlu bir karşılık alamaması üzerine ise yaklaşık iki ay sonra, İETT'nin bu hatta otobüs sayısını daha da artırması halinde seferlerine tamamen son vereceğini duyurur. Zira otobüs sayısının artmasıyla vapurlarda yolcu sayısı %50 oranında düşmüştür, ayrıca otobüs duraklarının sıklığı yolcuların istediği yerde inip binmesine imkân tanır, dolayısıyla İstanbullular otobüsle yolculuk yapmayı tercih ederler.[27] Bu durumun bugüne kadar büyüyerek sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak tramvayın ve ardından otobüsün yanı sıra günümüzde metronun da vapurlara alternatif olarak İstanbul'da şehiriçi ulaşımında yer aldığını söylemek gerekir.

DİPNOTLAR

1 TÜİK verilerine göre 2016 yılı itibariyle Türkiye'nin nüfusu 79,8. İstanbul'un nüfusu ise 14,8 milyondur. Başka bir ifadeyle Türkiye nüfusunun %18,5'i İstanbul'da yaşamaktadır. 2016 verilerine göre nüfus yoğunluğunun yani kişi/ye düşen insan sayısının Türkiye ortalaması 104 kişidir. İstanbul'un 2016 yılı itibariyle nüfus yoğunluğu ise 2.849 kişidir. Nüfus yoğunluğu olarak hemen İstanbul'un ardından gelen il olan Kocaeli'nde bu oranın 507 kişi olduğu, İstanbul'dan sonra en çok nüfusa sahip olan ikinci il olan Ankara'da 218, İzmir'de ise 352 kişi olduğu göz önüne alınınca bu oranın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. TÜİK verileri için bkz. http://www.tuik.gov.tr

2 Murat Şeker, *İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması* (İstanbul: İTO yay., 2010), s. 20. Bkz. http://www.ito.org.tr/itoyayin/00231050.pdf

3 TÜİK verilerine göre 2015 yılı itibariyle Türkiye genelinde 19,9 milyon adet motorlu kara taşıtı bulunmaktadır. Bunların 10,5 milyonu yani %52,96'sı İstanbul'dadır. Türkiye genelinde 3,6 milyon adet olan otomobilin ise 2,4 milyonu yani %67,98'i ise İstanbul'dadır.

4 2015 yılı itibariyle İstanbul'da toplu taşıma araçlarıyla taşınan yolcuların %77,30'u karayolundan, %17,85'i raylı sistemle ve %4,86'sı denizyolundan taşınmışır. Bkz. http://www.iett.istanbul/tr/main/pages/istanbulda-toplu-ulasim/95

5 Geçmişte tramvay ve otobüsün, bugün ise Marmaray'ın neden olduğu rekabetin deniz ulaşımında gerilemeye yol açtığını rakamlar da söylemektedir. Örneğin Marmaray faaliyet geçmeden önce 2013 yılı itibariyle İstanbul'da Şehir Hatları vapurlarıyla taşınan yolcu sayısı 53,5 milyon kişi iken Marmaray'ın faaliyete geçmesinden sonra bu rakamın 2014 yılında 46,1 milyona gerilediği görülür. 2015 yılında ise 45 milyon olan bu rakamın 2016 yılında 40,3 milyona kadar düştüğü anlaşılmaktadır (bkz. Şekil 1). Marmaray'ın etkisine dair bir analizde şu değerlendirme yapılır: "İstanbul'daki nüfus artışına rağmen belirlenen 3 temel hatta özellikle 2013-2014 döneminde %25 seviyesine ulaşan önemli bir düşüş olmuştur. Bu azalmanın normal olmadığı düşünüldüğünde, nedenlerini sorgulandığında karşımıza en önemli etkenin 29 Ekim 2013 tarihinde hizmete açılan İstanbul'un Asya ve Avrupa yakalarını denizin altından geçirilen tüp geçit içindeki demiryolu ile birleştiren Marmaray olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle Eminönü- Üsküdar hattındaki yaklaşık %25'lik düşüşün temel nedeni Marmaray'ın Sirkeci ve Üsküdar'dan geçmesidir." Bkz. Tolga Aycı-Barış Barlas, "İstanbul Şehir Hatları'nın Gemi ve Hat Analizi", *GİDB Dergi* 2 (2015): 25. Bkz. http://gidbdergi.itu.edu.tr/sayilar/02/0203.pdf. Yalnızca akademik çalışmalar değil Şehir Hatları da Marmaray'ın etkisini ifade etmektedir. Örneğin 2015 yılı faaliyet raporunda bu etkiyi şu sözlerle ifade edilmektedir: "Özetle söylememiz gerekirse, şirketimiz kuruluşunun ilk yıllarında zararlarını azaltarak faaliyetlerini sürdürmüş olup 2014 ve 2015 yılında ise Marmaray'ın etkisiyle yıllık zararımız bir önceki yıllara göre artmıştır." s. 4. "2014 ve 2015 yıllarındaki yolcu sayılarımızın azalmasının nedeni, 2013 yılının sonlarında Marmaray'ın hayata geçerek Eminönü-Üsküdar, Eminönü- Kadıköy, Kadıköy-Karaköy hatlarındaki yolcu sayılarımızdaki azalmadır... 2014 ve 2015 yıllarındaki yolcu sayısındaki azalma Marmaray projesinin hayata geçmesi sonrasında azalan yolcu sayımızın paralelinde de ciromuz 70,1 milyondan 69,4 milyona düşmüş, 2014 yılına göre 650 bin TL (% 0,93) azalmıştır." (s. 30). "Şirketimiz kamu hizmeti yapması ve zararlı da olsa belirlenmiş hatlarda hizmet etmeye devam etmek zorunda olması sebebiyle, dönem zararı oluşmuştur. Aslında şirketimiz bütçede öngörülmüş giderlerden önemli oranlarda tasarruf sağlanmış, fakat Marmaray'ın etkisiyle oluşan gelir kaybının etkisiyle dönem zararı bütçe hedeflerinin üzerinde neticelenmiştir." (s. 32-33). "Marmaray projesinin demiryollarıyla tam entegrasyonunun tamamlanarak hizmeti vermeye başlamasıyla, bazı hatlarımızdaki yolcu sayılarının azalma riski..." (s. 43). Bkz. *İstanbul Şehir Hatları Turizm Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2015 Yılı Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu*. https://www.belgemodul.com/sirket/428/belgeler. Şirketin genel müdürü basına yansıyan bir açıklamasında Metrobüs ve Marmaray'ın etkisiyle bir yılda 10 milyon yolcu kaybettiklerini "Yani 57 milyonluk bir potansiyelden 46-47 milyonlara inilmiş durumda. Gemilerimiz doluluk oranı olarak yüzde 20-25'lerde" sözleriyle dile getirir. http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/11/14/marmaray-10-milyon-vapur-yolcusunu-kapti.

6 Osman Nuri [Ergin], "İstanbul'da Vesâit-i Nakliye Şirket ve İdareleri, Tarifeleri ve Taşıdıkları Yolcu Adedi", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası* 10 (1341/1925): 289. Bu konu için ayrıca bkz. Murat Koraltürk "Mütareke Sonrası Dönemde İstanbul'un Nüfusunun Azalmasının Nedenleri ve Bunun Kent Ekonomisine Yansımaları", *Toplumsal Tarih* 59 (Ekim 1998): 38-42. İstanbul'da deniz ulaşımının tarihi için bkz. Murat Koraltürk, *Buharlı Vapurlardan Deniz Otobüslerine İstanbul'da Deniz Ulaşımı* (İstanbul: Varlık Yay., 2010).

7 Osman Nuri [Ergin], *age*, s. 290.

8 *Age*, s. 295-296.

9 *İstanbul Şehri Ekonomik İstatistikler Bülteni*, Yıl 3, Sayı 26. İstanbul 1936, s. 24.

10 Vahdettin Engin, "İstanbul Şehir İçi Ulaşımında Raylı Sisteme Geçiş: İlk Atlı Tramvay Hatlarının Yapılışı", *Prof. Dr. Halil Duran Yıldız Armağanı* (İstanbul: MÜFED Yay., 1995), s. 206.

11 Osman Nuri [Ergin], *age*, s. 284.

12 *İstanbul Şehri Ekonomik İstatistikler Bülteni*, Yıl 4, Sayı 38, 1937, s. 31-32.

13 *Şirketi Hayriye'nin 1929 Senesi Kânunuevvelinin Gayesine Kadar Cari Muamelâta Müteallik Meclisi İdare ve Mürakipler Raporu ile Varidat ve Masârifat, Muvazenei Umumiye ve İstatistik Cedvellerini Havidir* (İstanbul: Zellic Biraderler Matbaası, 1930). *Şirketi Hayriye'nin 1934 Senesi Kânunuevvelinin İptidasından Kânunuevvelin Gayesine Kadar Cari Muamelâta Müteallik Meclisi İdare ve Murakipler Raporu ile Varidat ve Masârifat, Muvazenei Umumiye ve İstatistik Cedvellerini Havidir* (İstanbul: Ekspres Matbaası, 1935). *Şirketi Hayriye 4 Mart 1943 Tarihinde Toplanacak Hissedarlar Umumî Heyetine 1942 Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu Murakipler Raporu ve Kâr ve Zarar Hesabı* (İstanbul: Becid Basımevi, 1943).

14 *Vakit*, Sayı 4752, 2 Nisan 1931.

15 *Hürriyet*, Sayı 3647, 24 Haziran 1958 ve Sayı 3648, 25 Haziran 1958

16 *Vakit*, Sayı 4683, 20 Ocak 1931 ve Sayı 4785, 8 Mayıs 1931.

17 *Vakit*, Sayı 4844, 6 Temmuz 1931.

18 *Vakit*, Sayı 4833, 25 Haziran 1931.

19 *Cumhuriyet*, Sayı 2640, 12 Eylül 1931.

20 *Cumhuriyet*, Sayı 2640, 12 Eylul 1931.

21 *Cumhuriyet*, Sayı 2399, 9 Ocak 1931.

22 *Yeni Sabah*, Sayı 21, 26 Mayıs 1938.

23 *Hürriyet*, Sayı 467, 15 Ağustos 1949; *Yeni İstanbul*, Sayı 1815, 8 Aralık 1954.

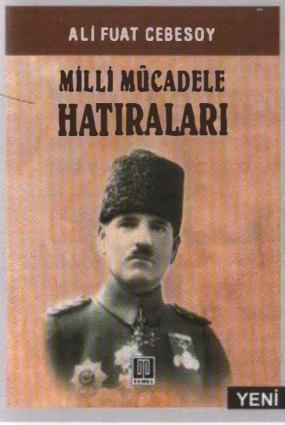
24 *Milliyet*, Sayı 2291, 2 Ekim 1956; *Cumhuriyet*, Sayı 11591, 3 Kasım 1956; *Milliyet*, Sayı 2495, 26 Nisan 1957.

25 *Milliyet*, Sayı 3356, 14 Eylül 1959.

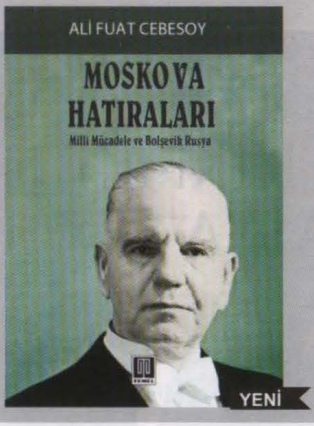
26 *Milliyet*, Sayı 3552, 28 Mart 1960.

27 *Milliyet*, Sayı 3600, 31 Mayıs 1960.

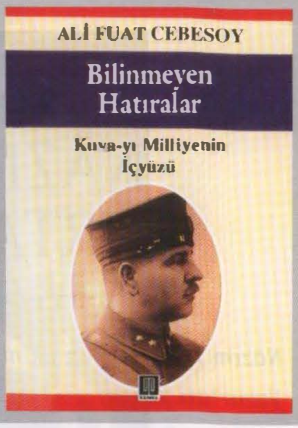
TEMEL YAYINLARI / TARİH DİZİSİ

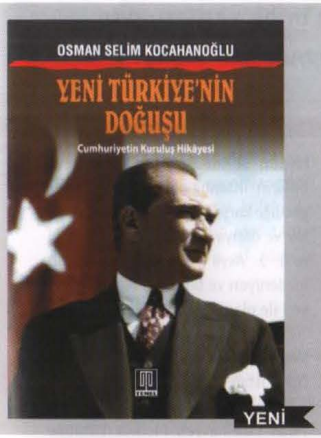
Milli Mücadele Hatıraları, yalnız bir anı kitabı değil, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın destansı bir hikayesidir. 570 Sayfa, 40 TL.

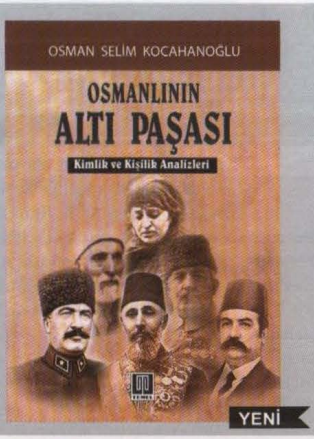
Moskova Hatıraları: Milli Mücadelenin tek dış kapısı olan, Bolşevik Rusya ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerin hikayesi. 390 Sayfa, 30 TL.

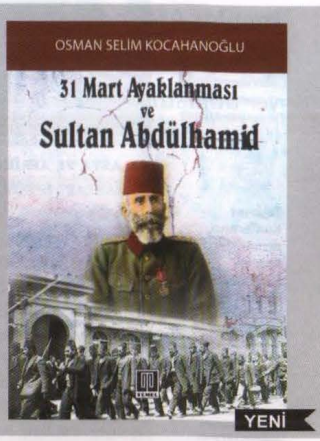
Bilinmeyen Hatıralar: Ali Fuat Paşa'nın Milli Mücadele hatıralarının kendi kaleminden çıkmış başka bir versiyonu. 510 Sayfa, 35 TL.

TBMM Zabıtları ışığında, üzerinde yaşadığımız laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluş ve kuruluş hikayesi. 750 Sayfa, 45 TL.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş döneminde rol oynayan altı portrenin kimlik ve kişilik analizleri. 450 Sayfa, 30 TL

Yüz senedir tartışması bitmeyen bir ayaklanmanın hikayesi. 31 Mart İttihatçı oyunu mu, Saray'ın planı mı? Hareket Ordusu ve Sultan Abdülhamid. 512 Sayfa, 35 TL.

TEMEL
Piyerloti Caddesi Dostlukyurdu Sokak Hacıbey Apt. No:10 Daire:5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 0212 516 23 52 - 517 73 20

BİLİNMEYEN YAZILARI VE BELGELERLE NÂZIM HİKMET'İN ORTA ASYA SEYAHATİ

MEHMET PERİNÇEK

Nâzım Hikmet, 7-13 Ekim 1958 tarihleri arasında gerçekleşen II. Asya ve Afrika Yazarları Konferansı'na katılmak üzere Sovyet Cumhuriyetlerinden Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e gitmiştir. Büyük şair Bakû'den yola çıkmış, hem yol boyunca hem de konferanstan sonra Orta Asya'nın farklı ülke ve şehirlerinde bulunmuştur. Kendisini oldukça etkileyen bu seyahatini farklı dergiler için ele almış, çok farklı konular üzerinden izlenimlerini okurlarla paylaşmıştır. Nâzım'ın bu yazılarından ikisi Türkiye'de hiç yayımlanmamış, birinin de eksik taslak metni toplu eserlerinde yer almıştır.

II. ASYA VE AFRİKA YAZARLARI KONFERANSI

Nâzım'ın yazılarına geçmeden önce II. Asya ve Afrika Yazarları Konferansı hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır. İlki Hindistan'ın Yeni Delhi şehrinde toplanan' konferansa, yurtdışından 48 farklı ülkeden 168 yazar-delege katılmıştır. SSCB'den katılanlarla birlikte bu sayı 200'ü aşmıştır. Bunların haricinde Batı Avrupa ve ABD'den de misafir yazarlar konferansta bulunmuştur. Konferansın gerçekleştiği Ali Şîr Nevaî Opera Salonu ile katılımcıların kaldığı, yapımı yeni tamamlanan Taşkent Oteli arasındaki meydanda bir kitap sergisi de açılmıştır. Sergide 150 farklı dilde kitap yer almıştır.[2]

Konferansın ele alacağı meseleler şöyle belirlenmiştir: 1. Asya ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinde edebiyatın ve medeniyetin gelişimi ve onların insanlığın ilerleme, sömürgeciliğe karşı milli bağımsızlık, özgürlük ve dünya barışı mücadelesindeki rolü. 2. Asya ve Afrika halklarının medeniyeti ve bunların Batı medeniyeti ile olan ilgisi.[3]

Taşkent Konferansı divanı. Şerif Raşidov kürsüde. Nâzım Hikmet en arka sırada görülüyor.

W. E.B. Du Bois Papers (MS 312 & 1062 9) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.

Konferansın açılış konuşmasını, eski Özbekistan Yazarlar Birliği başkanı, o dönemde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Kurulu başkanı (devlet başkanı), aynı zamanda Taşkent Konferansı'nın başkanı olan, kısa bir süre sonra Özbekistan Komünist Partisi genel sekreterliğine seçilen Şerif Raşidov yapmıştır. Raşidov konuşmasında konferansın herhangi bir ırkı, siyasi, coğrafi, etnik ya da başka sınırlandırmaya tabi tutulmadığını, Doğu ve Batı edebiyatları arasındaki engellerden arındırılarak dünyadaki bütün ülkelerin edebiyat ve kültürleri arasındaki dostane bağları geliştiren sağlam bir köprü olduğunu vurgulamıştır.

Konferansta ana oturumların yanında ayrı odalarda çocuk kitapları, tiyatro, radyo ve sinema, kadın ve edebiyat konularında toplantılar da

düzenlenmiştir. Oybirliğiyle kabul edilen bildirgede ise dünyanın bütün yazarları, hem bireylerin ve hem de bütün milletlerin aleyhinde olan bütün kötülüklere, adaletsizliğe, sömürgeciliğe ve sömürüye karşı sesini yükseltmeye çağrılmıştır. Bildirge, dünyaya konferansın bir buçuk milyar insanın canlanan ruhunu dile getirdiğini ve tarih öncesi karanlıktan ilk kez Sarı Irmak'ın, Yangtze'nin,[4] İndus'un,[5] Ganj'ın, Fırat'ın, Nil'in ve Nijer'in[6] kıyısında çıkıldığını ve düşünsel ve maddi kültürün araçlarının oralarda yaratıldığını hatırlatmıştır.

Konferansta Asya Afrika Yazarları'nın Seylan'da (Sri Lanka) daimi bürosunun açılmasına ve tercümelerin yapılmasına, kitap ve dergi çıkartılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir dahaki konferansın da 1960 yılında Kahire'de toplanması kararlaştırılmıştır.[7]

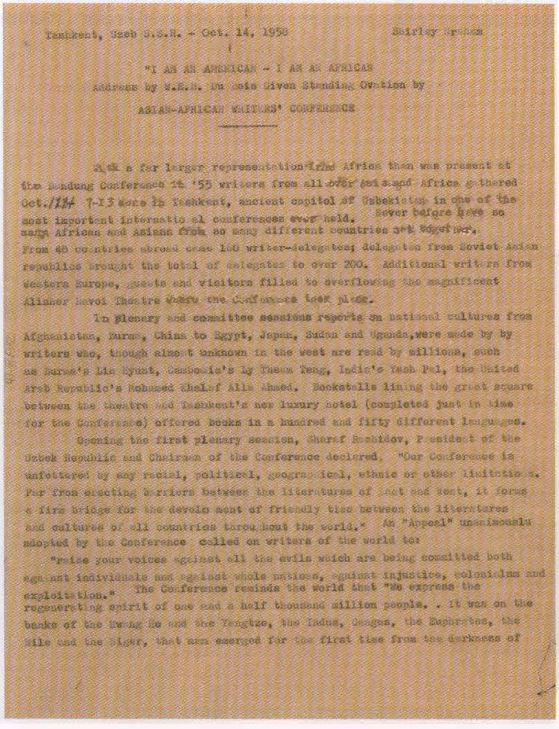
Konferansın katılımcılarından Amerikalı sosyalist yazar Shirley Graham Du Bois, yayımlanıp yayımlanmadığını bilmediğimiz, arşiv koleksiyonunda bulunan 14 Ekim 1958 tarihli daktilo metni yazısını şu sözlerle bitirmiştir:

> Bu tarih yazan konferans için, Avrasya'nın kalbi, insanı son otuz küsur yıldır Ortaçağ karanlığından çıkan, güneşli, sıralı ağaçların bulunduğu Taşkent şehrinden daha uygun bir yer olması şüpheli. Kadim zamanlarda, bugünkü şehirden uzak olmayan bir yol boyunca, Çin'den ipek ve Kongo'dan fildişi taşıyan tüccarların kafileleri yolculuk ederdi. Bu yolun üzerinde, kadim kültürler ilişki kurup, birbirlerini etkiledi, diller karıştı, Timbuktu'dan[8] gelen âlimler Pekin'den gelen âlimlerle buluştu.
>
> Şimdi günümüzde de Afrika ve Asya'nın âlimleri, Taşkent'e giden yola çıktı. Ancak şimdi, geçmişin bağlarını kaybetmiş yabancılar olarak geldiler. Ve jet uçaklar içinde gelseler de, Gana'nın kadın şairi Efua Theo-

Nâzım Hikmet, Taşkent Konferansı'nda konuşmasını yaparken.

AzizNesin Arşivi.

Tashkent, Uzbek S.S.R. - Oct. 14, 1958 Shirley Graham

"I AM AN AMERICAN - I AM AN AFRICAN

Address by W.E.B. Du Bois Given Standing Ovation by

ASIAN-AFRICAN WRITERS' CONFERENCE

A far larger representation of Africa than was present at the Bandung Conference in '55 writers from all over Asia and Africa gathered Oct. 7-13 here in Tashkent, ancient capitol of Uzbekistan in one of the most important international conferences ever held. Never before have so many Africans and Asians from so many different countries met together. From 40 countries abroad came 160 writer-delegates; delegation from Soviet Asian republics brought the total of delegates to over 200. Additional writers from western Europe, guests and visitors filled to overflowing the magnificent Alisher Navoi Theatre where the Conference took place.

In plenary and committee sessions reports on national cultures from Afghanistan, Burma, China to Egypt, Japan, Sudan and Uganda, were made by by writers who, though almost unknown in the west are read by millions, such as Burma's Lin Yutang, Cambodia's Ly Theam Teng, India's Yash Pal, the United Arab Republic's Mohamed Chelaf Alla Ahmed. Bonkatella lining the great square between the theatre and Tashkent's new luxury hotel (completed just in time for the Conference) offered books in a hundred and fifty different languages.

Opening the first plenary session, Sharaf Rashidov, President of the Uzbek Republic and Chairman of the Conference declared, "Our Conference is unfettered by any racial, political, geographical, ethnic or other limitations. Far from erecting barriers between the literatures of East and West, it forms a firm bridge for the development of friendly ties between the literatures and cultures of all countries throughout the world." An "Appeal" unanimously adopted by the Conference called on writers of the world to:

"raise your voices against all the evils which are being committed both against individuals and against whole nations, against injustice, colonialism and exploitation." The Conference reminds the world that "We express the regenerating spirit of one and a half thousand million people. . It was on the banks of the Hwang Ho and the Yangtze, the Indus, Ganges, the Euphrates, the Nile and the Niger, that man emerged for the first time from the darkness of

Shirley Graham'ın Taşkent'te konferansla ilgili yazdığı daktilo metni yazısının ilk sayfası.

W.E.B. Du Bois Papers (MS 312-b239-i012) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.

Taşkent Konferansı katılımcıları yemek esnasında. Masanın başında ABD'li sosyolog ve siyah hareketinin önderlerinden W.E.B. Du Bois ve yazar Shirley Graham Du Bois de görülüyor.

W.E.B. Du Bois Papers (MS 312-1063p) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries

dora Sutherland konferansı doğru bir şekilde, "insanlığın dağılmış ruhunun birleşmesine doğru bir adım" olarak tanımlıyor.[9]

Viloyat Faiziyeva ise Özbekistan'da 1971 yılında kabul edilen "Taşkent Konferansı ve Özbek Edebiyatının Uluslararası İlişkilerinin Sorunları" başlıklı yayımlanmamış tezinde kırka yakın Asya ve Afrika ülkesinin ileri ci edebiyatçılarını bir araya getiren Taşkent Konferansı'nın halkların uluslararası barış, milli bağımsızlık, tüm insanlığın ilerlemesi, bütün milli kültür ve edebiyatların gelişmesi mücadelesinde yazarın rolünü tayin ettiğini belirtmiştir.[10]

TEK ÜYELİ HEYETİN BAŞKANI

Nâzım'ın yukarıda sözü geçen yazılarından ilki, SSCB Yazarlar Birliği'nin aylık yayın organı olan *Novıy Mir* (Yeni Dünya) dergisinin 1958 yılına ait 12 no'lu sayısında çıkan "Taşkent'te" başlıklı yazısıdır.[11] Yazı, 1925 yılında yayın hayatına başlayan ve SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız olarak basılmaya devam eden derginin "Yazarın Günlüğü" bölümünde yayımlanmış ve metnin Türkçeden çevrildiği notu düşülmüştür.[12] Nâzım, yazının alt başlığı olarak da "Asya ve Afrika Ülkelerinin Yazarları Konferansı'yla doğrudan doğruya bağlantılı, konferansla dolaylı bağlantılı ve onunla büsbütün ilgisiz bazı düşünceler" ifadelerini kullanmıştır.

Nâzım'ın bu makalesinin Türkçe kaleme alınan, anlaşıldığı üzere el ya da daktilo yazısı taslakları, iki farklı başlıkla toplu eserlerinde bulunmaktadır.[13] Nâzım daha sonra bu iki yazıyı birleştirmiş, bazı paragrafların yerlerini değiştirmiş ve birçok ek

Nâzım'ın Konferanstan Beklentileri

Nâzım Hikmet, Taşkent'e gelmeden önce Asya ve Afrika Yazarları Konferansı'yla ilgili *Sovremennıy Vostok* (Çağdaş Doğu) dergisinin sorularını da yanıtlamıştır. Şimdiye kadar Türkçe yayımlanmamış olan Nâzım'ın cevabı, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Asya Halkları Enstitüsü ve Afrika Enstitüsü'nün aylık, bilimsel, toplumsal ve siyasal yayın organı olan derginin 1958 yılının 9 no'lu sayısında basılmıştır.[1] Dergi, yazının yanında sayfalarına Nâzım'ın bir fotoğrafını ve "Umut" başlıklı şiirinin Rusça çevirisini de koymuştur.

Sovremennıy Vostok yayın kurulu "ünlü şair ve toplum adamı" olarak nitelendirdikleri Nâzım Hikmet'e "Düşüncenize göre barış ve toplumsal ilerleme mücadelesinde edebiyat nasıl bir rol oynamalıdır?" ve "Asya ve Afrika Ülkeleri Yazarları Konferansı'na kişisel olarak ne tür umutlar besliyorsunuz?" sorularını yöneltmiş ve şu cevabı almıştır:

"YAZARIN ROLÜ DEVLET ADAMINDAN AZ DEĞİL."

"İki sorunuza da bir arada cevap vermek istiyorum.

Bence yazar, eğer bu unvana layıksa, sadece yürüyerek geçenleri yarısıtan yolun köşesindeki basit bir ayna olmamalıdır. Hatta Avrupa'nın yazarların böyle bir ayna olduğunu ileri süren büyük edebiyatçıları, romanlarında böyle bir tanımlamanın genellikle dışına çıkmışlardır. Benim anlayışıma göre yazar her şeyden önce zamanı yakalayan ve halkıyla ve tüm insanlıkla birlikte yeryüzünde insanın mutluluğu için mücadele eden vatandaştır. Yazarın barış ve toplumsal ilerleme mücadelesindeki rolü ve imkânları, devlet ve siyaset adamlarının rolünden hiç de az değildir.

Biz yazarlar, asırlar boyunca insanlık tarafından oluşturulmuş kültürel değerlerin korunmasında en ön sırada duruyoruz. Bu yüzden Taşkent'teki konferansın önemi devasa olabilir.

Asya ve Afrika halkları, ölçeğinin coğrafi genişliğine, niceliğine ve tarihinin büyüklüğüne layık bir harekete ulaşmıştır. Taşkent'te bu çalkantılı okyanusun rüzgârını yaratan yazarların toplanacağı konferans, Asya ve Afrika halklarının umutlarını, kendi aralarındaki ve diğer kıtaların halklarıyla arasındaki dostluk bağlarının ve kültürel alışverişin kurulması meselelerini tartışacak. İşte bu yüzden o ikonferansı, sadece Asyalı ve Afrikalı halklarının değil, tüm insanlığın da dikkatini çekmektedir.

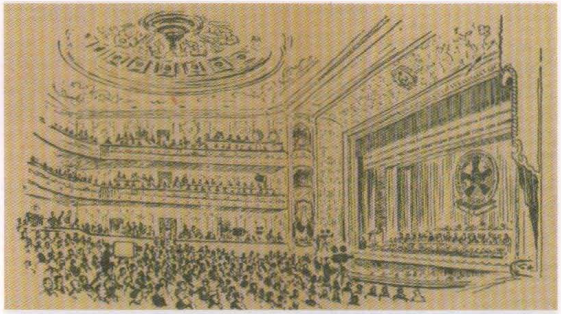
Kişisel olarak Taşkent'teki konferansın Asya ve Afrika halklarının mutluluğu mücadelesine ve de tüm dünyada barışın güçlendirilmesine dair çok önemli pratik kararlar alacağını düşünüyorum. Kararlarında sadece iki devasa ana kıtanın her sakinin değil, ayrıca barış, milli bağımsızlık ve toplumsal ilerleme için kavga veren herhangi bir insanın da çıkarları karşılığını bulacaktır."

1 Nâzım Hikmet, "Konferansla", *Sovremennıy Vostok* 9 (1958): 54-55.

Nâzım Hikmet'in *Sovremennıy Vostok* dergisine verdiği yanıt.

yaparak Sovyet dergisi Noviy Mir'de yayımlamıştır. Dergideki yazıda, taslaktan çıkartılan bazı ufak yerler de vardır. Bunlar yazımızda dipnotlarla gösterilmiştir. Size sunduğumuz metin ise tamamen Rusça baskısından faydalanarak hazırlanmıştır ve tam hali Türkiye'de ilk kez okurla buluşmaktadır.

Ali Şir Nevai Opera Salonu'nda gerçekleşen Taşkent Konferansı'nın beşinci günü.

Literaturnaya Gazeta 122 (11 Ekim 1958): 4

Nâzım, ikincisi toplanan konferansın Taşkent Ali Şir Nevaî Opera Tiyatrosu'nun salonunda gerçekleştiğini belirterek yazısına başlar. Kendisi konferansa katılan Türk heyetinin başkanıdır ama aynı zamanda da heyetin tek üyesidir. Heyet başkanı sıfatıyla sahnede divanda oturmaktadır. Göğsünde asılı duran küçük radyo alıcısı, hatiplerin konuşmalarını beş farklı dilde simultane olarak dinlemesine imkân vermektedir.[14] Delegelerden birinin İngilizce yaptığı konuşmayı kulaklıkla dinlerken, radyo alıcısını bir Rusçaya bir Fransızcaya çevirmektedir. Konuşma oldukça ayrıntılı ve uzundur. Nâzım, bütün hatiplerin iyice ayrıntılı ve oldukça uzun konuşmayı sevdiklerini vurgular. Ona göre er ya da geç konuşma sürelerini sınırlandırmak gerekecektir. Bu durum oldukça üzücüdür ama başka çare yoktur. İçlerinden herkesin birbirine söylemek istediği çok söz, birbirine aktarmak istediği sınırsız sevinç ve umut, sevgi ve nefret vardır. Ancak konuşma süresi sınırlandırılmadığı takdirde konferans Doğu masallarındaki düğünler gibi kırk gün kırk gece sürecektir.

NÂZIM'DAN OPERA SALONUNA ELEŞTİRİ

Konferans sırasında birden Nâzım'ın radyo alıcısı susar. Türk şair konuşmacıya bakar; dudakları hâlâ oynamaktadır, demek ki konuşması bitmemiştir. Nâzım kulaklıkları çıkarır; hatip, tipik Afrika aksanıyla İngilizce konuşmaktadır. Tekrar kulaklıkları takar ama ses yine gelmez. Radyo alıcısının düğmesini farklı dillere çevirse de tam bir sessizlik hâkimdir. Aletin bozulduğunu anlar; kulaklıklar bir işe yaramamaktadır. Nâzım Hikmet, İngilizce anlamamaktadır, ama alıcıyı değiştirmek için yerinden kalkıp gitmeyi de uygun bulmaz.

Büyük Türk şairi bir süre konuşmacıyı hiçbir şey anlamadan dinler. Sonradan sahneyi, divanı, salonu izlemeye koyulur. Tavanda avizenin çevresindeki ve duvardaki kabartma nakışlar hoşuna gider. Locadaki kadife perdeleri ise beğenmez. Zaten kadife perdeleri, ne renk olursa olsun, sarı, mavi veya kırmızı, nerede asılı durursa dursun, yemekhanede, tiyatroda veya ünlü bir yazarın evinde, sevmemektedir.

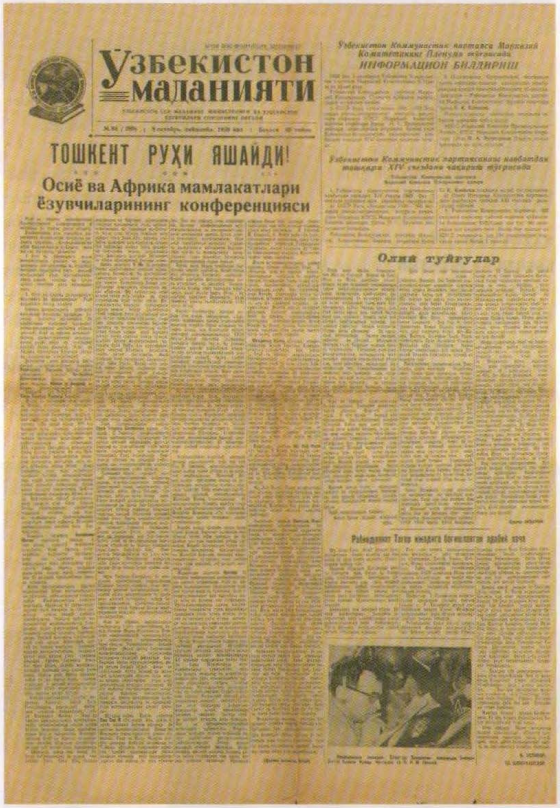
Salon tıka basa doludur. O an Nâzım'ın dikkatini binayla kıyaslandığında salon ve sahnenin küçük kalması çeker. Ona göre fuaye, koridorlar, şahane merdivenler vd. tiyatro binasında gereğinden fazla

Deleğeler konferans arasında.

W.E.B. Du Bois Papers (MS 312-10624) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.

yer kaplamaktadır. Örneğin Bolşoy Tiyatrosu'nda da durum aynıdır. Bu değerlendirmesinin ardından, "Fakat Moskova'da Bolşoy Tiyatrosu, hangi yıl ve hangi tarihi ve toplumsal koşullarda inşa edildi, peki Taşkent'teki Nevaî Opera Tiyatrosu ne zaman ve hangi koşullarda yapıldı?" sorusunu sorar. Nâzım'a göre geçmiş zamanlarda yapılan tiyatro salonlarındaki devasa geniş fuaye ve koridorlar, aristokrat ve burjuva kadın ve adamların antraktta birbirlerini seyretme ve tuvaletleriyle caka satma heveslerine cevap vermektedir. Ancak Ali Şir Nevaî Tiyatrosu'nun izleyicilerinde bu tür hevesler güçlü olmamalıdır. Bu sebeple Nâzım, Sovyet tiyatro binalarında diğer kısımlarla orantılandığında önceliğin salon ve sahnede olması ve parterle balkonlardaki arka sıraların çok daha ferah ve rahat hale getirilmesi gerektiğine vurgu yapar.

Узбекистон Маданияти

ТОШКЕНТ РУҲИ ЯШАЙДИ!

Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг конференцияси

Охид туйғулар

Özbekistan SSC Kültür Bakanlığı ve Özbekistan Yazarlar Birliği'nin yayın organı *Özbekiston Madaniyati* gazetesinin konferans haberlerinin yer aldığı 9 Ekim 1958 tarihli sayısının birinci sayfası.

NÂZIM'IN MİMARİDE TERCİHİ

Büyük şair bu düşüncelerini paylaştıktan sonra yeniden konferans ortamına geri döner. Kendi ifadesiyle insan beyni, yarım saat boyunca çok ilgisini çeken ama anlamadığı bir dildeki konuşmayı dinleyince tuhaf çalışmaktadır. Çevresindekilere hissettirmemeye çalışarak, oturum başlamadan hemen önce aldığı *Ogonyok* dergisini[15] karıştırmaya başlar. Derginin sayfalarını çok ses çıkarmamasına ve konuşmayı dinleyen divanda ve salonda oturanları, özellikle de Hindistan heyetinin başkanını rahatsız etmemesine özen göstererek çevirir. Divanda oturup ciddi bir yüz ifadesiyle hatibi dinlerken önündeki kâğıda bir şeyler yazan ya da çizenlere ve aynı kendisi gibi dergi karıştıranlara sinir olduğunu yazmaktan da geri durmaz. Ancak her zaman ve her yerde başkalarında sevmediğin şeyleri yapmamak kolay değildir.

Nâzım, bu ifadelerinin ardından divanda sayfalarını çevirdiği *Ogonyok*'un 1958 yılına ait 41 no'lu sayısı üzerine yazmaya başlar. Derginin ön iç kapağında kuvvetli, geniş omuzlu üç genç. 20. yüzyılın üç tipik genci vardır. Kazakistan'ın Karaganda şehrindeki metalürji fabrikasından olan bu üç Komsomol[16] üyesinin fotoğrafı, arka planda çelik iskeleler ve yüksek fabrika bacaları olmak üzere çekilmiştir. Nâzım sayfaları çevirmeye devam eder:

> Minsk şehrinin renkli fotoğrafları. Geniş ve yeşil caddeler. 20. yüzyılda sosyalizmin ilk ülkesinin şehirlerinden birinin caddeleri. Bu şehrin binaları, özellikle de gar meydanındakiler, bana garip geldi. Onları nasıl adlandırsak? Tarihi desek? Hayır, değil. Moskova'da çok sık rastladığım ve kesinlikle tarihi olmayan, insanda yapmacık bir tarihi hissi uyandıran binalara benziyorlar. Derginin sayfalarını çeviriyorum. Ambrosius Holbein'ın[17] 1518 yılında yaptığı "Genç Adamın Portresi" isimli resminin[18] röprodüksiyonu. 1500'li yılların genç adamına bakıyorum ve resmin arka planında büyük bir bina fark ediyorum. Garip. Fotomontaj olmasın? Minsk'in gar meydanında ve Moskova'nın birçok caddesinde dikili duran binalara ne kadar çok benziyor. Özellikle üst kısmı. Damdaki süslemeler, pencerelerdeki arklar, kolonlar. Karağandı Metalürji Tesisleri'nin Komsomol üyeleri, böyle evlerde mi yaşamalı acaba? SBKP'nin mimariyle ilgili kararlarını[19] hatırlıyorum ve sakinleşiyorum.[20]

SEMERKANT'TAN PICASSO'YA

Divan başkanının yirmi dakika ara vermesiyle Nâzım, radyo alıcısını değiştirmek üzere hemen aşağı iner. Fuayede tanıdık bir kadın gazeteciyle[21] karşılaşır. Kadın gazeteci daha yeni Semerkant'tan gelmiştir ve oradan Nâzım'a büyük seramik bir tabak

getirmiştir. Nâzım tabağı görünce hayran kalır. Kendi ifadesiyle, tabak da yüzyılların derinliklerinden gelen kadim süsleme sanatının devamı niteliğindedir; ancak güzelliğinden ve pratik uygulamasının amaca uygunluğundan hiçbir şey kaybetmemiştir. Bugün ömrünü doldurmuş ve tamamen kalitesini kaybetmiş olan 16. yüzyıl Avrupa mimarisinin yarattığı hissiyatı uyandırmamaktadır. Nâzım, bu durumu Semerkant seramiklerinde halkın elinin ve beğenisinin daha güçlü ve doğrudan hissedilmesine bağlar.

Nâzım, tabağı incelerken gözünün önüne Fransa'da gördüğü Picasso'nun yaptığı tabak gelir. Nakış ve ilkelerindeki benzerlikler şaşırtıcıdır. Şair, gayri ihtiyari daha yeni konferans kürsüsünden dile getirdiği fikirlerin doğruluğuna kesin kanaat getirir. Kısaca da olsa bunları tekrarlamayı uygun görür. Nasılsa konuşmasını sadece konferans katılımcıları dinlemiştir, makaleyi kaleme aldığı *Novıy Mir* dergisinin ise çok daha geniş bir okur kitlesi vardır.

Ambrosius Holbein'ın Ermitaj Müzesi'nde sergilenen "Genç Adamın Portresi".

DOĞU'NUN BATI KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

Nâzım, konuşmasında Asya ve Afrika halklarının resim, müzik, dans, heykel, mimari, tiyatro ve şiir alanlarında Batı kültürüne daha 19. yüzyılın sonlarında başlayan artan etkisi üzerinde durmuştur. Bunlardan örnekler de vermiştir. Konferanstan iki-üç yıl önce Fransız haftalık dergisi *Les Lettres françaises*, Fransız empresyonist ressamlarının bir Türk şairinin Fransızcaya çevrilen Türk minyatürlerindeki boyaların doğası hakkındaki şiirsel yönergesinden faydalandıklarını yazmıştır. Matisse'in klasik Japon ve Çin resminden etkilendiği ise çoktandır yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Nâzım ayrıca Hitler'e hizmet eden ve Batı kültürünü yozlaştıran gerici, sözde akademik, ırkçı "sanat" ideologlarının Picasso'ya yönelttiği suçlamalara dikkat çekmiştir. Onlara göre Picasso aşağı ırkın mikroplarını taşımaktadır. Yine bu ideologlar, zenci müziğinin ve özellikle zenci dansının Batı müzik ve dansının beyaz mabedinde belirmesinin Batı için büyük bir talihsizlik olduğunu savunmuşlardır. Nâzım, konuşmasında Batı müziğinin Doğu'nun tef, davul ve tamtamları sayesinde ritim ve tempo adına zengin imkânlar kazandığının altını çizer. Diğer taraftan onun ifadesiyle Asya tiyatrosunun Meyerhold ve Bertolt Brecht gibi

Pablo Picasso'nun yaptığı seramik tabaklardan biri, 21 Ekim 1947.

Büyük İnsanlık[1]

Büyük insanlık gemide güverte yolcusu
tirende üçüncü mevki
sosede yayan
büyük insanlık.

Büyük insanlık sekizinde işe gider
yirmisinde evlenir
kırkında ölür
büyük insanlık.

Ekmek büyük insanlıktan başka herkese yeter
pirinç de öyle
şeker de öyle
kumaş da öyle
kitap da öyle
büyük insanlıktan başka herkese yeter.

Büyük insanlığın toprağında gölge yok
sokağında fener
penceresinde canı
ama umudu var büyük insanlığın
umutsuz yaşanmıyor.

7 Ekim, Taşkent, 1958

1 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler* (İstanbul: Adam Yayınları, Ocak 1989), s. 177.

isimlerin eserlerine etkisini görmemek için kör olmak gerekmektedir. Asya şiirinin Batı şiirine etkisi daha 18. yüzyılda hissedilmektedir. Asya ve Afrika heykel sanatının o günün Batı heykeline etkisini görmemek mümkün değildir. Nâzım, mimarlık alanındaki benzerliklerden de örnekler verir. Batı'daki çağdaş konutlarla milli Japon mimarisi arasında açık ilkesel benzerlikler vardır.

Taşkent'teki Asya ve Afrika Yazarları Konferansı rozeti.

Doğu, kıyafetleriyle de günlük Batı kültürüne sızmaktadır. Avrupalı ve Amerikalı kadınlar, Asya ve özellikle de Çin kadınlarının pantolonlarını ne zamandır giymektedir. Türklerin tabure ve sehpaları da çağdaş Batı mobilyasına örnek olmuştur.

ETKİLEŞİMDE ÜÇ DÖNEM

Nâzım, Asya ve Afrika kültürleriyle Batı kültürü arasındaki etkileşimi üç döneme ayırır. Birinci dönemde, çok eski zamanlarda, her iki dünyanın çok ya da az uzun ve düzenli temaslarının olduğu sırada Asya ve Afrika ülkeleri, daha üstün durumdaki teknik ve toplumsal yapısıyla Batı dünyasını etkilemiştir. İkinci dönemde, Batı daha üstün teknik düzeye ve toplumsal yapıya ulaşmıştır ve Asya ve Afrika halkları Batı'nın ekonomik, siyasi ve askeri boyunduruğu altına girmiştir. Sonuçta bir dizi Asya ve Afrika ülkesi, Batı'nın sömürgesine ya da yarı sömürgesine dönüşmüştür. O dönemde Batı kültürünün etkisi baskındır. Çok kısa süre sonra ise Nâzım'ın "bizim" dediği Doğu'nun cevabi etkisi başlar. Fakat bu etki, pasif kalmıştır. Üçüncü dönemde Asya ve Afrika halkları ayağa kalkar ve milli kurtuluş hareketlerini yükseltir. Nâzım bu dönemin o an yaşadıkları mutlu günler olduğunu belirtir. Doğu'nun insancıl kültürünün Batı'ya etkisi daha da artmaktadır. Tabii olarak bu üç dönemde de iki kültürün etkileri karşılıklı olmuştur. Batı edebiyatı her ilk iki dönemde de farklı derecelerde Türk edebiyatına etki göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. Nesirde Fransız, Rus ve Amerikan yazarlarının etkisi büyüktür, şiirde ve dramaturjide ise özellikle Fransız etkisi güçlüdür.

EMPERYALİZMİ KOVAN İLK YARI SÖMÜRGE ÜLKE

Nâzım konferansta yaptığı konuşmadaki vurguları özetledikten sonra tekrar konferansın akışını anlatmaya devam eder:

> Oturum tekrardan başladı. Konuşmacıyı dinliyorum. Halkının milli bağımsızlık mücadelesi hakkında konuşuyor, sanki neşeli bir şarkı söylüyor. Düşüncelere dalıyorum. Halkım, Türk halkı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalizme karşı ayağa kalkan kahramanların en önünde durdu. Lenin, yüzyılımızı sosyalist devrimlerin ve milli kurtuluş hareketlerinin çağı olarak adlandırdı[2] ve benim halkım ilk olarak bunun haklılığını kanıtladı. Sovyetler Birliği'nin yardımıyla, hem de ne yardımla, topraklarından yabancı emperyalizmi kovan ilk yarı sömürge ülke, benim ülkem. Emperyalistleri Ankara'dan kovalayan ve ardından onları İzmir kıyılarında denize döken süvarileri, Atatürk ve Fırınze[3] yan yana teftiş ettiler. O zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalar "Kahrolsun emperyalizm!" sözleriyle son buluyordu. İşte şimdi burada Asya ve Afrika ülkeleri yazarlarının Taşkent Konferansı'nda, şanlı bayraklar arasında en görülen yerde antiemperyalizmin bayrağının, barışın bayrağının dalgalandığı konferansta benim haricimde tek bir Türk yazar yok.

Neden? Otuz beş sene önce emperyalizmin denize döküldüğü topraklarda benim dışında emperyalizmin düşmanı, barış yanlısı olan, halkını, vatanını seven bir yazar, tek bir ilerici yazar yok mu? Böyle mi acaba?

Hayır! Tam tersi. Bugün Türk yazarlarının ezici çoğunluğu, ayrıca en yetenekli ve en popülerleri, emperyalizme karşı barışın korunması, halkının savunulması adına hareket ediyor. Türkiye'de son yılların edebiyat savaşı, edebiyatın halka, özgürlüğe, barışa hizmet etmesini savunanlarla edebiyatı likör kadehine benzetmek isteyenler, edebiyatı gelecek için mücadelede bayrak olarak değil, bugüne bağlayan ve onu muhafaza eden bir zincir olarak görenler arasında yürüyor. Şunları söyleyen yazar Kemal Tahir, konferansa gelmez miydi?: "Gerçek Türk romanı, işçi

Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar, Sovyet elçisi Aralov ve Azerbaycan elçisi Abilov ile ilgili manevralarında birlikleri teftiş ederken, 1 Nisan 1922.

Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na: Kurtuluş Savaşı, c. 2, S. Rasim, Arıkan a., Ankara Ticaret Odası, t.y., s. 279.

ve köylümüzün gerçek hayatından doğmaktadır. Biz, yazarlar, bu iki sınıfın hayatının eski ve yeni özelliklerini incelemekle, onların ekonomik ve toplumsal şartlarındaki değişiklikleri yorulmadan takip etmekle yükümlüyüz. Bu yönde ne kadar başarılı ilerlersek, o ölçüde eserlerimiz millileşir ve sınırlarımızın dışına çıkar."

Şunları yazan Samim Kocagöz, burada konuşmaz mıydı?: "Vatanımın ve vatandaşlarımın girdiği her çıkmazı, beşeriyetçilik ve uygarlık yolunda yolumuza çıkan her engeli, ülkemizi refaha ve esenliğe götürmemizi durduran her zorluğu bir yoksunluk, bir yangın olarak kabul ediyorum. Boğazım yırtılana kadar 'yangın!' diye bağırmam lazım. Ve yangın söndürülene kadar bağırmam lazım. Eğer bu edebiyatın görevi değilse, bu durumda ben de yazar değilim."

Peki, o zaman yazarlar konferansında benim dışımda Türkiye'nin diğer temsilcileri neden yoklar? Ben, neden hem Türk heyeti hem de onun başkanı oldum? Neden? Onlar gelmek istemediler mi?

> Hayır, yırtındılar. Ama onları bırakmadılar. Çünkü benim ülkem, bugün yöneticileri tarafından emperyalizmin Orta ve Yakın Doğu'daki kalesi haline getirildi. Çünkü onlar, ülkemin ordusunu emperyalizmin milli bağımsızlıkları için savaşan halklara karşı jandarması olarak kullanıyor.[24]

Nâzım bu sözlerinin hemen ardından, anlaşıldığı üzere, tekrar konferanstaki konuşmasına döner ve şu satıları yazar:

> Şu an kürsüden özgürlüğün kavga şarkısını söyleyen dostum, değerli meslektaşım! Sömürge, yarı sömürge ya da daha yeni emperyalist boyunduruktan kurtulmuş toprakların yazarları! Gözlerinizi açın! Halkınızın kandırılmasına izin vermeyin, cenin halindeyken hainliğe karşı savaşın, halkınızın halkımın durumuna düşmesine, sizin ise bu konferansta benim bulunduğum duruma düşmenize mani olun!

KOMÜNİSTLER, MİLLİYETÇİLER, DİNCİLER BİR ARADA

Nâzım, yazısının devamında konferans katılımcılarının farklı toplumsal, siyasi, felsefi ve estetik inançlara sahip olduğunu vurgular. Hatta aynı ülkenin delegeleri arasında bile siyasi, estetik, felsefi ve toplumsal bakış farklılıkları vardır. Sosyalistler, komünistler, milliyetçiler, dinciler ve ateistler, yazarlardan gerçekçiler, sosyalist gerçekçiler, edebiyatta devrimciler, geleneksel biçim yanlıları, hatta muhafazakârlar, romantikler, hatta sembolistler, tek kelimeyle akla gelebilecek en farklı ideolojik görüşlerden ve sanat akımlarından temsilciler toplanmışlardır. Bir tek faşisiler yoktur.

Nâzım'a göre bazı ülkelerin hükümetleri, yazar heyetlerine kendi memurlarını da eklemişlerdir. Bu onu korkutmamaktadır. Bu memurların hükümetlerine konferans hakkında söyleyebilecekleri olumsuz hiçbir şey yoktur.[25]

Nâzım, ardından yeryüzünün farklı yerlerinden gelen, farklı, hatta bazen zıt görüşlere sahip bu yazarları neyin birleştirdiğini, birbirlerini niçin dakikalarca ayakta alkışladıklarını sorar. Şairin ifadesiyle onları aynı aşk, aynı nefret ve aynı umut birleştirmektedir: Milli bağımsızlık aşkı, emperyalizme nefret ve barışın korunması umudu.

Taşkent'teki Asya ve Afrika Yazarları Konferansı adına SSCB'de bastırılan pul (Ressam: G. Çuçelov).

RUSYA'DA AY IŞIĞI ALTINDA ANADOLU TÜRKÜSÜ

Taşkent'teyken Nâzım ve konferans delegeleri hoş bir konser de izlemişlerdir. Nâzım, konserde Afrikalı delegelerle yan yana oturur. Sahnede Özbek milli dansı gösterilirken Afrikalı delegelerden biri Nâzım'a müziğin kendi ormanlarının müziğine benzediğini, bir önceki Tacik danslarında da Afrika danslarının hareketlerine yakın figürler gördüğünü söyler.

Nâzım, yazısında Afrikalı delegenin sözlerine hak verir. Uzun süredir halkların danslarında, şarkılarında, eliş lerinde şaşırtıcı bir benzerlik olduğunu fark etmektedir. Evinde yerde topraktan yapılmış, atla inek arasında üç küçük hayvan figürü durduğunu, kuyruklarından üflendiğinde öttüklerini belirtir. Bunlardan Ukrayna işi olan birini, Kiev'de pazardan almıştır; diğer Kızılderili işi olanı arkadaşı Amado[26] Brezilya'dan getirmiştir; Şili'nin bir köyünde yapılmış olan üçüncüsünü ise arkadaşı Pablo Neruda hediye etmiştir. Nâzım bu üç eliş ürünün birbirine ne kadar benzediğine ve ayırt edilmelerinin mümkün olmadığına dikkat çeker. Her üçü de Ukrayna, Kızılderili ve Şili işi olarak görülebilir.[27]

Ali Şir Nevai Opera Tiyatrosu'nun Taşkent Konferansı günlerinde dışardan görünüşü.

W.E.B. DuBois Papers (MS 312-b277-i1073) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries

Nâzım bir keresinde Ryazan[28] kolhozundayken[29] eski Rus şarkılarını dinlemiş ve çok şaşırmıştır; şarkılar çocukluğunda dinlediği Anadolu türkülerinin melodilerinden tanıdık gelmektedir. Bu şarkıları aylı gecede Ryazan kızları, Türk köylü kızlarının bire bir sesiyle söylemişlerdir.

Nâzım aynı benzerlikleri halk masallarında da bulur. Elbette her halkın kendi üslubuyla işlenmiş, sadece kendine özgü konuları vardır, Ancak bunlar istisnadır ve azınlıktır. Ona göre masalların konuları esas olarak uluslararasıdır ve insanlığın ortak birikimine aittir.[30] Türk, Slav, Hint, Arap ve birçok Avrupa halk masalları arasındaki benzerlikleri görmek için derinlemesine folklor uzmanı olmaya bile gerek yoktur.[31]

Nâzım yüzyılların derinliklerine indikçe, şarkıların ve dansların kaynaklarının bir olduğunun açık şekilde görüldüğünü, belki de bunun tek bir kaynak olmadığını, küçük birçok dereyi, birbirine karışmış suları kendinde toplayan güçlü bir akıntı olabileceğini belirtir ve şöyle yazar:

> Konferansı selamlamak için Avrupa ve Amerika'dan gelen meslektaşlarımı dinledikten, onlarla konuştuktan ve Taşkent'ten dünyada olup bitenleri izledikten sonra gelecekte bütün ülkelerin ve kıtaların halklarının birliğe, eşitliğe, kültür kaynaklarının kaynaşmasına ve birleşmesine, yüce insanlığa varacağına bir kez daha emin oldum.

YAZAR, EDEBİYAT VE MÜCADELE

Nâzım Hikmet, oturum arasında Hindistan delegesi olan bir arkadaşıyla konferansın önemi üzerine konuşma fırsatı bulur. Hintli delege şunları söyleyecektir:

> Milli kurtuluş mücadelesinde, ister Cezayir'deki gibi silahlı olsun, ister bizde Hindistan'da olduğu gibi silahsız olsun, aydınlar önemli rol oynuyor. hareketin en önünde sahne alıyor. Özellikle yazarlar. Kendim yazar olduğum için söylemiyorum ama bu bir olgu, ki bizim ülkelerimizde nüfusun çoğunluğu okuma-yazma bilmez. Herhalde sizde Türkiye'de de süreç böyle işliyor. Ayrıca halk, şiirleri çok iyi dinlemeyi biliyor, kolayca ezberliyor. Bizim ülkelerimizde şiirler yıldırım hızıyla yayılıyor, hikâyelerse halk toplantılarında okunuyor. Bizde şiir kılıçtan keskindir. Bu yüzden, örneğin Pakistan'da burada salonda oturan Faiz[32] ve Hafız'ın[33] halk kitleleri üzerindeki etkisi, özellikle kavgaya çağırma konusunda, Batılı yazarların kendi halkları üzerindeki etkisinden karşılaştırılamayacak ölçüde daha güçlüdür.

Hintli arkadaşını dinlerken şairin kafasından ise şunlar geçmektedir:

> Gerçek yazar, ister Doğu'da ister Batı'da olsun, iyi vatandaş olandır. Ancak Asya ve Afrika'da gerçek yazar, bunun dışında, çok sık mücadele bayrağına dönüşür. Hayatıyla ve hatta halkı adına katlandığı cefayla başkalarına örnek olur. Konferansımızda Irak hapishanelerinden yeni çıkmış ya da Pakistan'ın hücrelerinde yıllarca yatmış ve belki de tekrar oraya düşecek olan, sırtında Fransız, İngiliz ve Amerikan emperyalistlerinin kamçısını hissetmiş kaç yazar bulunuyor?

Nâzım bu düşüncelerini okurlarıyla paylaştıktan sonra 20. yüzyılın ortasında bilimin iki sonsuzluğu keşfettiğini belirtir: atom ve uzay. Bu ikisinden geri kalır yanı olmayan üçüncü mucizenin keşfiyle ise tüm insanlık adına hareket eden Asya ve Afrika yazarları meşguldür. Nâzım'ın ifadesiyle, onlar halklarını, onların yaşamlarını ve ruhlarını keşfetmektedir. Tarihin hiçbir döneminde, dünyanın hiçbir kıtasında bir yaza-

ra bu kadar devasa ve karmaşık bir malzemeyi işleme şerefi düşmemiştir. Asya ve Afrika çağdaş edebiyatı işte bu yüzden özgürlükçü, halkçı, insancıl, arayışçı, devrimci ve eğiticidir. Tam da bu yüzden barış yanlısıdır.

Diğer taraftan bazı delegeler, kürsüden yaptıkları konuşmalarda değil ama sohbetlerde konferansın yeteri kadar mesleki sorunlarla ilgilenmediğini ileri sürmüşlerdir. Nâzım bu fikirleri haklı bulur. Taşkent Konferansı yazarlık zanaatının teknik sorunlarıyla ve tecrübe alışverişiyle pek meşgul olmamıştır. Ancak bu, doğrudan yazarlık sanatıyla ilgili meselelere önem verilmediğinden kaynaklanmamaktadır. Bunun esas sebebi, yedi gün boyunca dar mesleki tartışmaların ikinci plana bırakılması ve her şeyden önce faaliyetlerinin en önemli, en derin sorunlarını tartışmak ve bu sorunların çözümünde ortak bir dil bulmak istenmesidir. Nâzım'a göre Taşkent Konferansı'nın önemi bunda yatmaktadır. Konferans, Asya ve Afrika halklarının kültür tarihine değil, tüm dünya halklarının ve de sadece kültür tarihine değil, kelimenin en geniş anlamıyla tarihine geçecektir.

"APTAL OLMAMAK YETER DE ARTAR"

Nâzım Hikmet sözlerine şöyle devam eder:

> Evet, yüzyılımız adının hakkını verdi! Sosyalist devrimler ve milli kurtuluş hareketleri, emperyalizmin binasını salladı. Bina, çatırdıyor ve yıkılıyor. Tamamen yerle bir olacağı zamanlar da uzak değil.

Konferans günlerinde delegelerin büyük kısmı, Ali Şir Nevaî Opera Tiyatrosu'nun karşısındaki yeni "Taşkent" Oteli'nde kalmıştır. Otelle tiyatro arasında gehiş bir meydan ve havuzlu bir park vardır. Otelle tiyatro arasında sabahın erken saatlerinden gece geç vakte kadar Taşkentliler iki sıra halinde beklemişlerdir. Delegeleri selamlamışlar, alkışlamışlar, birlikte sohbet etmişler, şarkılar söylemişler, onlara hediyeler vermişlerdir. Sudanlı ve Endonezyalı yazarlar evlerindeymiş gibi Taşkent sokaklarında dolaşmışlardır, ancak tek bir farkla: Evlerinde sokaktaki herkes, onlara bu kadar çok gülümsemekte ve selam vermemektedir Taşkent'te olduğu gibi.

Bir Sovyet dergisinde çıkan Nâzım Hikmet çizimi.

Inostrannaya Literatura 1 (Ocak 1962): 243.

Nâzım yazısında Kara Afrika'dan bir delegenin kendisine söylediği şu sözleri aktarır:

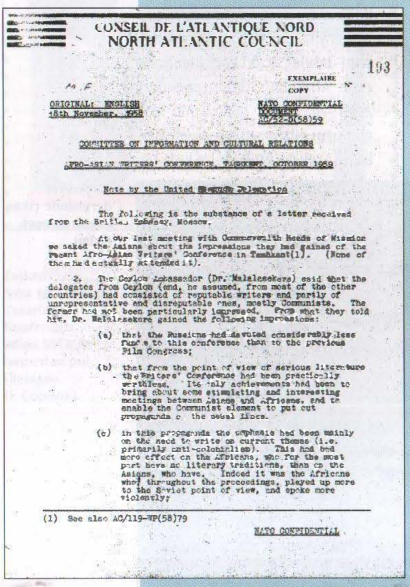
> Buradan Moskova'ya geçeceğim, Kızıl Meydan'da Ekim Devrimi geçit törenini izlemek istiyorum. Kremlin'e de gideceğim. Çocuklukta bir fotoğraf görmüştüm: Kremlin'deki uluslararası bir konferansın katılımcısı olan bir zenci, Rus çarının tahtında oturuyor. Ben, bu tahtta fotoğraf çektirmek istemiyorum, ama Lomonosov Üniversitesi[14] öğrencileriyle çekileceğim ve fotoğrafı Amerika Birleşik Devletleri'nden zenci bir arkadaşıma göndereceğim. Fotoğrafın arkasına da şunu yazacağım: "Eğer Taşkent'te Asya ve Afrika yazarları toplanabildilerse, eğer bu üniversitede fotoğrafta gördüğün öğrenciler beni böyle sıcak karşıladılarsa, eğer Afrika'nın bütün zencileri Asya ve Afrika halklarının çoğunluğu gibi mutlaka özgürlüğe kavuşacaksa, bu sadece kırk bir sene evvel şimdi Lenin'in adını taşıyan uzak bir kuzey şehrinde, bu mucizelerin ilk kez ilan edilmesindendir."

Nâzım, yazısını şöyle tamamlar:

> Bu sözleri bana söyleyen zenci yazar komünist değil, hatta sosyalizme yakınlık da duymamaktadır, ama dürüst bir insan, aptal değil. 1958 senesinde bu gerçeği anlamak için dürüst olmak ve aptal olmamak yeter. Yeter de artar bile.

MEHMET PERİNÇEK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Taşkent Konferansı NATO Raporunda

CONSEIL DE L'ATLANTIQUE NORD
NORTH ATLANTIC COUNCIL

193

EXEMPLAIRE
COPY N°

ORIGINAL: ENGLISH
18th November, 1958

NATO CONFIDENTIAL
AC/52-D(58)59

COMMITTEE ON INFORMATION AND CULTURAL RELATIONS

AFRO-ASIAN WRITERS' CONFERENCE, TASHKENT, OCTOBER 1958

Note by the United Kingdom Delegation

The following is the substance of a letter received from the British Embassy, Moscow.

At our last meeting with Commonwealth Heads of Missions we asked the Indians about the impressions they had gained of the recent Afro-Asian Writers' Conference in Tashkent(1). (None of them had actually attended it).

2. The Ceylon Ambassador (Dr. Malalasekera) said that the delegates from Ceylon (and, he assumed, from most of the other countries) had consisted of reputable writers and merely of unrepresentative and disreputable men, mostly Communists. The former had not been particularly impressed. From what they told him, Dr. Malalasekera gained the following impressions:

(a) that the Russians had devoted considerably less time to this conference than to the previous Film Congress;

(b) that from the point of view of serious literature the Writers' Conference had been practically worthless. Its only achievements had been to bring about some stimulating and interesting meetings between Asians and Africans, and to enable the Communist element to put out propaganda of the usual kind.

(c) in this propaganda the emphasis had been mainly on the need to write on current themes (i.e. primarily anti-colonialism). This had had more effect on the Africans, who for the most part have no literary traditions, than on the Asians, who have. Indeed it was the Africans who, throughout the proceedings, played up more to the Soviet point of view, and spoke more violently.

(1) See also AC/119-WP(58)79

NATO CONFIDENTIAL

NATO'nun Taşkent'teki Asya ve Afrika Yazarları Konferansı hakkındaki raporun ilk sayfası.

The NATO Archives AC/52-D(58)59.

Nâzım Hikmet, "Taşkent'te" başlıklı yazısında bazı ülkelerin hükümetlerinin yazar heyetlerine kendi memurlarını eklediğini, bu memurların, aynı zamanda herhangi bir emperyalist devlet hesabına da çalışmıyorlarsa, hükümetlerine konferans hakkında söyleyebilecekleri olumsuz hiçbir şey olmadığını ifade etmiştir. Gerçekten de emperyalist ülkeler gözlerini Taşkent Konferansı'na dikmişlerdir. NATO, II. Asya ve Afrika Yazarları Konferansı hakkında içerden aldığı bilgilerle 18 Kasım 1958 tarihli, "Gizli" ibareli bir rapor hazırlamıştır. Rapor, Atlantik kampının konferansa yönelik Doğu'nun tam tersi bakış açısını ve Asya ve Afrika aydınlarının sömürgecilik karşıtlığında bir araya gelmesinden duyduğu rahatsızlığı yansıtmaktadır. NATO Arşivi'nde AC/52-D(58)59 kaydıyla bulunan ve ilk kez yayımlanan belgeyi İngilizceden Türkçeye Ece Kırbaş çevirdi. Dipnotlar bize aittir.

ORİJİNAL: İNGİLİZCE

NATO Gizli Belge

18 KASIM 1958

ENFORMASYON VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER KOMİTESİ
AFRİKA-ASYA YAZARLARI KONFERANSI, TAŞKENT, EKİM 1959

Birleşik Krallık Heyeti'nin Notları

Moskova'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden alınan mektubun içeriği aşağıdadır.

Milletler Topluluğu[1] Misyon Başkanlarıyla son buluşmamızda Asyalılara, Taşkent'teki son Afrika-Asya Yazarları Konferansı'na ilişkin izlenimlerini sorduk. (Hiçbiri aslında katılmadı.)

2.[2] Seylan Büyükelçisi (Dr. Malalasekera), Seylan (ve çoğu ülkelerin) delegelerinin saygın yazarlardan ve kısmen temsili olmayan ve itibarsız yazarlardan, çoğunlukla da komünistlerden oluştuğunu söyledi. Önceki özellikle bir etki yapmamış. Ona söylenenlerden Dr. Malalasekere aşağıdaki izlenimleri edinmiş:

(a) Ruslar bu konferansa önceki Film Kongresi'ne göre oldukça az kaynak ayırmış.

(b) Ciddi edebi bakış açısından, Yazarlar Konferansı hemen hemen beş para etmezmiş. Tek başarısı, Asyalılar ve Afrikalılar arasında bazı ilginç ve teşvik edici toplantılar yapması ve komünist unsurların olağan şekilde propaganda yapmasına olanak tanıması olmuş.

(c) Bu propagandada vurgu esas olarak mevcut temalar üzerine yazma ihtiyacı üzerine olmuş. (Örneğin öncelikle anti-sömürgecilik). Bu, çoğu kısmında bir edebiyat geleneği olmayan Afrikalılar üzerinde, geleneği olan Asyalılara göre daha etkili olmuş. Gerçekten de konferans boyunca Sovyet bakış açısına daha yaltaklanan ve daha şiddetle konuşan Afrikalılarmış.

(d) Seylan'da kurulacak olan yeni Büro'nun nasıl finanse edileceğini gösteren hiçbir şey yoktu. Yazarlardan katkıyla ilgili bazı konuşma yapanlar vardı, fakat kimse bunun yüksek düzeyde veya çok sayıda olmasını beklemiyor. Dr. Malalasekere'nin izlenimi, pratikte bu şeyin Kolombo'daki[3] Sovyet Büyükelçiliği tarafından çevrilmesi gerektiği yönünde.

Bu arada Seylan'ın başkâtibi Rusların, Kongre'ye katılan, genç Seylanlı yazar Vikramasinghe'yi, kendisiyle aynı ismi taşıyan, çok daha yaşlı ve daha yetkin başka bir yazar[4] olarak takdim ettiğini ve bütün son işlerini ona mal ettiklerini belirtti.

3. Pakistanlı diplomatın da izlenimi hemen hemen aynıydı. Konferansın bir toplumsal buluşma olarak değerli olduğunu ve anti-sömürgeci platformda fikir birliğinin sağlamasında bir zorluk çıkmadığını söyledi. Muhtemelen bazı Afrikalılar dışında, kalıcı bir etkinin bırakıldığı konusunda şüpheliydi. Sonuçta bilhassa Rusların kendilerinin memnun kaldığından şüpheliydi.

4. Hindistan Büyükelçisi'nin verdiği bilgiye göre Hindistan delegelerinden Mulk Raj Anand (İngilizcede tanınmış bir romancı ve yazar), Konferans programını oluşturan hazırlık komisyonunda bulunmuştur. Konferans açıldığında, bu programın iskartaya çıkarıldığını ve koyu anti-sömürgeci olan bir diğerinin onun yerini aldığını görmüştür. Ancak, Hintlilerin, Afro-Asya ve Avrupa edebiyatı arasındaki ilişkiler üzerine bir maddeyi programa sokmayı başardıklarını anlıyoruz.

5. Konferanstan kısa bir süre sonra Taşkent'te bulunan elçilik personelinden biri, kenti beyaz badana ve peri ışıklarıyla sarılmış bulmuş. Bu konferans için aralarında rehber kitapların, Orta Asya'nın maddi ve kültürel gelişimine övgülerin, emperyalizm, Ortadoğu vs. üzerine propagandanın ve aralarında temsil edilen ülkelerin yazarlarının da bulunduğu "ilerici" yabancı yazarların çalışmalarının olduğu muazzam sayıda yazın üretilmiş. Bunların çoğu İngilizce, Fransızca ve diğer dillerde de mevcutmuş. Bazı kitaplar fevkalade ucuzmuş; örneğin Goethe'nin, Almanya'da kusursuzca basılmış 10 ciltlik baskısı 60 rubleyle fiyatlandırılmış. Sanat galerisi, Doğu ülkelerini ziyaret etmiş Sovyet ressamların (bazıları şaşırtıcı bir şekilde yetenekli) işlerinin, Sovyet bakış açısıyla Orta Asya'daki yerel ustalığın çöküşünün etkisini ortaya çıkaran talihsiz etkiye sahip Hint, Japon ve Çin işlerinin özel bir sergisini açmış.

6. Seçilmiş bazı delegeler Fergana Vadisi'ne, Stalinabad'a, Semerkant'a ve "Hoş geldiniz" flamalarının yerleştirildiği ve bazı durumlarda, müzelerin ziyaret için yeniden düzenlendiği diğer merkezlere tura çıkartılmış. Konferans sırasında delegeler, buluşma yerinden 400 metre uzaklıktaki (Taşkentlilerin giremediği) yeni bir otelde oldukça etkin bir şekilde izole edilmişler. Özel geziler engellenmiş ve tercümanlar delegelere her yerde eşlik etmiş. Konferansın sonunda garsonlar, tercümanlar vs. de dâhil bütün Rus

Ganalı kadın şair Efua Theodora Sutherland, kürsüden konuşurken Nâzım en arka sırada kulaklıklarla dinliyor (üstte solda).

W.E.B. Du Bois Papers (MS 312-b277-i084) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.

personelin haşatı çıkmış. İngiliz Elçiliği görevlisi, konferans başlamadan önce bazı Sovyet tercümanlarla buluştu, özgürce konuştular ve Afro-Asya topluluğunda bir hafta geçirme olasılığından hiç de hevesli değillerdi. Konferanstan sonra bir Sovyet gazeteci, bizim görevlimize Hintli delegenin "ilerici" olmaktan ziyade "sağ kanat" olduğunu söyledi.

7- Taşkent yolculuğu dönüşü, İngiliz Elçiliği görevlisi, Sei Ito[6] önderliğindeki 9 kişilik Japon heyetiyle ilginç bir karşılaşma yaşadı. Biraz hoşnutsuz görünüyorlarmış ve Sei Ito, Sovyet ev sahiplerini ilgilenmek için hiçbir fırsatı kaçırmamış. Örneğin:

(a) Uçağın yönünün değiştirilmesi ve anons edilmeden Sverdlovsk'a[7] inilmesini bir Sovyet generalin kaprisine bağlamış ve tam bir vurdumduymazlıkla, tercümanların başka bir açıklama bulmaya çalışmalarından keyif almış.

(b) Yüksek sesle, Japonların psikolojik olarak Batı'ya Doğu'dan daha yakın olduklarını duyurmuş.

(c) Japonya'daki gerileme döneminden, o zamanlar Japonların yabancıları dışlamasını açıkça sorumlu tutmuş.

(d) Görevlimizin Sovyetler Birliği'ndeki diplomarların hareketlerinin kısıtlanmasının açıklamasını bu heyete etraflıca tercüme etmekten haz almış.

Yazarlar Konferansı'na ilişkin genel izlenimimiz, her ne kadar delegelerin birçoğu ilişki kurma fırsatından memnun kalmış olsa ve bazıları Orta Asya'daki maddi ilerlemeden etkilendiyse de, çoğunun Sovyetler Birliği'ndeki entelektüel, siyasi ve manevi özgürlüğün eksikliği ve muhtemelen Sovyetler'in kültürel politikasının neden ve sonuçları konusunda da daha ciddi düşünceleri olacaktır. Komünist olmayan yazarların üzerinde derin bir etki yaratma girişimi olarak, Konferans neredeyse tam bir başarısızlıktı. Bu belki de kaçınılmazdı. Bütün "Afro-Asya" fikrinin, birçok Asyalının, belki de çoğunun, özellikle de Hintlilerin (Mr. Sei Ito da cabası) Afrika ile olduğundan çok daha fazla Batı'yla ortak noktası bulunduğunu görmezden gelmekten kaynaklanan derin hatayla bir ölçüde etkisi azaldı. Bir bakıma, bağımsız Asya ülkelerinin yazarları, "varlıklılar" ve Afrika'nın sömürge bölgelerinin yazarları, "yoksullar" arasında keskin bir ayrım baş gösterdiğinde bu, konferansta "emperyalizm" meselesinde oldukça açık bir şekilde ortaya çıkmış gibi görünüyor.

Chaillot Sarayı,
Paris, XVI

1 Şehven 1959 yazıldığı anlaşılmaktadır. 1958 olmalıdır.
2 İngiliz Milletler Topluluğu, geçmişte Britanya İmparatorluğu'nun parçası olan devletler ile sonradan katılmış devletlerin oluşturduğu uluslararası bir koalisyondur.
3 Belgenin orijinalinde 1 no'lu madde belirtilmemiştir.
4 Seylan'ın (Sri Lanka) başkenti.
5 Seylanlı genç Vikramasinghe'nin karıştırıldığı kişi, 1890 doğumlu ünlü romancı Martin Wickramasinghe'dir.
6 Sei Ito (1905-1969), Japon romancı ve şair.
7 Şu an Yekaterinburg.

Büyük Bir Gezi Hakkında Kısa Notlar

Nâzım Hikmet, Taşkent Konferansı için gittiği Orta Asya izlenimlerini, yolculuk boyunca yaptığı gözlemleri edebiyat-sanat ve toplumsal-siyaset dergisi Drujba Narodov (Halkların Kardeşliği) için kaleme almıştır. Nâzım'ın bu yazısı, Sovyet Cumhuriyetleri yazarlarının eserlerini Rusça'ya çevirerek yaygınlaştırmak amacıyla 1939 Mart'ında çıkmaya başlayan, günümüzde de bağımsız olarak yayın hayatını sürdüren, SSCB Yazarlar Birliği'nin o dönemki aylık yayın organının Ocak 1959 tarihli 1 no'lu sayısında basılmıştır.[1] Türkiye'de ilk kez yayımlanan "Büyük Bir Gezi Hakkında Kısa Notlar" başlıklı yazıyı dilimize Necdet Doğuel çevirmiştir. Yazıdaki bütün dipnot ve ara başlıklar bize aittir.

Her kim Baku'yu denizden açık ve ılık bir gecede görmemişse, Hazar Denizi'nin en büyüleyici resmini görmemiş demektir.

"Türkmenistan" vapuru yavaşça kıyıdan ayrılıyordu. Ben üst güvertede duruyor, şehrin gece halini seyrediyordum. Yıldızların nerede bitip Baku'nün ışıklarının nerede başladığını ayırt etmek mümkün değildi.

Altın bir kuşak gibi ışıldayan şehir Hazar Denizi'ni sarıyordu.

"RESMİ" RADYO KONSERİ

Vapurun kalp atışını, makine uğultusunu, bu yaşama sevinci dolu ritmi dinlemeye daldım. Ancak boğuk bir plağın çaldığı vapur radyosunun kısık ve tiz sesi, uzaklaşan şehrin ve her saniye bizi daha fazla saran sessiz ve sonsuz denizin ışıklarının görkemli senfonisini bastırdı.

Güvertedeki hiç kimse bu "resmi" radyo konserini dinlemedi. Genel olarak bu türden yayınların amacını anlıyorum. Örneğin, uzun bir yolculuktan trenle Moskova'ya dönerken, her defasında sabırsızlıkla ve coşkulu bir heyecanla anonsun sesini beklerim: "Yurttaş yolcular, trenimiz vatanımızın başkenti Moskova'ya varmaktadır!" Ve sonra vagonda Moskova ile ilgili şarkı ve marşlar radyoda çaldığında, ben de usulca şarkıyı mırıldanırım.

Fakat kendi öz memleketine dönerken veya herhangi bir şehirden ilk, yıldızlı bir geceye doğru ayrılırken, insanın ruh halini destekleyecek temiz bir müzik duymak istiyorsun, hırıltılı sesler değil. Gemirin şikâyet defterine yazmam gerekseydi, tek şikâyetim olarak bu radyo yayınını yazardım. Vapur temizdi, hizmet personeli kibar.

"FIRTINALI DENİZİ SEVERİM"

Bakülü dostlar, yola çıkmadan daha iki gün öncesinden Hazar Denizi'nin sinsiliğini anlatarak beni uyarmışlardı. Eskiden beri benim tasavvurumda Hazar Denizi her zaman fırtınalıydı ve onu kıyılarda sakin görebilmek mümkün iken, açıklarda, ufkun ötesinde kükreyeceğini hep düşünmüşümdür. Ben eski bir denizciyim, fırtınalı denizi severim, bu nedenle dostlarımın uyarıları bana hiçbir şey ifade etmiyordu. O gece Hazar Denizi kıyıları karanlık bir ayna gibi pürüzsüzdü. Ve sabahleyin, kıyıdan uzaklarda gökyüzünün mavi ipeğini yansıtarak aydınlanan bir ayrıta olarak kaldı. Ne yazık ki tam Krasnovodsk'a[2] kadar fırtınaya rastlamadık.

Kamaramda yerde on iki şişe Narzan[3] duruyordu. Baku'de bana Krasnovodsk'ta içme suyunun yeterli olmadığını söylemişlerdi. Ve dik, çıplak dağların yamaçlarında Krasnovodsk göründüğü zaman, az sayıda Narzan şişesi aldığımı düşündüm. Hava hafifçe ılık olsa da, bana şehir sıcaktan yanıyormuş gibi geldi. Bu izlenimi gölgesiz, kırmızı-sarımsı dağ uyandırmıştı.

Güvertede korkuluklara yaslandım ve komşuların konuşmalarına kulak kabarttım. Onlardan biri şehrin fotoğraflarını çekiyordu, göründüğü kadarıyla buraya ilk gelişiydi. Diğer ikisi, genç oğlan ve kız, kendi şehirlerini övüyorlardı:

Taşkent'te 1933 yılında Özbek dilinde basılan bir Sovyet propaganda posteri: "Kolhozlarda iş disiplinini sıkı tut!"

– Henüz gölgemiz az, fakat ağaç dikiyoruz, bu yıl çok diktik. Evet, yazın, elbette, sıcak, ama alışmak mümkün. İşte bu binaların fotoğrafını çekiniz... Elbette, sinemamız var, tiyatrolar turneye çıkıyor...

Güvertede benim arkamda genç, al yanaklı, sarışın asker çilli yüzüyle düzenli bir şekilde kaputunu katlıyordu. Onun yanında uzun, esmer bir Türkmen duruyordu, başında kocaman, tüylü bir kalpak vardı. Kırlaşmış seyrek sakallarını okşarken, şefkatle askeri izliyordu.

"KÜÇÜK BİR ŞEHİRDE TİYATROYA RASTLAMAK NORMAL"

İskelede yolcularını bekleyen taksiler duruyordu. Fakat toplu şekilde taksi tutmak zordu. Garın karşısındaki otelde yer yoktu. Turneye çıkmış olan bir tiyatro bütün odaları kapatmış. Biliyorum. Sovyet topraklarında böyle küçük bir şehirde tiyatroya rastlamak normaldir. Fakat Türkiye'de, diyebilirim ki, Fransa'da, İtalya'da böyle bir rastlantı olası değildir.

Otel güzeldi, fakat bende bakımının kötü olduğu izlenimi uyandı. Girişin alacakaranlık serinliğinde yaşlı bir kadın oturuyordu. Kadın, yeni müşterileri gördükçe pek memnuniyetsiz oluyormuş gibi geldi bana. Bu kadından otelde

Özbek piyoniyerlerin töreni (Taşkent, 1928).

yer olmadığını zar zor öğrendim. Müdürle görüştürmek için bana oldukça gönülsüz yardım etti.
Otelin müdürü çok kibar çıktı ve bana yer buldu.
Berlim on iki şişe Narzan'ının gereksiz olduğu ortaya çıktı. Şehirde sadece içme suyu yoktu, insanlar duş ve lavabo için de kullanıyorlardı. Susuz zamanlar geride kalmış. Daha yakın zamanda Bakü'den gemilerle buraya en değerli içme suları getirilmiş.

SAHTE MİLLİ BİR MİMARİ

Krasnovodsk sokakları geniş, düz ve dağdan gelen sürekli toza rağmen temiz. Yeni, büyük olmayan, iki katlı, geniş verandalı, büyük pencereli konutların yapıları çok hoşuma gitti. Evlerin duvarları bembeyaz, verandaları ise mavi. Çatılar hemen hemen düz. Evler kilden, taştan, ağaçtan inşa edilmiş ve iklime elverişli yapılmış: Bol güneş ve bol gölge. Onların mimarisi, tüm Orta Asya'nın en gelişmiş mimarisi. Bence, çok uzak olmayan bir gelecekte Türkmen, Özbek ve Tacik kolhozları kendi halk geleneklerini takip ederek böyle gelişmiş evler inşa edecekler. Bu tip evleri bazı Tacik kolhozlarında önceden görmüştüm. O günün akşamı Taşkent'e giden bir trene bindim. Gar sağlam yapılmıştı, fakat bence, sahte milli bir mimariydi. Garda da otelde olduğu gibi özel bir bakım görmedim.
Trenimiz Hazar Denizi boyunca uzun süre yol aldı. Toprak o kadar soğuktu ki, hiçbir şekilde bunun deniz kıyısı olduğu söylenemezdi. İlk develer göründü ve onlardan bir ay boyunca hiç ayrılmadım.

TÜRKMEN ŞARKILARININ TÜRK TÜRKÜLERİYLE BENZERLİĞİ

Hazar Denizi gözden kayboldu. Ben, Orta Asya'nın kalbine doğru dalmayı sürdürdüm. Garip bir heyecan hissetmeye başladım... Orta Asya!.. Benim Anadolu'daki atalarım bu topraklardan gelmişti. Benim Türk köylülerimin türküleri ile trende radyodan duyduğum Türkmen şarkılarında ne çok ortak yan vardı! Fakat yeni Türkmen şarkılarının melodisindeki sözler farklı. Onlar, yaşama sevinçli, harika geleceği, traktörcünün kolhoz kızına aşkını anlatıyor; benim köylülerimin şarkı sözleri ise sadece ayrılığı, hiçbir umudun olmadığını, yiğitleri, bitmeyen savaşlarda düşenleri anlatıyor.
Dümdüz, kumlu toprak, denizin dibiyle sanki aynıydı, sadece yüzen renkli balıklar ve yosun yoktu. Genellikle Orta Asya'daki bu çölün tamamı, bir zamanlar sonsuz fakat şimdi kurumuş bir denizmiş izlenimi yaratıyor.

Bu izlenim beride Orta Asya'daki Sovyet insanlarının su bulma ve issiz çölü sulama çabalarını gördüğümde güçlendi.

KOLHOZ KIYAFETLERİNE ELEŞTİRİ

Benim vagonumda iki Türkmen kolhoz başkanı yolculuk ediyordu. Her ikisi de oldukça uzun boylu, beyaz, ipek kumaşlı, ünİforma ceketi giymişlerdi. Soçi'den tatilden dönüyorlardı. Tanıştık. Kolhoz başkanlarından, geçen yıl kolhozlardan birinin işgünü başına çiftçilere sadece yirmi sekiz ruble, diğerinin ise yirmi beş ruble verdiğini, bu yıl artık otuz ruble verdiklerini öğrendim. Asya ve Afrika ülkeleri yazarlarının yaklaşan Taşkent konferansı hakkında bana uzun süre sorular sordular. Türkmen, Özbek ve Kazak kadın kolhoz çiftçileri, kırmızı rengi çok seviyorlar, şık giyiniyorlar, fakat çok karmaşık. Eğer bu cumhuriyetlerin Komsomol üyesi olsaydım, onların elbiselerinin basitliği ve rahatlığı için mücadele ederdim. Bunun kolay olmadığını biliyorum. Örneğin Tacikler çarşafla mücadelede Özbeklerden daha başarılı oldular. Stalinabat'ta[4] hiçbir kadının çarşaflı görmedim, Taşkent'e bir saatlik yürüyüşte ise elliden fazlasına rastladım. Çarşafa karşı mücadele, kadın kolhoz çiftçilerin elbiselerinin sadeleştirilmesi için mücadeleden daha zor.
Her saat pamuk, üzüm, kavun, karpuz ve takkenin[5] diyarına ilerliyoruz. Yolun her iki tarafı boyunca besili koyun sürüleri oluyor. Şaşırıyorum, acaba neyle besleniyorlar? Bunu bana soğuk topraklarda zengin kölderin olmasıyla açıklıyorlar. Hayvanlar toynakları ile onları kazıp çıkartıyorlar.
Burada insan eşek, at, deve, tren, uçağa biniyor ve bu ulaşım araçlarının hepsinde kendini aynı derecede iyi hissediyor. Ancak Orta Asya'da bazı ulaşım türlerinin artık gözde gönülür şekilde yok olduğunu söylüyorlar, özellikle kara kederli gözleriyle eşeklerin. Buhara ve Semerkant'ı görememek beni çok üzdü.. Klasik Doğu edebiyatının tamamı bu iki şehirin övgüsüyle doludur.
Duraklar giritkçe daha sık beliriyor, yeşillik ve sanayi görünmeye başlıyor... Taşkent'e yaklaşıyoruz.

"DUYURU TÜRKMENCE DE OLMALI"

İşte size söylemek istediğim şey: Bence Türkmenistan'ın bütün istasyonlarında trenlerin kalkış ve varışlarını Türkmence de duyurmak gerek. Bu kurala her yerde uyulmuyor. Aynı şeyleri Özbekistan ve Tacikistan için de söyleyebilirim. Taşkent'teki bütün taksi sürücüleri Özbekçe konuşsaydı, Bakü'deki otellerin servis personeli ve telefon santralleri Azerbaycanca konuşsaydı ve Bakü'nün "Intourist" Oteli'nin restoranının menüsü Azerbaycanca yazılmış olsaydı iyi olurdu.
Taşkent Paris'e benziyor. Ne ile? Geniş, yeşil caddeleriyle, ana arterlerinin harikulade görünüşüyle. Elbette, Paris'te gece aydınlanması ve trafik, tarihi anıtlar ve Taşkent'le kıyaslanamayacak zenginlikte vitrinler var. Ama öte yandan Taşkent'te, Paris'te ve de Londra'da olmayan, aynı ölçüde renkli, gürültülü ve hareketli bir şey var. Bu, eski şehrin pazarı. Orada sadece Orta Asya'nın güneşi altında olabilecek bütün tatlı, olgun meyveler, el yapımı kilimler ve devetüyünden halılar, ipekler, çömlek kap kacak, ışıldayan sandıklar var. Bunların hepsi birbiriyle iç içe geçmiştir. Orada parlayan al, sulu şey nedir anlayamazsın, ayırt edemezsin: Kesilmiş karpuz dilimi mi, devetüyü halıların deseni mi? Avrupai veya milli kostümler içindeki insanlar. Biraz tozlu, fakat güneşli havada, Özbekçe, Rusça, Tacikçe, Türkmence, Kazakça ve Uygurca kelimeler birbirine karışıyor.

PARİS'E GÖNDERİLEN SEMERKANT TABAĞI

Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin tamamında halk sanatı el ürünlerine özel önem verilmektedir. Rus, Ukrayna, Beyaz Rus nakışlarını, Letonya, Estonya, Litvanya, Hutsul[6] ahşap el işlerini, Vyatka oyuncaklarını,[7] hohlama işlerini[8] çok seviyorum. Burada onları neden böyle sevdiğimi anlatmayacağım. Sadece Orta Asya halk el sanatı işlerini keşfettiğimi büyük bir mutlulukla söylemek istiyorum. Bütün Buhara, Semerkant, Taşkent çömlek işleri, bıçakları, Tacik ipekleri ve takkeleri, muhteşem sanat eserleridir. Orta Asya'dan dönüp Paris'e tanınmış bir sanatçıya takke ve Semerkant tabağı gönderdim. Yakın zaman önce ondan bir mektup aldım. Takkenin kendisine renk ve çizgilerin harika uyumuyla örnek olduğunu, tabağın biçimine, ebadına ve üstündeki desenlere hayran olunmadan bakılamayacağını yazıyor. Ne zaman üzgün olsa, bu eşyalara bakıyor ve derhal sakinleşip ruhu mutlulukla doluyormuş.

DEVLET YAYINEVİ VE PİYONİYERLERE ZİYARET

Taşkent'te, genel olarak gittiğim Orta Asya Cumhuriyetlerinde parti-hükümet kadrolarının ve kültür emekçilerinin gençliği ve enerjikliği beni mutlu etti. Çok yeni bir kurum olan Özbekistan SSC[9] Devlet Edebiyat

Yayınevi'nin merkezinde bulundum. Müdür de çalışanların çoğunluğu da genç insanlar, en fazla orta yaşlardalar. Yayınevi kâr ediyor. Bütün kitaplarına baktım, çok geniş bir yelpazeye sahipler.[10] Mükemmel ciltlerde halk müziği ve klasik müzik yayımlamaya başlamaları beni özellikle sevindirdi. Hemen kendi varanımı düşündüm. Böyle mükemmel bir şey gördüğümde hep böyle olurum; bu mükemmelliğe sahip olmadığımız ama olabileceğimiz aklıma gelir. Halk müziği derlediğimizi biliyorum, ancak onların böyle ciltlerle basılması, herhalde sadece halkın kendisi yayınevinin başına geçince mümkün olabilecek.

Taşkent Konferansı günlerinde şehrin piyoniyerleri[11] biz yazarları kendilerine davet ettiler. Güzel beyaz sakallı yaşlı bir Hint yazar, çocuklara şöyle dedi: "Bizde insanların ölümünden sonra insan veya hayvan olarak vücut bulmuş şekilde yeniden doğacağı inancı vardır. Eğer bu böyleyse, ölümümden sonra Taşkent şehrinin piyoniyeri olarak doğmak isterdim."

NÂZIM STALİNABAT'TA

Konferansın bitiminden sonra tekrar trenle Rudaki'nin[12] yıldönümüne Doğu'nun en eski şairlerinden birini ağırlamış olan Asya'nın en genç şehri Stalinabat'a, o mükemmel şehre gittim![13] Onun da caddeleri geniş ve yeşil. Bana, bundan otuz sene önce burada üç-dört tane yarı ahşap, yarı kilden kulübe olduğunu, sonra havaalanı inşa edildiğini söyleyiler. Kulübelerin önünde insanlar yerde oturuyor, çay içiyor, uyuyor; motor gürültüsünden uyanıyor, çay içiyor, uyuyorlarmış. İlgi çekici Stalinabat müzesinde bu kulübelerin fotoğraflarını gördüm. Sonra müze bana bu mükemmel şehrin nasıl yaratıldığını, Tacikistan Cumhuriyeti'nin nasıl yaratıldığını anlattı. Bir keresinde geceleyin Pakistanlı yazarlarla tiyatrodan dönüyorduk. Binanın birinin önünden geçerken nefesli sazlar orkestrasının neşeli gürültüsünü duyduk. Oradan neşeli bir genç insan topluluğu, tıpkı bir kuş sürüsü gibi kaldırıma fırladı. Çoğunluğu, geleneklerin canlı, hafif, rahat taraflarını aldıkları, çağdaşlıkla birleştirdikleri yaratıcı bir yaklaşım içindeki millî kıyafetleri giymişti. Stalinabat'ta mimarlısı aynı ilkeye dayanan bir bina var. Henüz Stalinabat'ta iken her gün bir ya da iki defa onu seyrederdim veya içine girerdim. Onu şehrin en büyüleyici mimari

eserlerinden biri olarak görüyorum. Bu bir çayhane.[14] Mimar bence millî geleneklerin kullanımına çok doğru yaklaşmış. Çünkü bu çayhanenin ve mimarisinin bir Tacik tarafı var, ama bin dokuz yüz ellilerin Tacik tarzı. Bu herhangi bir klasik Tacik mimarisinin kopyası değil. Eğer bir kopyası olsaydı, bütün kopyalar gibi sahte olurdu. Mimar, eski bir caminin veya sarayın unsurlarını almamış ve onları çayhaneye yapıştırmamıştır. O, Stalinabat'ta geleneksel Tacik çayhanesi inşa etmek istemiş, fakat yirminci yüzyılın ikinci yarısının inşaat malzemeleri ve imkânlarıyla. Ve başarılı olmuş. Eğer bu çayhanenin bende bir fotoğrafı olsaydı da onu size gösterseydim. o zaman yazdığım her şey çok daha net olurdu.[15]

KOLHOZ İZLENİMLERİ

Tacik kolhozunda da bulundum. Sovyetler Birliği'nde, özellikle Orta Asya cumhuriyetlerinde, geçmişin ve geri kalmışlığın yerini nasıl yeniye, öncülüğe ve geleceğe bıraktığı ve bazen de günümüzde yan yana yaşamaya nasıl devam ettikleri görülüyor. Bir kolhoz çiftçisinin evine uğradım. Elektrik, radyo, halıları var. Evin üç odası, verandası var, odanın birinde yatak, diğerinde ise yer yatağı var, kitaplık var. Genç kadın, hemen hemen benim Türk memleketlerim gibi çörek fırınlıyor. Toprak tandır fırınının yanında oturuyor, bir parça hamur alıyor ve onu yuvarlak kaptonc yastığın üzerine açıyor. Fırında kömür alev alev yanıyor. Bu çörekli yastığı alıyor, seri hareketlerle bu çöreği fırının kızgın duvarına yapıştırıyor, su serpiyor, çörek kabarıyor ve iki-üç dakika sonra çörek hazır bile. Bu aynı kadın kolhoz çiftçisini sahra kamplarından birinde görünüşüm. Kadın, kız arkadaşlarıyla tenteden gölgeliğin altında dinleniyordu. Sahra kampı evleri çok sessizdi. Evin odalarından birinde, süt çocukları temiz yataklarda uyuyorlardı. Ağacın altında kısık sesli bir radyo çalıyor, erkekler bardaktan yeşil çay içiyorlar. Kolhoz başkanı, biri kolhozun övünç kaynağı olan limon yetiştirdikleri bahçeyi görmeye davet etti. Hem kolhozun makinelerini hem de narenciyeleri inceledik. Çiftçiler traktörleri, yük ve binek araçları ve diğer çeşitli makineleşme süreçleriyle oldukça gurur duyuyorlardı. Onların makinelerinde ve inşaatlarında tüm Sovyet Cumhuriyetlerinden delikanlılar ve kızlar çalışıyor. Aralarında bu insanların dostluğunu, sosyalistçe, gerçek dostluğu sevinçle hissediyorsun. Tren Stalinabat'tan Moskova'ya 5 günde gidiyor. Moskova'ya evime döndüm, fakat yakında tekrar Orta Asya'ya gideceğimi hissediyorum. Orası öyle bir yer ki, tek bir kere bulunmak hayatının sonuna kadar seni çekmesi için yeter.

KAPALI DENİZ[16]

Yeşili hare hare mavisi yumuşacık
geçtim Hazer Denizi'ni ipekli bir
gününde
duruyordu gemimizin önünde
kanatsız bir kapı gibi apaçık.

Dokundu yüreğime bu yapmacıklı hali
hangi deniz onun gibi kapalı
hangi deniz onun gibi denizlerden
habersiz
hangi deniz onun gibi yapayalnız?

4 Ekim, Krasnovodsk, 1958

Rudaki. (Heykeltıraş: F. Abdurahmanov, 1964)

Istoriya Iskusstva Narodov SSSR, c. 9, kitap 2. Moskova: Izdatelstvo "Izobrazitelnoe Iskusstvo", 1984, s. 172.

1 Nâzım Hikmet, "Korotkie Zametki O Bolşom Puteşestvii", *Oruj'ba Narodov* 1 (Ocak 1950), 209-211.
2 Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyısında bulunan şehri. Şimdiki adı Türkmenbaşı olan bu liman şehri Bakü'nün tam karşı kıyısındadır.
3 Kaynağı Kuzey Kafkasya olan eski bir maden suyu markası.
4 Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'nin Sovyet zamanındaki adı.
5 Nâzım, Orta Asya'ya özgü, üzeri çeşitli renkli işlemelerle süslü bir tür başlığı kastetmektedir.
6 Karpat Dağları'na yerleşmiş, Ukrayna'daki etnik bir grup.
7 Rusya'nın Vyatka bölgesinde çıkan kilerden yapılan oyuncaklar.
8 17. yüzyılda Rusya'nın Nijniy Novgorod şehrinde doğan Rus halk el sanatı. Hohlama, siyah zemin üzerine kırmızı, yeşil ve altın tonları ile yapılan dekoratif boyamadır. Ahşap mutfak eşyaları ve mobilyaları da vardır.
9 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.
10 Yayınevinin Asya Afrika Yazarları Konferansı'ndan önce bastığı kitaplar arasında Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali ve Zekeriya Sertel'in eserlerinin Özbekçe çevirileri de bulunmaktadır. Bkz. "Şark Halkları Adabiyoti Özbekistonda", *Özbekiston Madaniyati* 84/289 (9 Ekim 1958): 3; Viloyat Fatziyeva, a.g.e., s. 20-21.
11 Komsomol bünyesindeki komünist çocuk örgütlenmesi.
12 Ebu Abdullah Cafer ibn Muhammed Rudaki (858-yaklaşık 941), Klasik Tacik ve Fars edebiyatının kurucusu olarak kabul edilir. Günümüzde şiirlerinden sadece küçük bir kısmı kalmıştır.
13 Nâzım'ın eşi Vera Tulyakova da kitabında Nâzım'ın Stalinabat günlerine değinir: "Asya Afrika Yazarlar Birliği Konferansı'na katılmak üzere Taşkent'e gitmiştim. 10 gün sonra dönecektim. Ancak. Konferans bittikten sonra seni Rudaki adına düzenlenen toplantıya davet ederek Tacikistan'a götürmüşlerdi. Sürekli telefon ediyordun. Günde belki en kez, yirmi kez arıyordun beni. Stüdyo'nun, evimin, Ekber'in, Tosya'nın (Antonina Svercevskaya) numaralarını çevirip duruyordun. Sesin hüzün dolu ydu, sensiz yaşadıklarımı öğrenmek istiyordun. Her konuşmamızda: 'Şu Tacikler ne mükemmel insanlar!' diye tekrar ediyordun hayranlıkla. 'Özellikle de erkekler. Kökleri çok eskilere dayanıyor, bin yıllık kültürleri, edebiyat birikimleri var!..' Ne kadar uzaktın benden! Bizi ayıran kilometreler değil de asırlarmış gibi geliyordu bana. Sen, Fars dedelerle bir yerde oturmuş kasideler üzerine sohbet ediyor, Farsçanın mükemmel tınısıyla ruhunu dinlendiriyordun. Bense seni görmek, yanında olmak istiyordum." Bkz. Vera Tulyakova Hikmet, a.g.e., s. 109.
14 Nâzım, 1958 yılında inşa edilen, bugün de varlığını koruyan "Rohat" Çayhanesi'nden söz ediyor olmalıdır.
15 Nâzım, mimaride millî geleneklerle çağdaşlık arasındaki ilişkiyi SSCB Bakanlar Kurulu'nun İnşaat İşlerinden Sorumlu Devlet Komitesi bünyesindeki Sivil İnşaat ve Mimarlık Devlet Komitesi ile SSCB Mimarlar Birliği'nin aylık yayın organı *Arhitektura SSSR* (SSCB Mimarlığı) dergisinin 1960 yılına ait 11 no'lu sayısında basılan "Ya meçtayu..." (Hayal ediyorum...) başlıklı makalesinde de ele almıştır: "Bence, Sovyet Cumhuriyetlerinin herhangi birinde işçi kulüpleri, millî gelenekleri gözetme bahanesiyle cami, tüccar evleri, soylu malikâneleri ilkesine göre inşa edilmemelidir. Şimdi ifade ettiğim millî gelenekler konusu hakkında birkaç kelime eklemek istiyorum. Bana göre, millî gelenekler de belirli bir toplumsal yapıyla, sınıflarla ve verili teknik düzeyle sıkı sıkıya bağlı unsurlar vardır. Ayrıca mimarimizde kullanmamız ve geliştirmemiz gereken unsurlar da vardır. Örneğin: Rus ve Özbek mimarisindeki boyama, Bakü'deki Kız Kulesi'ne özgü çizgilerin lakonizmi ve tutarlılığı gibi. Millî gelenekler ilkin, mimarimizdeki sosyalist anlayışı bozmamalı, ikincisi, yüzyılımızın teknik imkânlarıyla mimari yaratmamıza engel olmamalıdır. Hemen hemen her yüzyıl, belirli coğrafi bölgelerde, verili toplum düzeninin ve teknik ilerlemenin seviyesi temelinde kendi zamanının genel mimari profilini oluşturdu, elbette millî çeşitlilikle." Yazının tam Türkçe metni için bkz. Mehmet Perinçek, "Nâzım Hikmet'ten mimarlık üzerine notlar", *Bilim ve Ütopya* 275 (Mayıs 2017).
16 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler*, s. 176.

DİPNOTLAR

1 Kato Shuichi, *A Sheep's Song: A Writer's Reminiscences of Japan and the World* (Berkeley-California: University of California Press, 1999), s. 380.

2 Shirley Graham, "address by W.E.B. Du Bois given standing ovation by Asian-African Writers' Conference I am an American - I am an American, Tashkent, 14 October 1958". W.E.B. Du Bois Papers (MS 312-b329-i012) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.

3 "Toşkent Ruhi Yaşaydi: Osiyo va Afrika Mamlakatlari Yozuvçilarining Konferentsiyasi", *Üzbekiston Madaniyati* 84/289 (9 Ekim 1958): 1.

4 Asya'nın en uzun, dünyanın Nil ve Amazon'dan sonra üçüncü en uzun nehri.

5 Pakistan'ın en uzun nehri.

6 Batı Afrika'daki en büyük nehir.

7 Graham, agm.

8 Tarihte Afrika'nın entelektüel merkezlerinden biri olarak kabul edilen şehir.

9 Graham, agm.

10 Viloyat Fatziyeva, *Taşkentskaya Konferantsiya i Voprosi Mejdunarodnih Svyazey Uzbekskoy Literaturi* (Taşkent: Taşkentskiy Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennıy Universitet imeni V.I. Lenina, 1971), s. 28.

11 Nâzım Hikmet, "V Taşkente", *Novıy Mir* 12 (1958): 181-187.

12 Nâzım bu yazısını Türkçe olarak kaleme almış, yazı dergi tarafından Rusçaya çevrilip yayımlanmıştır. Bu uygulama, Nâzım'ın SSCB'de çıkan birçok yazısı için de geçerlidir. Dolayısıyla yazının Türkçe yayımlanıp daha sonra Rusçaya çevrildiği anlamı çıkartılmamalıdır.

13 "Taşkent Asya-Afrika Yazarları Kurultayı'yla Doğrudan Doğruya Yahut Dolayısıyla Yahut Büsbütün İlgisiz Bazı Düşünceler" ve "Taşkent-Asya Afrika Yazarları Kurultayı" başlıklı taslak metinler için bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar (1937-1962)* (İstanbul: Adam Yayınları, 1987), s. 126-133.

14 Shirley Graham, yukarıda bahsi geçen yazısında çevirinin İngilizce, Fransızca, Rusça ve Arapçaya yapıldığını belirtmektedir.

15 *Ogonyok*, devrim öncesi, Sovyet dönemi ve sonrası çıkmayı sürdüren dergilerden biridir. Toplumsal-siyasal ve edebi-sanatsal konuları ele alan resimli haftalık dergirin tirajı 1974 yılında 2 milyonu, 1990'da 4,6 milyonu bulmuştur.

16 Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik örgütü, Bütün Birlik Lenincl Kömünist Gençlik Birliği.

17 Ambrosius Holbein (1494-1519), Alman Rönesans dönemi ressamı.

18 Resim şu an St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir.

19 Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun 1871 no'lu, 4 Kasım 1955 tarihli "Projelerde ve inşaatlarda aşırılığın kaldırılmasına dair" kararı kastedilmektedir. Bu kararla Sovyet anıtsal klasisizmine son verilmiş, işlevsel, tek tip mimariye geçilmiştir. Binaların estetiğini ve özgünlüğünü kaybetmesine yol açan bu kararla tasarruf edilerek ve inşaatların hızla tamamlanması sağlanarak herkese ev sahibi olma imkânı verilmesi hedeflenmiştir.

20 Nâzım Hikmet'in, SBKP'nin aldığı yukarıdaki kararla son verdiği Stalin dönemi mimarisine getirdiği eleştiriler başka kaynaklara da yansımıştır. Şairin eşi Vera Tulyakova Hikmet kitabında şu anısını aktarır: "Ağırlığı insanın üstüne çöken, muazzam büyüklükteki demir kapıdan geçip issiz parka [Gorkiy Park'a] girdik. Kapının kanatları arkamızda kaldığında dönüp nefretle baktın onlara ve etrafa. 'Parkı nasıl da çirkinleştirmişler' dercesine sorgu doluydu bakışların. Kafanı iki yana sallayıp acıyla gülümsedin. 'Dinsel mimariyi mutlaka incelemişsinizdir. Örneğin, Katoliklerin gotik tapınaklarını oldukça yüksek, iyice gökyüzüne yakınlaşırarak inşa etliklerini bilirsiniz. Çünkü, oraya gelen insanların kendilerini bir su damlası kadar küçük hissetmesini isterler... Etrafıma bakıyorum da Katoliklerin din adamları bile Stalin dönemi mimarlarından daha iyi kalplilermiş. İnsanlara karşı." İnsanların dinlenmesi için planlamış bir parkın böylesi kötü bir mimariye sahip olmasını ve özellikle, koca bir filin abanıyla yapılmış bacaklarını anımsatan ağır, hantal kapıya neden gerek görüldüğünü anlamakta zorlanıyordun. Stalin döneminin abartılı, kale ezentisi yapılarına 'tipik bir örnek.'" (Vera Tulyakova Hikmet, *Şahtiyar Ol* Nâzım [İstanbul: YKY, Şubat 2008], s. 110) Diğer taraftan Nâzım, "Romanya'ya Dair Lirik Röportaj" başlıklı şiirindeki "Mimarlar sağolsun / Sözüm 57'den sonrakilere" dizeleriyle de aynı noktaya vurgu yapmaktadır. (Nâzım Hikmet, *Son Şiirleri* [İstanbul: Adam Yayınları, Şubat 1989], s. 139)

21 *Novıy Mir* dergisinin muhabiri.

22 Nâzım, SSCB'deki yazılarında Lenin'in bu tanımlamasına birçok kez başvurmuştur. Örneğin *Sovremennıy Vostok* (Çağdaş Doğu) dergisinin Kasım 1960 tarihli 11 no'lu sayısında çıkan "Bolşevik Hacı İz Turkestana" (Türkistanlı Bolşevik Hacı) başlıklı yazısındaki "Daha Ekim Devrimi öncesinde Lenin, yirminci yüzyılımızı sosyalist devrimlerin ve milli kurtuluş hareketlerinin yüzyılı olarak nitelemişti" ifadeleri için bkz. Mehmet Perinçek, "Nâzım Hikmet anlatıyor: Anadolu'da savaşan Türkistanlı Bolşevik Hacı". *Teori* (Mart 2017): 88.

23 Eğer Nâzım, 1 Nisan 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili manevralarına katılan Sovyet yetkilisini kastediyor ve meşhur, süvarilerin denetlendiği fotoğraf atlen bu sanırları yaziyor is eyanılmıştır. O Sovyet yetkilisi, M.V. Frunze değil, Sovyet Büyükelçisi S.I. Aralov'dur. Tabii Frunze de 1921 sonu-1922 başında Ankara'da bulunmuş, Atatürk'le görüşmeler yapmıştır. Ancak cepheye gitmemiştir. Konunun ayrıntıları için bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle*. 4. Basım (İstanbul: Kaynak Yayınları, Kasım 2014), s. 114-129, 132-137, 307-332. 345-362; İşal Çakan Hacıibrahimoğlu, Mehmet Perinçek "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinden Yeni Bir Belge: Frunze'nin Veda Yemeğinde İmzalanan Anı Defteri", *Toplumsal Tarih* 251 (Kasım 2014): 60-69.

24 Haftalık edebiyat ve toplumsal-siyaset gazetesi olan *Literaturnaya Gazeta* (Edebiyat Gazetesi), konferansın haberini verirken Nâzım'ın konuşmasından buna benzer vurguları öne çıkarmıştır: "Türk hükümeti Türkiye'nin yazarlarının Taşkent Konferansı'na gelmesine izin vermedi. Ancak Türkiye'nin sesi Taşkent'te yankılandı. Türk yazarlarının durumunu gerici rejimin zulmünü kerdi ter rübesiyle tanıyan Nâzım Hikmet anlattı. Salonda toplananlar, Türkiye'nin yazarlarının en iyi kısmının eserlerini emperyalizme karşı hümanizm ve ilericilik mücadelesine adadıklarını büyük keyifle dinledi." Bkz. M. Almazov, O. Prudkov, "Taşkentskiy Dnevnik", *Literaturnaya Gazeta* 122 (11 Ekim 1958): 4.

25 Taslak metinde Nâzım, "aynı zamanda herhangi bir emperyalist devlet hesabına da çalışmıyorlarsa" kaydını da düşmüştür. Dergide bu ifadeler yoktur. Taslak metinde hemen arkasından gelen paragraf da dergideki yazıda yer almamaktadır: "Kurultay'a her ülkeden en iyi, en tanınmış yazarlar mı katılmış. Birçok ülkeler'in temsilcileri, o ülkenin en iyi yazarları arasından seçilmiş, ama bazı ülkelerin temsilcileri arasında daha usta, daha tanınmış yazarlar olabilirdi. Önümüzdeki Kahire Kurultayı'na mesela Kara Afrika'dan, dünyaca tanınmış bazı romancı ve şairlerin de, Taşkent'teki öncüleriyle beraber katılacağına eminim." Bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar (1937-1962)*, s. 131.

26 Jorge Amado (1912-2001), çağdaş Brezilya edebiyatının en önemli yazarı.

27 Nâzım aynı konuya "300 Tisyaç Ekremplyarov..." ("300 Bin Adet...") başlığıyla kaleme aldığı, *Ogonyok*-dergisinin Kasım 1959 tarihli 49 no'lu sayısında yayımlanan yazısında da değinmiştir: "Halk bibloların toplamayı seviyorum: Kilden, alçıdan, samandan. Bazen bu muzizevi şeyler kendi ulusal karakterlerini kaybederler ve kolayca el sanatı ürünlerine dönüşürler. Fakat bu şekilde bile onlarda efsanevi bir şey gizlidir. Bence, halk sanatının bu minyatür eserlerinin esas ihtişamı, onların yaratıcılarının doğaya etkin, yaratıcı yaklaşımındadır. Halk sadece doğayı tekrar etmez, sadece taklit etmez, fakat onu değiştirir, yalnız doğanın varlıklarını koruyarak gerçekte var olmayan yeni nesneler yaratır. Herhangi bir doğru dürüst halk biblosu, örneğin tahta oyma at, sadece bir at tasviri değil; ancak doğada eşi bulunmayan, bu evcil hayvanın yeni bir türüdür. Ancak bu halk biblolarında her şeyden önce beni hayrete düşüren ve coşturan, onların bu gerçekçi fantastikliği değil, farklı halklarda aralarındaki benzerliklerdir. Örneğin ben kilden düdükler ve kumbaralar ile ahşaptan keçi ve inekler topladım. Ukrayna, Brezilya, İspanya, Türkiye, Şili, Rusya ve Letonya'ya ait biblolarım var. Bunların hepsi bir şekilde birbirine benziyor! Her biri kendi milletlerine özgü olmasına rağmen bazen Ukrayna düdüğünü Brezilya düdüğünden ayırmak gerçekten zordur. Açıkçası, halk biblolarındaki ulusal farklılıkların ne kadar olduğundan ziyade ortak yanlarının çokluğu ilgimi çekiyor. Öncelikle farklı ulusların sanatını birleştiren şeyler benim ilgimi çekiyor." Türkçe olarak ilk kez yayımlanan tam metni için bkz. Mehmet Perinçek, "Nâzım Hikmet'ten Türk Masalları Üzerine", *Teori* (Eylül 2016): 79-80.

28 Moskova yakınlarında bir şehir.

29 Kolektif çiftlik.

30 Nâzım taslakta tam burada yer alan şu bölümü dergideki yazıdan çıkarmıştır: "Paris'te ERASM Yayınevi, bütün milletlerin folklorunu toplayıp yayınlıyor. *Türk Masalları* diye de bir kitap yayımlamış bu arada. Kitabın yazan ünlü folklorcularımızdan Pertev Naili Boratav. Kitabın önsözünden şu satırları alıyorum. Önsözü yazan Paul Delarue. Konular arasındaki benzerliği, hatta birliği kaydeden yazar şöyle devam ediyor: 'Halklar, masalların yumuşak çamurunu kendi beşeriye fizik çevrelerine uydurarak boyuna yenileştirip yoğuruyorlar, onlara öz şairane dehasının damgasını basıyor, derin temayüllerini işliyorlar. Bundan ötürü de aslında bir olan aynı konunun, birbirinden uzak iki devrede işlenmiş şekilleri öyle aynı oluyor ki, işin uzmanı olmayan okuyucular bunları aynı aynı masallar sanır, oysaki aynı masalın iki ayrı işleniştirler.' Yazar misaller veriyor. Fransızların Petit Poucet'siyle (Parmak Çocuk) Türklerin Keloğlan'ı, aynı masalın kahramanıdır. Ben buna Ruslar'ın Ivanuşka'sını da katacağım." Bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar (1937-1962)*, s. 130.

31 Nâzım Hikmet, yukarda bahsi geçen *Ogonyok* dergisindeki yazısında ise bu konuya dair şunları belirtmiştir: "Herhangi bir halkın masalını okuduğumda, elbette, o halkın asırlık geçmiş tarihine, yaşam biçimine ve adetlerine ilişkin izlerini bulmak istiyorum. Özellikle bütün halkların iyiliğe, akla, adalete ve aydınlığa yönelik fantezilerini, hayallerini ve isteklerini birleştiren şeyi arıyorum. Kötülük ve despotizme karşı onların nefretinde, ikiyüzlülük ve soluluğu küçümsemelerinde, aptallığa karşı acıyla gülünsemelerinde halkların ortaklaştığını görüyorum." Bkz. Mehmet Perinçek, *age*, s. 79.

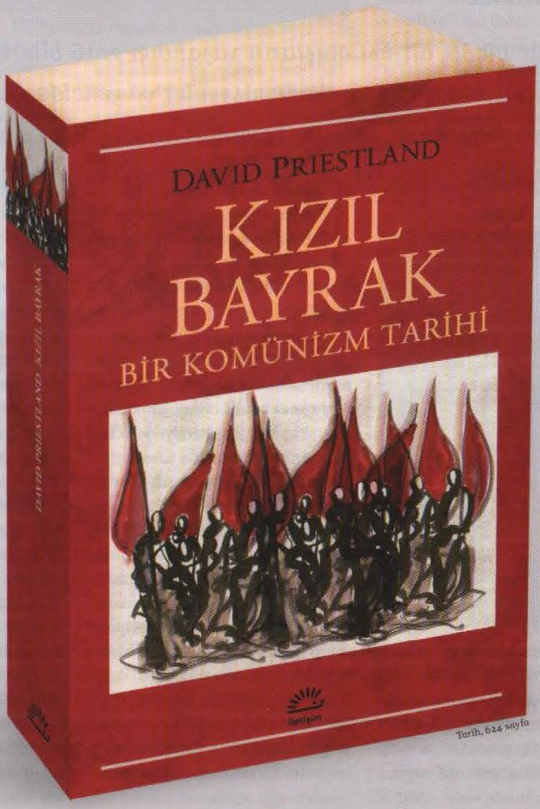
32 Faiz Ahmad Faiz (1911-1984), Pakistanlı devrimci şair. Lenin Barış Ödülü sahibi ve dört kez Nobel adayı.

33 Abu Al-Asar Hafeez Jullundhri (1900-1982), Pakistanlı şair, Pakistan milli marşının yazarı. Taşkent'teki konferansa da katılan Pakistanlı edebiyatçı, kürsüden ülkesindeki milli kurtuluş hareketine vurgu yapmış ve edebiyatın oynadığı role dikkat çekmiştir: "Bizim halkımız, uzun süredir Asya halklarının milli kurtuluş mücadelesinde yer alıyor. Biz, ülkemizde sömürgeciliğin boyunduruğunu kırdık, özgürlüğe ulaştık. Yabancılara karşı mücadeleye halkın tümü katıldı. Peki, bu mücadelede ona kim yardım etti? Yazarlar, şairler, sanatçılar. Onlar, halkın milli bilincini uyandırdılar. Ve her zaman buna kesin eminim. Hangi silahlarla bizi tehdit etmediler ki, atom bombası ya da kılıç: ama eğer doğru eller tutarsa, kalem kötülüğü yıkar." Bkz. Hafiz Calandhari, "Mı— V Odnoy Lodke", *Literaturnaya Gazeta* 122 (11 Ekim 1958): 4.

34 Moskova Devlet Üniversitesi.

iletişim

İnsanlığın, "cenneti yeryüzünde kurma" hülyasının tarihi...

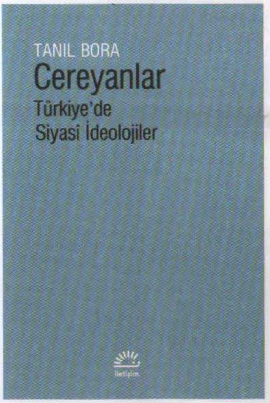
Marx, Engels, Lenin, Stalin, Troçki, Mao, Che, Castro, Tito, Enver Hoca, Ho Chi Minh... David Priestland, komünist siyasetin başlıca unsurlarının ilk kez görüldüğü Fransız Devrimi'nden Marksist partilerin kuruluşuna; Ekim Devrimi'nden gerilla hareketlerine; siyasal fikir, tutum ve davranışlardan komünist ülkelerde yaşayanların hayatlarına; ekonomizm batağından totalitarizme kayışlara; enternasyonalizmden milliyetçi çizgiye uzanışa kadar birçok konuya değinerek özlü bir komünizm tarihi anlatıyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

İMKÂNSIZI DENEMEK: CEREYANDA KALAN TÜRKİYE'NİN ZİHİNSEL ATLASI
TANIL BORA'NIN *CEREYANLAR* ŞAHESERİ

BÜLENT BİLMEZ

Dünyada ve Türkiye'de büyük alt üst oluşların yaşandığı 2016 biterken, günlük sorunlarla boğuşmaktan heder olmuş akademisyenler ve genelde entelektüellerin soluk alamaz oldukları bir sırada, İletişim Yayınları entelektüel ve akademik dünyaya adeta göktaşı gibi düşen bir şaheser (opus magnum) yayımladı: Cereyanlar.

Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 926 s.

İçeriğini oldukça açık ve net şekilde sergileyen *Türkiye'de Siyasî İdeolojiler* alt başlığını taşıyan Tanıl Bora'nın kitabı, yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi gördü ve öncelikle hacmiyle çok dikkat çekti: 926 sayfa..

Bu hacmine rağmen ilk baskısının yayınevi stoklarında kısa süre içinde tükenmesi, sanırım her şeyden önce yazarının uzun yıllar boyunca kamuoyuna verdiği "ciddi ve iyi çalışır" imajından kaynaklanıyordu. Oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış yazma sürecinin (ve bazen onun da önüne geçen "gençlere yazdırma" ısrarının/sebatının) her alanında karşımıza çıkan güler yüzlü ciddiyet sayesinde oluşturduğu sıkı okur/takipçi kitlesinin büyüklüğü, sanırım bu ilginin en önemli nedenidir. Memleketin düşün(ce) tarihine ani bir ilgi artışından söz etmek mümkün olmadığına ve kaliteli ciltli baskısına rağmen bu oylumlu eserin oldukça hesaplı bir fiyattan satışa çıkmış olması bu ilginin belirleyicisi olamayacağına göre, bu çalışmanın büyük rağbet görmesinin asıl nedenleri, (bu coğrafyada az bulunmasından yazarın da yakındığı, s. 35 ve 43) Tanıl Bora'nın "daemonik" düşünme/konuşma vasfına sahip olduğunun bilinmesi ve bunu, nihilizme düşmeyi engelleyecek şekilde "Davası olan düşünür" rahatlığıyla harmanlamasıdır. Yani "daemonik rahatlık" veya "alçakgönüllü özgüven" sentezini en iyi şekilde Tanıl Bora'nın başardığının iyi bilinmesi kitaba olan ilgide önemli rol oynamış olmalıdır. Nitekim yazarın bu eserinde de aynı tavrı sergileyeceği, aynı dili kullanacağı beklentisi karşılıksız kalmamıştır.

Çoğu "biraz karıştırma" üzerine kurulu olan kitapla ilgili medyadaki ilk değerlendirmelerde ortaya çıkan hayranlığın bir kaynağı eserin inanılmaz hacmiyse, bir diğeri de içindekiler tablosuna bakınca hemen görülen kapsamlı ve detaylı içeriğidir. Bu kapsamda bir çalışmaya kalkışmayı imkânsızı denemek olarak değerlendirmek mümkün; ancak elinizdeki gibi kısa bir tanıtım yazısında bu eserin bihakkın değerlendirmesini yapmanın da imkânsız olduğu açıktır. Bu nedenle eseri değerlendirmek veya daha büyük zevkle yapacağım "tartışmak" bu yazı kapsamında kalkışacağım bir şey olmayacak; burada eserle ilgili önemli bulduğum bazı genel gözlemlerimi aktarmanın ötesinde, bir tanıtım yazısının sınırları içinde, sadece içeriğini anlatmaya ve kadı kızında bile bulanabilecek bazı kusurlarına dikkat çekmeye çalışacağım.

SENTEZ Mİ YOKSA TEZ Mİ?

Sadece kitabın bölüm başlıklarından yola çıkarak, aslında yine İletişim Yayınları tarafından daha önce yayımlanan 9 ciltlik *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (*MTSD*) çalışmasının bir senteziyle karşı karşıya olduğumuzu düşünmek mümkün, ancak daha yakından inceleyince iki eser arasındaki tematik örtüşmenin veya cilt-bölüm örtüşmesinin tam olarak söz konusu olmadığını görmek zor değil...

İki çalışma arasında yapılacak karşılaştırmada karşımıza çıkan en dikkat çekici fark, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, *MTSD*'de ayrı bir cildin konusu olmayan bazı konulara *Cereyanlar*'da ayrı bölümler ayrılmış olmasıdır: "Türkçülük ve Ülkücülük" (yak. 70 s.), "Feminizm" (yak. 80 s.) ve "Kürt Ulusal Hareketi" (yak. 85 s.), ayrı bölümlerde ele alınmaya layık bulunmuştur.

Bora 2017 – MTSD Arasında Bölüm - Cilt Karşılaştırması

Bora 2017 Bölümleri		MTSD Ciltleri	
Başlık	No	No	Başlık
Geç Osmanlı Zihniyet Dünyası	1	1	Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi
Modernleşme, Batı ve Batıcılık	2	3	Modernleşme ve Batıcılık
Kemalizm	3	2	Kemalizm
Milliyetçilik	4	4	Milliyetçilik
Türkçülük ve Ülkücülük	5	YOK	
Muhafazakârlık	6	5	Muhafazakârlık
İslamcılık	7	6	İslamcılık
Liberalizm	8	7	Liberalizm
Sol	9	8	Sol
Feminizm	10	YOK	
Kürt Ulusal Hareketi	11	YOK	
	YOK	9	Dönemler ve Zihniyetler

Bu konulara ayrı bölümler ayrılmasının *MTSD*'nin bu konulardaki eksikliğini bir kez daha hatırlattığını söylemek mümkün, ama bu bölümleri gören bazı okurların aklına, sadece kısa alt bölümlerde özetlenen ekolojizm ("Yeşil", s. 707-710), anarşizm ("Siyah", 710-711) ve "Alevilik-Aleviler" (s. 711-717) gibi konulara neden ayrı bir bölüm ayrılmadığı sorusunun gelmesi de kaçınılmazdır. Sonuncu konuya ayrı bir bölüm ayrılmaması, 1990 sonrası siyasi yaşamda kendi adlarına hareket eden kitle örgütleri aracılığıyla önemli rol oynamakla birlikte Alevilerin ayrı dönemde Türkiye siyasi ideolojiler tarihinde veya genelde düşün tarihinde önemli bir yer tutmadıkları gerçekliğiyle açıklanabilir belki. Kendisine ayrı bir bölüm ayrılan Kürt ulusal hareketinin (s. 821-906), son on yılda, Türkiye siyasetinden öte, Türkiye sol düşüncesi üzerindeki etkisi dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Oysa özellikle modernizm eleştirileri bağlamında taşıdığı düşünsel/ideolojik potansiyel nedeniyle (Aleviler değil, ama) Alevilik ilk anda bu role daha yakın görünmektedir. Diğer yandan, modernizm eleştirisinin çevirilere dayalı postmodernizm tartışmaları üzerinden memlekete girdiği bu dönemde anarşizmin, (siyasi tarihte önemli bir rol oynayamasa da) siyasi ideolojiler arasında giderek daha önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, solu aşan bir düşünce yelpazesinde etkili olmuş "12 Eylül darbesi sonrasında solda gelişen ekolojizm, çevrecilik ve 'yeşil hareket'" için (s. 708) ayrı bir bölüm ayrılmaması, bir eksiklik olmasa bile, bir "dengesizlik" veya "hakkaniyetsizlik" olarak görülebilir. Benzer şekilde etkili ve dönüştürücü nitelikte olduğunu söyleyebileceğimiz feminizme ise "oransız uzun" (s. 21) ayrı bir bölüm (s. 741-820) ayrılmış olduğu düşünülecek olursa, bu durum biraz daha göze batmaktadır. Elbette böyle bir işe kalkışıp hakkaniyetsizlik olasılığını sıfıra indirmenin olanaksızlığını da kabul etmek gerekir...

Ayrıca bu üç konunun da "Sol" başlıklı bölümde ele alınmış olması, bence isabetli olmakla birlikte, tartışmaya açık bir tercihtir. Nitekim siyaset dünyasında (özellikle meydanlarda) bu örtüşme nerdeyse tamamen yaşanırken, aynı şeyin ideoloji ve daha genelde zihniyet bağlamında geçerli olduğunu söylemek daha az mümkündür. Tersi bir durum, potansiyel olarak tek bölüm olabilecek iki konunun iki ayrı bölümde ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır: "Milliyetçilik" (s. 195-270) kapsamında yer verilebilecek "Türkçülük ve Ülkücülük" konusuna ayrı bir bölüm (s. 271-340) ayrılmasının nedeni, aksi durumda başa çıkılmayacak uzunlukta bir bölümün söz konusu olmaması için meseleyi resmi/anaakım ve sivil/muhalif Türk milliyetçilikleri ile ilgili iki ayrı bölümde ele alma fikri gibi görünüyor. Ancak bunun kitapta açıkça ilan edilmesi ve yanıltıcı olan "Milliyetçilik" bölüm başlığı yerine "Resmi/Anaakım Türk Milliyetçiliği" gibi bir başlık seçilmesi daha doğru olurdu. Aslında büyük oranda Türk ulus inşa sürecinin resmi ve anaakım anlatılarına yer veren bu bölüm içinde, daha az sentetik ve daha "sivil" ve "saf" bir milliyetçilik anlatısı olarak yer verilebilecek "Türkçülük ve Ülkücülük" meselesine ayrı bir bölüm ayrılması, yazarın bu konuda uzun yıllara dayalı çalışmalarının kendini dayatması (!) ya da iltimasa yol açması nedeniyle de gerçekleşmiş olabilir ki sonuç olarak kitapta en çok sayfanın böylece Türk milliyetçiliğine ayrıldığı söylenebilir! Farklı bir bağlamda iltimaslı (!) olduğu düşünülebilecek iki konu, "Sol" başlıklı bölümde yer verilen "Murat Belge, Yeni Gündem" (s. 720) ve "Ulus Baker" (s. 722-724) alt bölümlerinde ele alınmıştır. Ancak bu kısa alt bölümler okununca, 1980 sonrası eleştirel solun gelişmesinde önemli rol oynayan ***Defter*** ve ***Birikim*** dergilerine yer verilmesi kadar, "solun popüler kültür ve gündelik hayatla meşguliyetinin ilk adımını 12 Eylül'den önce" atan ve 12 Eylül sonrasında "demokratlığı (...) aslı ve mukavim bir kimliğe dönüştürmekten, bu minvalde tüm topluma ve bu arada sağa da hitap etmekten yana" olan Murat Belge'nin son dönem Türkiye düşün tarihi üzerinde aslında daha çok yer verilmesi gereken bir etkisi olduğu fark edilecek ve neden ayrı bir alt bölümde tartışıldığı anlaşılacaktır. Ulus Baker örneğinde ise yeterince tanınmamış sıra dışı bir düşünürü daha geniş bir kitleye tanıtma isteği kadar, hak ettiği kıymeti genç yaşta ölümünden sonra takdir edilen, (Tanıl Bora'nın da dahil olduğu) "dostlarının bir nevi kendi 'bediüzzamanları' gibi sevdiği" bir düşünürün istisnai daemonik anlayışının/düşünüşünün bir buçuk sayfada muhteşem sunumu/tanıtımı söz konusudur. Türkiye düşün tarihinde (ayrı bir bölüm ayrılmasa da) daha çok yer ayrılması gerektiğini düşündüğüm, ***Cereyanlar***'da Feminizm bölümünün içindeki kısa bir alt bölümde ele alınan eşcinsel hareketi, ***queer*** (s. 791-793) düşüncenin diğer akımlar üzerindeki etkisi konusunda bir tahminde bulunmak zor olmakla birlikte, radikal devrimci niteliği nedeniyle düşün tarihindeki etkisinin ele alınması gerektiğini, çok önemli bir konu olarak tartışılmayı beklediğini de eklemek gerekiyor.

Yazarın her bölümdeki yetkin dili ve çoğu pek bilinmeyen isimlere ve

metinlere dayalı analizleri, genelde şaşkınlık yaratan bir birikimle karşı karşıya olduğumuzu, ama daha önemlisi gerçekten sindirilerek oluşmuş bir anlatının (analizin) mümkün olduğunca kompakt bir şekilde sunulduğunu göstermektedir. Kitapta, yüz yıllık Türkiye düşün tarihinin ele alınmamış "cereyan"ı yoktur neredeyse... Bu yönüyle bu çalışma, bir yandan bugüne kadarki çalışmaların analitik ve sentetik yoğun bir envanterini sunarken, diğer yandan bugüne kadar ihmal edilmiş birçok konuda yazılması gereken monografilere ve akademik makalelere de davetiye çıkarmaktadır. Nitekim kitabın her bölümü kendi başına ancak ayrı bir monografide ele alınabilecek kadar geniş konulara ayrılmıştır. Ayrıca kitapta sıkça dile getirilen özgün tespitler ve kısaca ele alınan, bugüne kadar ihmal edilmiş şahsiyetler, (süreli) yayınlar ve sorunlar, ayrı akademik çalışmaların konusu olarak genç akademisyenlerin ilgisini beklemektedir.

Gönül isterdi ki çalışmada bolca kullanılan atıf ve göndermelerin kaynakları metin içinde veya dipnotlarda gösterilerek, ilgilisine önemli bir destek sunulmuş olsun. Tek ciltlik oldukça oylumlu ve aşırı yoğunlaştırılmış anlatıya dayalı bu kitabın o durumda ne kadar okunabileceği ve hatta yazılabileceği sorgulanabilir, ancak en azından kitap sonuna konacak (sadece ilgilisinin başvuracağı) bu dipnotlar önemli bir ihtiyacı karşılayacağı gibi, metin içindeki bazı küçük sorunları da çözebilirdi. Nitekim metinde anılan ve hatta gönderme yapılan bazı eserlerin bölüm sonunda bulunmadığı (unutulduğu) görülmektedir.

Yazarın bazen edebi tarza dönüşen ve bazı okurlar tarafından yadırganabilecek sohbet dili, mevcut metni daha büyük bir zevkle okuma olanağı sunmakta, adeta uzun bir anlatıyı canlı olarak diniliyor hissi vermektedir. Yer yer kullanılan (Tanıl Bora'nın metinlerinde sıkça kullandığı çok iyi bilinen) eski Türkçe sözcükler bazıları için akıcılık önünde engel oluşturabilir, ancak (muhtemelen sonradan edinilmiş olsa da) bunların kullanımındaki doğallık ve herhangi bir ideolojik fanatizme dayanmamaları gerçekliği, metnin çekiciliğini artırmaktadır. Fanatik dil politikalarıyla ilgili memleketteki hasım ideolojileri elinin tersiyle iten bir tekinsizleştirme dili olarak "Tanıl Boraca", geleneksel/eski sözcükler ve türetilmiş sözcükler (*neologism*) arasında keyfi ve keyifli gidip gelmeler ve buna ek olarak çoğu zaman gâvurdan aktarma uzman jargonundan da kaçınılmaması, yazarın lisanla kurduğu "serbest aşk"ın dışavurumu gibi göründüğü için, kendine has bir hayran okur kitlesi yaratmaktadır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı anarken kullandığı "kelebek ömürlü" (s. 139) gibi ifadelerde açıkça karşımıza çıkan şairane, ama mütenasip ve dengeli edebi dil, kitabın akademik ciddiyetine halel getirmemektedir. Aslında dipnotsuz metin ve bu tarz, okura adeta günler süren zevkli bir konuşmayı veya sohbeti dinleme hissi veriyor, ama daha çok, önündeki kitaplara sürekli başvuran bir hocanın dersini veya önceden hazırlanmış bir tebliğe binaen yapılan günlerce sürecek bir konferans sunuşunu dinleme hissi bu... Belki de bu kitaba Tanıl Bora'nın Nutuk'u olarak bakmak gerekir!

Kitabın başında yazarın sıraladığı uzun listeden de anlaşılacağı üzere, çok kişinin elinden ve düzeltisinden geçmiş bu kitapta yer alan bazı olgusal hataların, kitabın oylumlu olmasıyla açıklanması mümkün değildir. Nitekim Slavoj Zizek'in doğum tarihinin 1959 yerine 1949 yazılması basit bir yazım hatasından kaynaklanabilir (dikkatimi çeken Bülent Somay'a teşekkürler); ancak 1927 yılında Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci kurultayında okunduğu çok iyi bilinen ***Nutuk***'u, Mustafa Kemal'in Meclis'te okuduğunun söylenmesi, yazım hatasıyla açıklanamayacak, dikkatten kaçtığı anlaşılan küçük ama önemli olgusal hataya örnek oluşturmaktadır.

MTSD'nin üst başlığında kullanılan "siyasi düşünce" kavramı yerine, ***Cereyanlar***'ın alt başlığında "siyasi ideoloji"nin tercih edilmesi de dikkat çekicidir. Genelde düşünce, ideoloji ve zihniyet gibi kavramların tartışıldığı ve bunların tarihyazımları arasındaki ilişkinin ortaya konduğu bir girişin veya kısa da olsa teorik-kavramsal çerçeve bölümünün bulunmaması, kitabın tamamında yazarın tam olarak ne yapmaya çalıştığı konusunda bazen okuru şüpheye düşürmektedir. Oldukça zengin literatüre dayalı bir söylem analizi (metinlere odaklı düşünce tarihi) öne çıkarken, çok sık bir şekilde metinleri bağlamına oturtma (***contextualization***) ve metin-ötesi (***extratextual***) unsurlara yer verilmesi, çalışmayı daha çok düşün tarihine yaklaştırmaktadır. Ancak kitapta sıkça dile getirildiği üzere, aslen zihniyet tarihinin amaçlandığını söylemek de mümkün... Bu bağlamda dikkati çeken şeylerden biri, yazarın neredeyse her bölümde (özellikle ilk üç bölümde) tartıştığı Doğu-Batı gerilimi'nin veya zihniyet diyaloğunun/çatışmasının Türkiye düşün dünyasındaki belirleyiciliğidir. Aslında her akımın parçası olduğu Batı(lılaşma/cılık) veya aynı anlama gelmek üzere modern(leşme/izm) paradigma(sı)nın, (daha kışkırtıcı bir şekilde ifade edilecek olursa "mega cereyan"ın) Osmanlı/Türkiye düşün tarihyazımında cereyanlardan/akımlardan biri olarak anılması, 20. yüzyılın başından itibaren yaygın olarak karşımıza çıkan bir alışkanlık olmakla birlikte, bunun bütün-parça arasındaki diyalektik ilişkiyi görmezden gelen oldukça sorunlu bir sınıflandırma olduğunu söylemek gerekiyor ki ***Cereyanlar***'da da aynı şeyle karşılaşıyoruz.

Bu kısa yazıda tartışamayacağım nedenlerle, Türkiye'deki siyasi ideolojilerin, aslında bu büyük "cereyan" içinde savrulmalardan ibaret olduğunu söylemek mümkündür ve elimizdeki eser, (yazarı bunu niyet etmese veya altını çizmese de) bunu bir kez daha göstermektedir. Buna eklememiz gereken ancak kitapta yeterince değerlendirilmeyen bir gerçek de (yazarın ilgili bölümde harika bir şekilde ele aldığı) pragmatist esnekliği sayesinde bu büyük cereyana en yakın kapsamlılığa sahip olan ve ideoloji olmaktan çok bir büyük idea/ülkü olarak görülebilecek olan

Kemalizmin de Türkiye'deki siyasi ideolojileri savuran yerli veya "Türk tipi" bir süper-cereyan olduğu. Aynen Türkiye'de modernizmden nasibini almamış bir cereyandan söz edilemeyeceği gibi, (en azından yöntem, söylem ve/ya retorik bağlamında) Kemalizmden nasibini almamış bir cereyan bulmak da olanaksızdır neredeyse. Türkiye'de "cereyanlar"dan söz edilmesinin doğru olmayacağı yönündeki provokatif iddiamın nedeni, mevcut siyasi ideolojilerin eklektikliğinden yola çıkarak, bu kitapta ayrı bölümlerde ele alınan "cereyanlar"ın her birinin, bir düşünce akımından çok bir sıfat/özellik olarak karşımıza çıkmasıdır. Çoğu zaman çevirilere dayalı aktarımlara veya kendinden menkul "bayiliklere" dayalı olan ideoloji oldukları iddia edilen şeyler, aslında bunu hak edecek sistematiklik ve tutarlılıktan uzak, her çiçekten bal alma misali, bu cereyanlardan keyfi ve sporadik bir şekilde aldıkları unsurların ve özelliklerin karmaşık ve dinamik bileşeni olarak görünmektedir. Bunun ideoloji veya cereyan adlandırmasını hak eden alternatifi, elbette saf ve statik bir düşünsel sistem değildir. Dinamizm ve etkileşim dünyanın her yerinde ideolojiler için geçerlidir, ancak belli bir noktadan sonra ideolojilerin varlığını sorgulatacak bir sistematiklik ve tutarlılık eksikliği de ayrı bir gerçekliktir.

Yıllardır modern Osmanlı düşün tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi dersleri veren bir akademisyen olarak, ilk seferinde kitabı bir solukta okuduktan sonra yaşadığım baskın hissiyat, nihayet Türkiye Düşün Tarihi derslerinde okutulabilecek bir çalışmaya sahip olduğumuzu fark etmemin yol açtığı memnuniyet oldu. Bu dönem hemen yüksek lisans dersimde kullanmaya başladığım için notlar alarak ikinci defa okuduğumda ise kitabı bihakkın değerlendirmenin/tartışmanın ayrı bir kitap çalışması gerektireceğini, ama (oldukça sentetik) olgusal bilgi ile analiz arasında kurduğu denge sayesinde bu şaheserin bir seminer için oldukça yararlı bir tartışma metni/kaynağı olduğunu fark ettim..

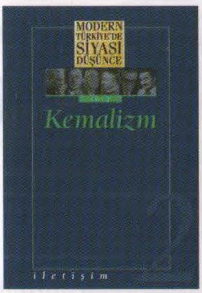
Bugüne kadar kullanılagelen alternatiflerini düşününce, elimizde 21. yüzyıla layık bir sentez kitap olduğunu söylemek mümkün. Yazarın yıllarca imrendiğini söylediği Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*'sini aşan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*'ndeki dil, yaklaşım ve tarz özgünlüğünü yakalayan ve yazarın pek hazzetmediği anlaşılan Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'sındaki öznellikten sakınmama tavrını iyi ki sürdüren bu çalışma, her şeyden önce günümüz Türkiye düşün dünyasını, ama daha çok zihniyet dünyasını anlamak için gerekli izlekleri ilmek ilmek örmektedir. Nitekim kitabın başındaki tarihsel arkaplan niteliğindeki ilk bölümde ("Geç Osmanlı Zihniyet Dünyası", s. 23-63) ele alınan günümüz düşünce akımlarının modern tarihteki kökenleri, her bölümde ilgili konunun özelinde ayrıca ele alınmakta ve her bölümde ilgili ideolojinin tarihi (veya "siyasi ideolojiler" tarihi) günümüze kadar getirilmektedir, korkusuzca...

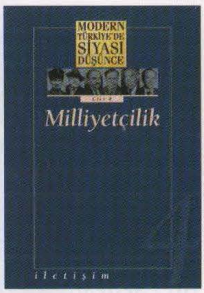
Her şeye rağmen ve müthiş oylumlu kitabı daha da uzatması pahasına, kitaba eklenmesi gereken bir bölüm de sonuç veya genel değerlendirme olabilirdi ki böyle bir çalışmanın ardından yazarın bu uzun kıssadan çıkardığı hisseleri bilmeyi çok isterdik...

Şahsen bu uzun ve detaylı kıssadan benim çıkardığım hisselerden en önemlisi, modern Osmanlı ve Türkiye'de "düşünce cereyanları"ndan çok, "Doğu-Batı cereyanında kalmış düşünceler"den söz etmenin mümkün olduğudur!

SONUÇ

Doğu-Batı cereyanında kalmış olup aynı korkular, kaygılar, sınırlılıklarla ve devlet-taparlıkla malul bu düşünceleri karşılaştırdığımızda ise hem niceliksel hem de siyasi hâkimiyet açısından sağ düşüncenin açık ara üstünlüğünü bu kitap aracılığıyla görmek mümkün: Aslında kitabı ikiye bölerek, aşırı zorlamaya gerek kalmadan feminizm ve Kürt hareketini

***Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 9 c., İstanbul: İletişim Yayınları, 2001-2009.**

de sol düşünce içine kattığımızda, geriye kalan tüm cereyanların farklı niteliklerinden yola çıkılarak "sağ" içinde tasnif edilebilecek düşünceler olduğunu söylemek mümkün. Böyle bir tasnifin ne kadar yararlı ve anlamlı olacağı tartışılabilir, ama durumun vahametini ortaya koyacağı kesindir. Yukarıda değindiğim üzere, modernizm/Batıcılık küresel boyutta en büyük şemsiye/örtü ve onun altındaki Kemalizm de Türkiye'yi kapatan daha küçük bir şemsiye/örtü olarak kabul edilecek olursa, sağ ve sol tüm cereyanların hepsinin bu şemsiye/örtü altında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Daha küçük Kemalizm şemsiyesinin/örtüsünün altındayken kolunu bacağını bazen çıkaranların veya arada dışarıya çıkıp gezmeye kalkışanların veya ayrılıp dışarıda yaşamayı tercih edenlerin başına gelenleri Bora'nın kitabında okumak mümkün, ama bu sıra dışı düşünürlerin de hâlâ modernite/Batı paradigması içinde (bu anlamda hâlâ en büyük şemsiye/örtü altında) bulunduklarını unutmamak gerekiyor. Elbette makro düzeyde bu değerlendirme, her bir cereyanın ne kadar kendi başına cereyan olduğu, yani bağımsız ele alınabilecek kadar bütünlüklü bir sistematiğe sahip olduğu sürekli sorgulanarak yapılmalıdır. Özellikle kamusal alanda ve (giderek daha çok) sivil toplumda hâkim olan Türk milliyetçiliği (Türkçülük), muhafazakârlık ve İslamcılık cereyanları arasındaki sembiyotik ilişki, bu kavramların birer cereyan/ideoloji ismi olmaktan çok farklı siyasi düşünceler, düşünürler ve hareketlerin "nitelikleri" için kullanılacak sıfatlar olduklarını düşündürmektedir.

OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (II)

İ. ARDA ODABAŞI

1917 senesinin Ekim-Kasım aylarında gösterime giren ilk yerli kurmaca filmler basında ilgiyle karşılanmış, gazete ve dergilerde değerlendirmelere ve eleştirilere konu olmuştur. Osmanlı/Türk sinema tarihinin bu ilk sinema eleştirileri, söz konusu filmler hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı'nın sinema hayatı hakkında değerli ayrıntılar da içermektedir.

"MİLLİ SİNEMA"

1917 senesinin Osmanlı basınında, sinema filmleri yabancı âlemlerde çekildiğinden, bunların "bizim" mizaç ve ahlakımızla katiyen münasebeti bulunmadığı, "bize" büsbütün yabancı sahneler gösterdikleri ve yerli/milli hayattan uzaklaştırdıklarına dair yakınmalara rastlanır.[1] Bu tür kaygıların *İkdam* gibi önde gelen bir gazetenin bir başmakalesinde dillendirilişinden iki ay kadar sonra, ilk yerli kurmaca filmlerin gösterimi gerçekleştirilecektir.

Dönem süreli yayınları ilk yerli filmleri "milli sinema"nın başlangıcı kabul ederek memnuniyetle karşılamıştır. Bu girişim ulusal sinema endüstrisinin kuruluşunun ilk adımı olarak görülmüş ve selamlanmıştır. İlgili metinlerin hemen tamamı "Milli Sinema" veya "Milli Kurdele" başlığını taşır. Burada kullanılan "milli" kelimesi esas olarak "yerli" anlamındadır; ancak, gerek metinlerin içeriği gerekse tarihsel bağlam dikkate alınacak olursa, "ulusal" anlamını da içerdiği söylenebilir.

Sabah gazetesinin 2 Ekim 1917 tarihli "İlk Milli Sinema" başlıklı yazısı, *Sabah*'ın önemli bir milli ihtiyaca daha önce dikkat çektiği belirtilerek başlar. Bu ihtiyaç, halkın daima yabancıların hayatından alınmış olaylar ve manzaralar yerine kendi hayatını, kendi hayatından olay ve maceraları sinema perdelerinde seyretmesi ve bu sayede sinemanın Osmanlı hayatında karıştırıcı tesirler meydana getirecek yerde toplumsal idrakın kuvvet bulmasına yardımcı olmasıdır. Bu hususta boşluk Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'nin (MMC) milli sinema şeritleri imaline teşebbüsüyle doldurulmaya başlanmış, ilk filmler bu yazının yayımlanışından bir gün önce gösterilmiştir.[2]

Aynı gün *İkdam* gazetesindeki "Milli Sinema" başlıklı ve "dünkü temsil münasebetiyle" kaleme alınmış yazı, MMC tarafından büyük masraflarla hazırlanan ve ülkenin sinemacılık âleminde ilk önemli adımı oluşturan milli şeritlerin gösterildiği bildirilerek başlar. Yazara göre, bu yeni tecrübe memleketin temaşa hayatında hakikaten önemli bir hadise

سینمایه وسینماجیلغه دائر :

ملی قوردەلەلر

İlk filmler üzerine en ayrıntılı ve sinematografik eleştiriler *Vakit* gazetesinden gelir. *Vakit*'te çıkan "Milli Kurdeleler" başlıklı makale.

ve otuz-kırk senelik emeğe rağmen tiyatroculuğun bir türlü tam bir sanat hâline gelemediği bir muhit içinde hakikaten tehlikeli bir girişimdir. MMC, Darülbedayi gençlerinin son zamanlardaki başarılarına dayanarak işe girişmiş ve birçok fedakârlık ve masraftan sonra, bir gün evvel seyredilen milli sinema şeritlerini vücuda getirmiştir.[3]

3 Ekim tarihli "Sinemalar ve Milli Sinema" başlıklı makalesinde *Tanin* yazarı, MMC'nin milli sinema girişimlerini öğrendiğinde pek memnun olduğunu belirtir. Çünkü bundan sonra, ülkede herkesin gözü önünde cereyan etmiş bir olayı Avrupa'ya gidip geldikten sonra görmekten kurtulacak ve en zenginlerin bile anlamakta güçlük çektiği Avrupa filmleri yerine, her gün içinde bulunulan yerli hayattan alınmış sahneler seyredilebilecektir. *Tanin* yazarına göre, MMC'nin milli sinema yapımına karar vermesi, birkaç cümlede izah edilemeyecek derecede önemlidir.[4]

5 Kasım'daki ikinci gösterimin ardından *Sabah* gazetesinde, milli bir sinemanın kuruluşuna esas teşkil etmek üzere MMC tarafından milli filmler hazırlandığının malum olduğu ifade edilir.[5] *Tesvir-i Efkâr*'ın "Milli Sinema" başlıklı yazısında ise, MMC'nin pek beğenilmiş bir eseri olarak, sinemacılık âleminde ülkenin dün ikinci adımı attığı belirtilmiştir.[6]

Vakit gazetesi yazarı "Milli Kurdeleler" başlıklı makalesinde, sinemalarda şimdiye dek milli konular görememekten dolayı kalplerinin derin bir azap hissiyle sızlamakta olduğunu, MMC'nin şu müşkül ve buhranlı zamanda temaşa hayatında kendini hissettiren büyük bir gediği kapatmaya yönelmiş sanatsever teşebbüsünün yüceltilmesi ve başarılarının canı gönülden temenni edilmesi gerektiğini ifade eder.[7]

FİLM ELEŞTİRİLERİ

Söz konusu filmler gazete ve dergilerde çeşitli yönlerden eleştirilmiş ama aynı zamanda bunun bir ilk girişim olduğuna dikkat çekilerek kusurlara hoşgörülü yaklaşmak gerektiği vurgulanmıştır. Filmlerin bütün eksiklerine ve hatalarına karşın MMC ve Sedat Simavi takdir edilip desteklenmiştir.

Sabah'a göre, 1 Ekim'de gösterilen filmlerden özellikle *Casus*'un noksanları çoktur. Şeride yeterince ışık verilemediği gibi bazı kısımlar lüzumsuz derecede uzun, bazıları da seyirciyi olayın ileriki cereyanlarına hazırlayamayacak kadar kısadır. İlk defa sinema filminde oynayan aktörler rollerinde doğal olarak tümüyle başarılı olamamışlardır. *Bican Efendi* komedisinde kusurlar azdır. Bican Efendi kendini herkese sevdirecek bir sinema kahramanı olabileceğini daha ilk oyunda ispat etmiştir. Yazar, ilk şeritlerdeki noksanları tecrübesizliğe bağlamak, bu sahada devam edileceğini ve gittikçe ilerleneceğini temenni etmek gerektiğini belirtir. Sedat Simavi'yi tebrik eder.[8]

İkdam'a göre, 1 Ekim'de gösterilen filmler şüphesiz ki Avrupa şirketleri tarafından üretilenler gibi her yönden mükemmel değildir. Teşkilatın eksikliği, toplumsal şartların izin vermeyişi, Avrupa'da olduğu gibi özellikle sinema için uzun uzun çalışmış aktörlerin bulunmayışı, bu ilk denemenin yeterince tamamlanmasına engel olmuştur. Fakat bir deneme mahiyetinde olması, Darülbedayi sanatkârlarının henüz ilk sinema oyunculuklarını oluşturması ve hiçbir aşamasına ecnebi eli karıştırılmaksızın gerçekleştirilmiş olması itibariyle, bu teşebbüsü değerli bir hadise ve büyük bir başarı saymak gerekir. *İkdam* yazarı çekim, oyunculuk, dekor ve daha bazı hususlardaki eksiklerine rağmen bu teşebbüsü takdir ve şükranla karşılamıştır.[9]

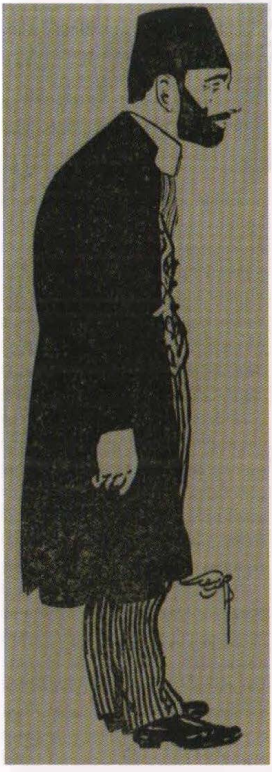
Tanin'e göre, MMC'nin milli sinema yapımına karar vermesi çok önemlidir fakat bu işin esaslı tutulması ve bunun için iyi düşünülmüş ve iyi hazırlanmış bir plana göre, hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayarak mütemadiyen çalışılması lazım gelmektedir. *Tanin* yazarı 1 Ekim'de ilk filmleri izlemek üzere milli bir teşebbüse yönelik samimi hislerle yola çıkmıştır

İlk yerli kurmaca filmlerin yönetmeni Sedat Simavi.

Muzaffer Gökman, *Sedat Simavi*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1970

ama milli sinema kendisini memnun etmemiştir, çünkü birçok kusuru vardır. İlk gösterilen *Casus*, konu itibariyle önünde koskoca bir ünlem (hayret ve heyecan) işareti bulunmasına rağmen, bu gibi filmler için birinci derecede elzem olan şartlardan pek çoğunu ihmal etmiştir. Evvela, konu içinde hiç sahne elektriği yoktur. İkincisi, muhtelif kısımları arasında büyük orantısızlık vardır. Bunlar iki büyük kusurdur ki filmi

"Bican Efendi" rolüyle meşhur Şadi Fikret Bey.

tertiple uğraşmış olan muhterem kişiler de itiraf etmiş ve kusurların tekrar edilmemesine dikkat edileceğini söylemişlerdir.[10] *Tanin* yazarına göre, bir deneme olması dolayısıyla *Casus*'un gösterilmesine hiç lüzum yoktur. Arzu edilirse bu film daha sonra mesela Anadolu'nun herhangi bir köşesinde gösterilebilir fakat

Pençe'nin konusu, artık maziye gömülmüş siyah bir devre, II. Abdülhamid dönemi hayatına aittir.

Beyoğlu'nda bu tarzda aleni bir tecrübeye girişmek doğru olmamıştır.

Yazar, tiyatro sahnesinde gayet başarılı olan oyuncuların sinema sahnesine ilk çıktıkları gün tümüyle başarılı olabileceklerini düşünmez. Fakat ona göre birkaç denemeden sonra yeni aktrisler ile aktörlerin sinema sahnesinde de cidden başarılı olacakları görülmektedir. Mesela *Bican Efendi* komedisinde aktör Şadi Bey (Şadi Fikret Karagözoğlu) çok başarılıdır. *Tanin*'e göre, böyle önemli bir teşebbüse başlandığı zaman masrafı ihmal etmemek birinci şarttır. Aktörlerin ilk oyunculuk deneyimlerini yaşıyor olmalarından kaynaklanan noksanları, mesela dekorlarla ve büyük bir hareket içinde dönüp dolaşan mevzuyla telafi etmek mümkün ve hatta elzemken masraftan korkmak buna engel olmuştur. Hâlbuki bu gibi işlerde masraftan korkmak caiz değildir. Ayrıca şeritlerin de kusurları vardır. Sahnelere iyi ışık verilememiş, şeritler iyi hazırlanmamıştır. Bunlar ciddi bir araştırma ve biraz da bilgi sayesinde kolaylıkla telafi edilebilecek şeylerken, muhtemelen hep masraf endişesi yüzünden ihmal edilmiştir.[11]

Muallim dergisi, daha başlangıç aşamasında bulunan "milli hayatımıza dair sinema filmleri" teşebbüsünün noksanları ne olursa olsun, bu teşebbüsü alkışlamak ve gelişmesini gönülden temenni etmek lazım geldiğini belirtir.[12]

Sabah gazetesine göre, *Pençe* filminin konusu esas itibariyle yerli hayattan alınmıştır, fakat aradaki tertiplerde büyük noksanlar vardır. Sinema filmleri için konu bulmak tiyatro yazmaktan zor olduğu için, MMC filmlerinin daha başlangıçta mükemmel olması talep edilemez. Fakat göze pek ziyade batan bazı mantıksızlıklar söz konusudur ki sonraki filmlerde bunlara meydan verilmemesi temenni olunur. Aktörler ve aktrisler görevlerini zararsız yapmışlardır. Yalnız ilk kısımlarda ışık iyi verilemediği için çehreler pek karanlık çıkmıştır. İlk filmlerde de (yani *Casus* ve *Bican Efendi Belediye Müfettişi*'nde) mevcut olan bu mahzurun bundan sonra yinelenmeyeceği ümit edilir. *Bican Efendi Tebdil-i Havada* filmi daha başarılıdır. Şadi Bey iyi bir sinema aktörü olabileceğini bu filmle de ispat etmiştir. Daha başarılı olmakla beraber bu filmin de kusurları yok değildir. Bununla beraber, henüz işin başında bulunulmaktadır. MMC'de bu işlerle meşgul olan gençlerin zamanla filmleri geliştirecekleri ve ileride milli hayata uygun güzel dram ve komedilere sahip olunacağı ümit edilir.[13]

Filmlerin/senaryoların konularına, tertip ve yazımlarına son derece dikkat gösterilmesi gerektiğini belirten *Tesvir-i Efkâr* yazarına göre, gerek *Casus* gerekse *Pençe*, konu itibariyle hiçbir değere sahip değildir. Özellikle *Pençe*'nin konusu, artık maziye gömülmüş siyah bir devre (II. Abdülhamid dönemine) aittir ki bunun bugün perdeye taşınmasından nasıl bir toplumsal ve ahlaki fayda düşünüldüğü bilinmemektedir. Yazar, MMC'den, bundan sonraki filmlerin herkesin yararlanacağı, yerli toplumsal olayları tasvir eden konulara hasredilmesini rica eder. Ona göre millet başka konulara, toplumsal ve ahlaki senaryolara muhtaçtır.[14]

5 Kasım'da gösterime giren filmler üzerine en ayrıntılı ve sinematografik eleştiriler *Vakit* gazetesinden gelmiştir. *Vakit* yazarına göre, belge film *Boğaziçi'nde Bir Cevelan* konu itibariyle pek fakir, tertibi yönünden pek fenadır. Bu kurdelede, seçilemeyecek derecede karanlık bina cephelerinden başka hemen hiçbir şey gösterilmemiştir. Manzaralar kötü seçilmiş ve iyi çekilememiş, doğal manzaraları zevkle seyrettirmek için şeritlerin renklerle ve virajlarla[15] süslenmesinin icap edeceği unutulmuştur.

II. Abdülhamid dönemi hayatından, benzeri çok işitilmiş, ayrıntılarına kadar malum bir konusu olan *Pençe*, programın en önemli parçasıdır. Nişanlısı bulunan bir kız için gelmiş bile olsa, görücünün hakaretle kovulması gibi Türk misafirperverliğiyle tezat teşkil eden ikinci derecede ve olay kişilerinin bazı tutarsızlıkları gibi her göze ilişebilecek esas noksanlar sayılmazsa, en önemli falsolara çekim ve montajda rastlanmaktadır. Sinema sahnelerinde kostüm ve dekor renklerinin seçimi önemli bir meseledir. Çekim operatörü pembe ve kırmızı renklerin şeritte siyah, menekşe, eflatun, mavi renklerin beyaz çıkacağını bilmelidir. Duvarlardaki tabloların perde (ekran) üzerinde parlak bir kâğıt gibi bembeyaz yansıyacağını düşünerek, yerine ve tecrübeye göre ışığı emen veya yansıtan renkler seçmelidir. Saç sakal ve bıyıkların renkleri, bıyık ve sakalın düzenlenmesi ve cilde yapıştırılması son derece dikkat ve bilgi ister. Sinema operatörü resme zemin seçiminde deneyimsizliğinin feci örneklerini göstermiştir. İkinci kısımda Moda'nın ağaçlığı altında Muvahhid Bey'i gösteren sahnede güneşin ateşli akisler yaptığı denizle karşılaşmış olması, perde üzerinde oyuncunun yalnız

مادام حکیمیان ، دیلنجی قاری پیه‌سنده
Mme Héqimian

gölgesini gezdirmiştir. Sinemada çeşitli duygu ve arzuların oyuncuların beden ve yüz hareketleriyle ifade edilmesi zarureti, birçok sahnenin bu hareketleri kolayca gösterecek derecede yakından alınmasını gerektirir. Sinemada artist, tavırla/duruşla betimlemeye yatkın olmalıdır. *Pençe* ile diğer emsalinde sahne çoğunlukla o kadar uzakta kalmıştır ki oyuncular simalarıyla bazı şeyler ifade etmek isteseler bile, bunların seçilmesine imkân yoktur.

Yine *Vakit* yazarının deyişiyle, sinemada konuların bazı kısımlarının yazılı olarak (ara yazılarla) açıklanmasına mecburiyet vardır. Açıklama içeren yazıların ne kadar mümkünse o kadar az ve perde üzerinde okunmasına yetecek sürede durması icap eder. *Pençe* ile komedinin yazıları karanlık çıktığından ve kısa bir kurdele parçası üzerinde bulunduğundan okunamamaktadır. Filmlerin çekimi sırasında köşe başlarına, iskele, cadde, çayır ve diğer yerlerin sırasına burasına dikilerek alık bakışlarıyla filme geçen fuzuli seyirciler de kötü etki bırakmaktadır. Rahatsızlık veren bu misafirleri def etmek için çekim sırasında korucular kullanılmalıdır. Bir hata sayılamamakla beraber, olayın cereyan etmekte olduğu zamanla ilgisiz (yani anakronik) bazı şeylerin şeritlere geçmesi eserin sanat kuvvetini düşürür. Konusu II. Abdülhamid döneminde geçen *Pençe*'de, bacasında yeni devirde (yani II. Meşrutiyet'te) kabul olunan alametifarika bulunan bir vapurun, yeni Moda İskelesi'nin, son zamanlarda giyilen elbiseler ve başlıklar taşıyan insanların görünmesi, seyir zevkini bozan beceriksizliklerden sayılmalıdır.

Filmlerde rol alan Darülbedayi sanatkârlarından Muvahhid ve Raşid Rıza Beyler bu alanda yeni çalışmaya başlamalarına rağmen iyice oynamışlardır. Hekimyan Hanım, bir anne rolü oynadığını unutarak zaman zaman edalı ve baygın bakışlı bir genç kadın hâlini almış, sinemalarda gördüğü bazı artistleri taklit etmiştir. Suzan Hanım görevini korka korka yapmış, üstünden eğretilik akıyor gibidir. Şekib Paşa rolü fena değildir.

Yine *Vakit* yazarına göre, *Bican Efendi Tebdil-i Havada* komedisi konu itibariyle bir şey değildir. Bican Efendi'ye *Hisse-i Şayia* hesabına ve hep onun bıraktığı tesirle gülünmüştür.[6] Fakat komedinin değerini düşüren asıl şey, kötü çekilmiş olmasıdır. Çoğu sahnesi zorunlu olarak açık havada alınan bu kurdelede kostümler suda ıslatılmış hissini verecek şekilde ve yüzler de yaprak ve ağaç gölgeleriyle dalgalı ve lekeli çıkmıştır. Şeridi yağmursuz kapalı bir havada çekmek ve sonra bunu açık güneşte çekilmiş hissini verecek bir renkle boyamak lazımdır. Adada eşeklerle yapılan gezi sahnesi, kamera ("ahz-ı menâzır cihazı") pek fena bir araba üzerine konmuş olduğundan seçilemeyecek derecede kötü görünmektedir. Sahnede koşan artistler, okunmasına imkân bırakmadan kaçan yazılar projeksiyon ("inikas") cihazının hızlı işletilmiş olmasından değil, kameranın kötü idare edilmiş olmasındandır.

***Pençe* filminin oyuncularından Raşid Rıza Bey (solda).**

***Pençe* filminin oyuncularından Hekimyan Hanım, *Dilenci Kart* piyesinde.**

Vakit yazarının deyişiyle, 1 Ekim'dekine göre büyük bir gelişim farkı gösteren bu program, mütçşebbislerin gelecekteki çalışmalarında daha başarılı olacakları ümidini kuvvetlendirmiştir. Milli kurdelelerin en iyi parçası olan *Pençe*, iyi bir sahne düzenleyicisi ile sanata vâkıf bir kameramanın ("ahz-ı menâzır işçisinin") elinden geçmiş olsa kıymetlice bir eser sayılabilecektir. *Vakit* yazarının tavsiyesi, Avrupa'dan sahne tertibatı işlerinde bilgi ve tecrübe sahibi bir sahne düzenleyicisi ile muktedir bir operatör getirilmesidir. Ona göre bu, kesin olarak gereklidir. Fen ve sanatla ilgili yönler ihmal edilmez. Sahne tertibatında ve şeritlerin hazırlanmasında diğer fedakârlıklardan da çekinilemez. Pek yakında Avrupa filmlerine benzer milli eserler seyredileceğine emin olunmalıdır.[17]

SEYİRCİ, SALON VE SEYİR KÜLTÜRÜ

1917 senesinde basında çıkan yazılardan İstanbul'da sinemaya yoğun bir ilgi olduğu, kayda değer büyüklükte bir seyirci kitlesi bulunduğu anlaşılmaktadır. 1 Ekim'de gerçekleştirilen ilk yerli film gösterimi de halktan büyük rağbet görmüştür.

Sabah yazarına göre halk, her tarafta olduğu gibi Osmanlı'da da sinemayı başlıca bir zevk kaynağı saymaya başlamıştır. Nitekim kendisi 1 Ekim'de gösterilen ilk şeritleri, Royal Sineması salonunu kapılara kadar dolduran yüzlerce seyirciyle birlikte izlemiştir. Yazara göre, halkın ilk defa olarak milli sinema şeritleri gösterilmesini ne kadar önemli bir hadise saydığı, dışarıda daha yüzlerce kişinin merakla ve içeri hücuma hazır bir vaziyette beklemesinden bellidir. Sinemanın daimi müşterisini oluşturan halk bu ilk şeritlerden memnun kalmış, her kısmını fevkalade bir dikkatle izlemiş ve çıkarken haz ve memnuniyetini birbirine hitaben kuvvetli kelimelerle ifade etmiştir.[18] İlk gösterime ilginin yoğunluğuna *Tanin* yazarı da dikkat çeker. Çoğunluğu Türk olan gençler adeta dövüşerek salona girmeye çalışmışlardır.[19]

İkdam'a göre son zamanlarda İstanbul'da sinema hastalığı müzmin bir şekil almıştır.[20] *Tanin* yazarı, sinemanın ne denli yaygınlaştığına ve yayılmasının önüne geçilemediğine işaret eder. Ona göre sinemanın lehinde ve aleyhinde bulunanlar çoktur. Kendisi sinemanın katı bir aleyhtarı olmamakla beraber, fennin bu yeni icadının "aramızda" bu denli kuvvetli bir şekilde yerleşmesine ve yerleşmekle de kalmayıp günden güne nüfuz ve kuvvetini her tarafa yaymasına taraftar olanlardan değildir. Fakat sinema, hakkındaki dedikodulara kulak asmayarak, lehinde veya aleyhinde bulunanlara bakmayarak, herkesin alkışları arasında günden güne ilerlemekte, her gün yeni bir başarı kazanmaktadır. Hayat sahnesinde pek geniş bir yer tutmuştur. İstanbul'da önceleri birkaç küçük binada başladığı hâlde, yakın zamanlardan beri bütün tiyatro binalarında film şeritleri geceli gündüzlü sürekli dönmektedir.[21] Dolayısıyla sinemanın yararlı veya zararlı olduğu hakkında teorik tartışmalarla kaybedilecek zamanı, ondan mümkün olduğunca geniş oranda istifadeye ayırmak daha doğru olur.[22] *Muallim* dergisi de okul çağındaki çocukların/gençlerin sinemaya ilgisine dikkat çeker. Çocuklar tatil zamanlarını birtakım "cinai" (cinayetle ilgili) filmleri izlemekle geçirmektedirler.[23]

İkdam yazarı, Avrupa'daki olumsuz Türk imajının sinema aracılığıyla düzeltilebileceğine ve sinemanın önemli bir gelir kaynağı olabileceğine değinir. Ona göre, Avrupa'da öteden beri Şark hayatına dair mevcut olan yanlış fikirleri ve hisleri sinemayı güzel uygulamak sayesinde iyiden iyiye ıslah etmek mümkündür.

Bir Alman subayı Enver Paşa'ya sinematograf kamerasını tanıtırken.

http://shootingthegreatwar.blogspot.com.tr/2015/12/germanys-official-world-war-i-film.html

لامبهلر فیصیلدی ... !!!

-- Les avantages du Cinématographe pour les amou-reux.

تپه باشی سینهماطوغرافده :
— آه .. عجله ایتمیکز .. شمدی لامبهلر قیصیلور !

1909'da *Âlem* dergisinde yayımlanan bir sinema karikatürü. "Tepebaşı sinematografta: — Ah... acele etmeyiniz. Şimdi lambalar kısılır! Lambalar kısıldı...!!! — Sinematografın âşıklar için faydaları."

Kadınların bu sırada sinemaya gösterdiği rağbete ise özel bir yer ayırmak gerekir. İlk kurmaca filmlerden az önce *İkdam* gazetesinin bir başmakalesinde kadınların kamusal alanda, ulaşım araçlarında erkeklerden daha fazla göründüğüne dikkat çekilmiş ve bunun bazı nedenleri sıralanmıştır. Bu nedenlerden biri de kadınların yeni meşguliyeti olan sinemadır. Yazara göre "canlı fotoğraf" seyretmek Osmanlı kadınları için hakikaten zorlayıcı bir ihtiyaç hâlini almıştır. Sokaklarda tesadüf olunan kadınların bir kısmı, "belki beşte, altıda biri" sinemaya gitmekte veya oradan dönmektedir.[24]

Tanin yazarı, seyir sürecinin çarpıcı bir betimlemesini sunar: Basık tavanlı, havasız, ışıksız bir daire içinde sigara dumanları, öksürükler, daima yanlış bir noktadan başlayan ve çoğunlukla yanlış noktalarda biten alkışlar, bütün bir hay huy ve sonra birkaç kuruş karşılığı yeni bir gösteri bitince, ciğerler biraz daha yorgun, gözler biraz daha bozulmuş ve dimağlar kim bilir hangi izlenimler altında ezilmiş, çoluk çocuk, kadın erkek bir halk kitlesi yavaş yavaş dağılmaktadır. Yazar, sinemalarda sağlık meselesinin düşünülmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca salonlarda kavga olmaması için iki polis, yangın çıkmaması için de iki nefer ve birkaç kova su bulundurulmaktadır.[25]

Sinemaların temaşa hayatında pek mühim bir mevki tuttuğunu belirten *Vakit* yazarı, seyircinin filmlerden nasıl haberdar olduğuna değinir. Sokak başlarına asılmış duvar afişleri, gündelik gazete ilanları ve ağızdan ağıza dolaşan haberler birçok temaşa meraklısıyla beraber kendisini de Skating salonuna koşturmuştur. Salonun hâlâ ham boya koktuğunu[26] söyleyen yazar, *Pençe*'nin bütün sokak başlarına asılmış afişleri hakkında bilgi verir. Kaba ve sanat zevkinden mahrum bulduğu bu afişte biri tıraşlı diğeri sakallı iki kesik baş ile parmakları yanlış kıvrılmış kocaman bir sol el tasvir edilmiştir. *Vakit* yazarı 5 Kasım gösteriminde orkestranın rolünden ve seyircinin hoşnutsuzluğundan da bahseder. Salonun ruhperver orkestrası sinirleri yatıştırmasa *Boğaziçi'nde Bir Cevelan*'ın bazı sahnelerini asabileşmeden seyretmeye imkân yoktur. *Pençe* ve ardından *Bican Efendi*'de falsolar devam ettikçe çehreler projeksiyon kabinine dönmüş ve ara sıra asabi yumruklar yükselmiştir.[27]

SİNEMADAN EĞİTSEL VE AHLAKİ BEKLENTİLER

Sinemaya çoğunlukla olumlu yaklaşan Osmanlı aydınlarının eğitsel ve ahlaki beklentilerinin var olduğu görülmektedir. *Sabah* yazarı, halkın artık kendi hayatını, yani yerli filmleri seyredecek olması sayesinde, sinemanın Osmanlı hayatında —karıştırıcı etkileri yerine-- toplumsal idrakın kuvvet bulmasına yardımcı olacağı beklentisi içindedir.[28] *İkdam* yazarına göre, bu yeni çığırın memlekete birçok faydayı da beraberinde getirmesi, hele kadınlar ile genç kızlar ve yeni yetişen çocuklar üzerinde eğitsel etkilere sahip olması, her şeyden evvel düşünülen ve beklenen iyi sonuçlardır. MMC bundan sonra sinema filmleri çekeceği zaman, memlekete yararlı olacak gayeleri göz önünde bulundurmalıdır. Milli sinema sanatı doğru şekilde uygulanırsa ülkedeki vatani ve ahlaki duyguların gelişmesi kolaylaştırılmış olur.[29]

Osmanlı basınındaki genel kanaatin aksine, *Muallim* dergisi sinemaya olumlu yaklaşmaz ve zararlarına dikkat çeker.[30] *Muallim*'e göre, milli filmler sayesinde sinemanın zararı hiç olmazsa sınırlanmış olacaktır. Yazar, teşebbüse çocuk filmlerinden başlansaydı daha iyi olacağı kanaatindedir. Çocuklar tatil zamanlarını, ahlaka ne kadar fena etkileri olduğu ve çocuklar üzerinde ne kötü sonuçlar doğurduğu yabancı ülkelerde tutulan istatistikler ve "bizde" her günkü gözlemlerle sabit birtakım cinai filmleri izlemekle geçirmektedirler.[31] Çocukların bu tür sinemalara devamları hakkında bazı ülkelerde yürürlükte olan önlemler/yasaklar,

Filmlerin/senaryoların konularına, tertip ve yazımlarına son derece dikkat gösterilmesi gerektiğini belirten Tesvir-i Efkâr *yazarına göre, gerek* Casus *gerekse* Pençe, *konu itibariyle hiçbir değere sahip değildir. Özellikle* Pençe*'nin konusu, artık maziye gömülmüş siyah bir devre (II. Abdülhamid dönemine) aittir ki bunun bugün perdeye taşınmasından nasıl bir toplumsal ve ahlaki fayda düşünüldüğü bilinmemektedir. Yazara göre millet başka konulara, toplumsal ve ahlaki senaryolara muhtaçtır.*

Fransız Pathé Frères, 20. yüzyıl başlarında dünya sinema piyasalarını ele geçirme yolunda bir şirketti.

maalesef Osmanlı'da henüz yoktur. Almanya'da çocuklar için açılmış sinemalar vardır. MMC, çocuklar için çekeceği filmlerle geleceğin çocuk sineması esasını şimdiden hazırlamış ve gençliği türlü türlü ahlak düşkünlüğüne sevk eden umumi sinemalar hayatından kurtarmış olur.[32]

BATI SİNEMASI, KÜLTÜR VE EMPERYALİZM

Tesvir-i Efkâr gazetesi Batı'da sinemacılık faaliyetleri hakkında bilgi verir: Avrupa ve Amerika'da sinemacılık son derece ilerlemiştir. Onu bu mertebeye ulaştırmak için sinemacılıkla uğraşanlar pek çok mesai ve aynı zamanda külliyetli para sarf etmişlerdir. Avrupa'da sinemalar için piyes ve komedi yazan ayrı bir sınıf yazar vardır. Sinema sanatçıları ise sahne aktörlerinden ayrı bir sınıf teşkil eder. Sinema oyunculuğu sahnede hüner göstermekten çok başka ve daha zor bir sanattır. Bundan dolayı ancak sürekli bu işle uğraş sayesinde bir yatkınlık ortaya çıkabilir. Bu, senaryolar için de geçerlidir. Mesela edebiyat sahnesinde pek büyük inkılaplar ve başarılar meydana getiren, büyük şöhretler kazanan birçok yazar belki en basit bir sinema piyesi yazımından ve tertibinden acizdir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, sinemacılık basit bir sanat değildir. Bundan dolayı henüz daha başlangıç evresinde bulunan Türk sinemacılığını Batı'nın ileri seviyesiyle orantılı bir seviyeye ulaştırmak için her şeyden önce Avrupa'dan uzman getirmek lazımdır.[33]

İkdam, Avrupa'da sinemacılığın durumuna ve özellikle de ekonomik boyutuna işaret eder: Avrupa'da sinemacılık sanatı tiyatro sanatından bütünüyle ayrı ve başlı başına büyük bir fen hâlini almıştır. Geniş arazi sahibi, birçok binaya sahip, hele de büyük sermayedarların himayesi altında birçok dernekler ve şirketler kurulmuş ve bunlar zamanla sadece sinema şirketi olmaktan çıkarak, ülkelerinin ruhi durumları üzerinde şiddetle etkili birer kuruluş hâlini almışlardır. Her türlü mükemmel teşkilata sahip olan bu şirketler, yalnız ahalinin keyif ve zevkine hizmet etmekle kalmamakta, belki bundan da çok, ellerindeki şeritleri ihraç etmek suretiyle ülkelerine dışardan servetler çekmektedirler. Son zamanlarda İstanbul'da müzmin bir şekil alan sinema hastalığı nedeniyle Avrupa'ya büyük sermayeler oluşturabilecek birçok paranın gittiği düşünülürse, sinemacılık fenninin önemi daha iyi anlaşılır. İktisadi faydaları yanında birçok toplumsal iyilikleri de bulunan bu fennin Osmanlı ülkesine ithali, her hâlde iyi bir hadise olarak kabul edilmelidir.

İkdam yazarı, Avrupa'daki olumsuz Türk imajının sinema aracılığıyla düzeltilebileceğine ve sinemanın önemli bir gelir kaynağı olabileceğine de değinir. Ona göre, Avrupa'da öteden beri Şark hayatına dair mevcut olan yanlış fikirleri ve hisleri sinemayı güzel uygulamak sayesinde iyiden iyiye ıslah etmek mümkündür. Şark hayatının Frenk ülkelerinde doğurduğu merak ve cazibe dikkate alınırsa,[34] yalnız yanlış fikirleri düzeltmek değil fakat bu şeritlerin mazhar olacağı rağbet sayesinde birçok yabancı servetin ülkeye çekilmesi de umulabilir. *İkdam*'ın, birçok kusuruna rağmen ilk yerli film girişimini değerli ve başarılı bulmasında, hiç ecnebi eli karıştırılmaksızın gerçekleştirilmiş olmasının da payı vardır.[35]

Tanin'de yayımlanan "Sinemalar ve Milli Sinema" başlıklı makalede, Osmanlı'da sinema faaliyetleri ulusal bağımsızlıkçı bir perspektifle, adı böyle konmasa da "medya emperyalizmi" ve "kültürel emperyalizm" çerçevesinde ele alınır. *Tanin* yazarı sinemanın Batılı menşeine, dünyada Avrupa ve ABD'nin hâkimiyetinde olduğuna ve onların çıkarlarına hizmet ettiğine, sinemanın Osmanlı ülkesinde "manevi kapitülasyonlar"dan yararlanıyor oluşuna, milli bir sinemanın kurulması gerektiğine işaret eder. Sinemanın Batı hegemonyası altında kurumsallaştığına dikkat çekerek buna karşı çıkar. Onun deyişiyle, sinemanın Osmanlı ülkesine ilk ayak bastığı zamanlar uzak değildir ama sinemalarla meşgul olmanın zamanı hayli geçmiştir. Fennin bu yeni icadı Osmanlı ülkesine ilk defa gelirken üstünde frak, başında yüksek şapka ve gözünde monokle (tek camlı gözlük) girmiştir; yani Batılıdır. O zamandan beri "manevi kapitülasyonlardan" en geniş şekilde o da yararlanmıştır. Avrupa ve Amerika'nın büyük kuruluşlarının ürettikleri şeritler bütün dünyada uzun bir devriâlem seyahatine çıktık-

larında ilk uğrayacakları limanlardan biri İstanbul'dur. İstanbul'da bütün tiyatro binalarını bu şeritler gece-li gündüzlü işgal etmektedir. *Tanin* yazarı ne zaman bir sinema çıkışına tesadüf etse gözünün önüne ya "bonsoir!" diyen bir horozun muzaffer ve mesut kabarışı, yahut "guten nacht" demek isteyen karışık bir yazının gülen ve neşeli resmi gelir;[36] ve bütün bunların arasından, kâh helecanlarla titreyerek kâh kahkaha sağanaklarıyla dalgalanarak iki saat mütemadiyen yorulan halka karşı bastonunu koltuğuna sıkıştırmış, yüksek şapkasını önüne doğru eğmiş, ellerini cebine sokmuş monokllü ecnebinin sırıtışı gelir.

Yazarın deyişiyle sinema Avrupalılar için iki şeydir: Kendi ülkelerinde halkı biraz eğlendiren, biraz da terbiye eden bir araç, dışarda ise biraz propaganda yapan ve ülkesine her gün milyonlarca para ithal eden bir kuruluş. Avrupalıların sinemayı çok yönlü kullanmaları karşısında yazar, Osmanlı'nın pasif kaldığı, bazı şeylere göz yumduğu, gümrüklerden ne geçmişse şöyle bir bakıp gümrüğünü aldıktan sonra serbest bıraktığı kanaatindedir. Ülkenin her tarafını dolaşarak istedikleri gibi ve sırf kendi zevklerine göre filmler çeken yabancı sinemacılardan vergi almak ve yaptıkları şeylerin nelerden ibaret olduğunu incelemek işleriyle bir gün uğraşılacağını temenni eder. Yabancı sinemacıların Osmanlı ülkesinde çekim yapmalarının kendisini her zaman düşündürmekte olduğunu söyler. Senede birkaç kere dünyayı dolaşan şeritler vardır ki bunlar Türk hayatını göstermek için ve ülkede herkesin gözü önünde hazırlanmıştır. Bu filmlerin "bizim hayatımız" hakkında verdiği fikirler hep yanlış ve çoğu da aleyhtedir.[37] Bir taraftan bunlar olurken, diğer taraftan "maalesef Avrupa'ya kendimizi tanıtmıyoruz!" diye herkes acıklı acıklı baş sallamaktadır.

Tanin yazarı sinemanın millileşmesinden yanadır ve bu nedenle de MMC'nin girişimini öğrendiğinde memnun olmuştur. Ancak, milli filmlerin birçok kusuru vardır ve ona göre bunun sebeplerinin başında da "masraf endişesi" gelmektedir. Hâlbuki sinemanın millileştirilmesi için sarf edilecek para, israf edilmemek ve iyi düşünülerek harcanmak şartıyla, en iyi bir harcama zemini bulmuş olacaktır. Özellikle bu meselede paranın boşa gitmeyeceği o kadar aşikârdır ki "acaba başarılı olur muyuz" diye tereddüt etmek mevzubahis bile olamaz. Milli bir sinema vücuda getirmek için iki şart, para ve ciddiyetle çalışmak lazımdır. Bu iki şart bir araya geldiği zaman koskoca bir milli sinema kuruluşu oluşturmak mümkündür ve buna pek büyük ihtiyaç da vardır. Bunun içindir ki bu işin geniş bir şekilde mütalaa edildiğini ve ona göre çalışıldığını görmek *Tanin* yazarını hakikaten memnun edecektir. MMC, gelirinin yarısını sarf ederek dahi olsa, ülkeye tam anlamıyla mükemmel bir milli sinemacılık hediye ettiği gün, "milli müdafaa" görevinin en büyük kısmını yerine getirmiş sayılabilir.[38]

SONUÇ

Bu makalede birincil kaynaklara dayanarak tespit edilmiş olgulara bakılacak olursa; Osmanlı/Türk sinemasının seyirci önüne çıkmış ilk kurmaca filmleri, 1 Ekim 1917'de gösterime

Tanin sinemayı ulusal bağımsızlıkçı bir perspektifle ele almış, bir tür erken "medya/kültür emperyalizmi" eleştirisi getirmiştir.

Alman sinema takımı (1917). Savaş sırasında Alman propaganda filmleri Osmanlı'da gösterimdedir ve bu filmleri gösteren kuruluşlardan biri de MMC'dir.

http://shoutingthegreatwar.blogspot.com/tr/2015/12/germanys-official-world-war-i-film.html

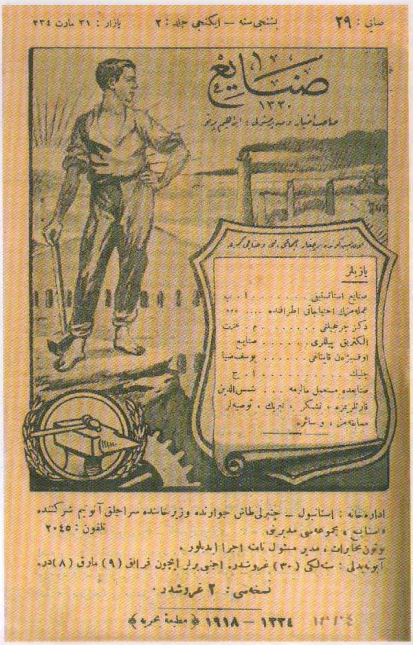
giren *Casus* ile *Bican Efendi Belediye Müfettişi*'dir. İkincisi ise, 5 Kasım 1917'de gösterime giren *Pençe* ile *Bican Efendi Tebdil-i Havada*'dır. Sinema filmi *Pençe* ile tiyatro oyunu *Pençe*'nin konuları farklıdır. İlk yerli filmler dönem basınında ilgiyle karşılanmış, gazete ve dergi sütunlarına taşınmıştır.

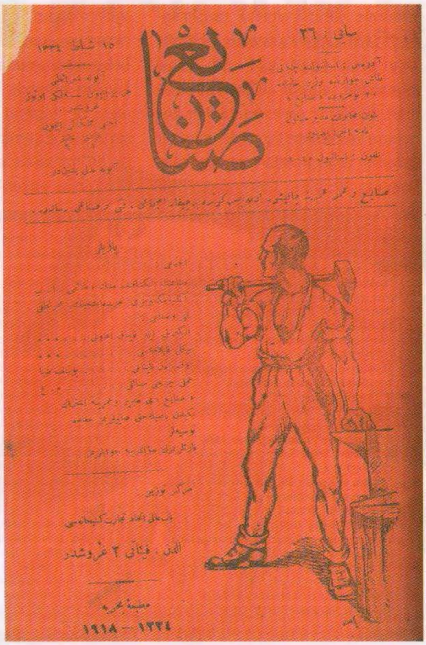
İlk yerli filmlerin yapım ve gösterim sürecini kavramak için, tarihsel bağlamı, tespit edilmiş olgular temelinde değerlendirmek gereklidir. İlk filmlerin yapımı, I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları içinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu olumsuzluklardan biri sayılabilecek olan film ithalinin zorlaşması, yerli film üretimine geçişte olumlu faktörlerden biri olmuştur. Öte yandan, basında çıkan yazılardan, 1917 Osmanlı'sında sinemanın --dünyada olduğu gibi--[39] önemli ölçüde popülerleşmiş olduğu, toplumsal kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle İstanbul'da sinemaya yoğun bir ilgi söz konusudur ve kayda değer büyüklükte bir seyirci kitlesi oluşmuştur. 1 Ekim'de gerçekleştirilen ilk gösterim de halktan büyük rağbet görür.[40] Büyüyen seyirci kitlesinin, büyüyen "müşteri" kitlesi olduğu unutulmamalıdır. Sinemaya talep artarken, savaş dolayısıyla film ithalinin zorlaşması nedeniyle arz düşmüştür. Böyle bir ortamda MMC gibi kuruluşların esasta siyasi/ideolojik değil, ekonomik saiklerle (gelir elde etmek amacıyla) sinemacılığa başlaması ve buna bağlı olarak da propaganda veya hamaset değil, eğlence ağırlıklı popüler kültür içeriklerine yönelmesi anlamlıdır. Savaşın kimsenin beklemediği ölçüde uzadığı, 1917 senesi sonlarına gelindiğinde kamuoyunda bıkkınlığın şiddetlendiği, yaşam koşullarının iyice ağırlaştığı dikkate alınacak olursa, "realiteden kaçış" sağlayıcı popüler eğlence içeriklerine yönelim belki daha anlaşılır hâle gelir.[41] Bu tercihte "müttefik" etkisi de rol oynamış olabilir. Savaş sırasında Alman filmlerinin İngiliz filmlerinden farkı, dramların belgesellere ağır basmasıdır. Almanlar çok sayıda aşk ve serüven filmi çekmişlerdir.[42] Böyle bir tespit için daha çok veriye ihtiyaç bulunduğuna şüphe edilemez ama anlaşılan, 1917'ye gelindiğinde Osmanlı perdelerinde de aşk ve cinayet maceraları önemli bir yer tutmaktadır.[43]

Sinemaya çoğunlukla olumlu yaklaşan ve yerli sinemanın gelişmesini arzulayan Osmanlı/Türk yazarlarının, bu yeni medyadan eğitsel ve ahlaki işlevler yanında ekonomik faydalar da bekledikleri gözden kaçmaz. Batı merkezli Şarkiyatçılığın farkında olan bu aydınlar arasında, Batı'daki olumsuz Türk imajının sinema aracılığıyla düzeltilebileceği ve sinemanın ülke için bir gelir kaynağı olabileceği inancını taşıyanlar vardır. Bu noktada en ilginç yaklaşım, sinemada Şarkiyatçılığın egzotik merakını kullanarak ülkeye yabancı servetler çekilebileceğini uman *İkdam* yazarına aittir.

Amerikan sinema dergisi *The Moving Picture World*'de Alman karşıtı bir komedi filminin reklamı: *Berlin Bunağı*.

***Sanayi* dergisi (1918). Yerli film yapımına geçişin ardında, "milli iktisat" politikaları ve "ulusal bağımsızlık" gibi dinamikler yatar.**

Osmanlı basınında ilk yerli filmlerin "milli sinema"nın başlangıcı kabul edilerek memnuniyetle karşılanması, filmlerdeki bütün kusurlara karşın girişimcilerin desteklenmesi, kamuoyunun oluşumunda rolü bulunduğuna şüphe olmayan aydınların pozisyonu ve dolayısıyla genel düşünsel iklim hakkında bir fikir verir. Bunlar arasında en uyarıcı olanı, o sırada iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Tanin*'in konuya yaklaşımıdır. *Tanin*, sinemayı ulusal bağımsızlıkçı bir perspektifle ele almış, bir tür erken "medya/kültür emperyalizmi" eleştirisi getirmiştir. Dünyada Avrupa ve ABD'nin kontrolünde bulunan sinema sektörünün Osmanlı'da manevi kapitülasyonlardan yararlandığına, sinemanın Batı hegemonyası altında kurumsallaştığına dikkat çekerek buna karşı çıkar. Osmanlı Devleti'nin, savaş ortamında müttefik veya düşman diye ayırmaksızın yabancı sinemacıların tümüne karşı daha korumacı politikalar gütmesi ve bunun yanında yerli/ulusal bir sinemanın kurulması gerektiğini savunur. Ona göre "milli sinemacılık", "müdafaa-i milliye" demektir.

Aslında *Tanin* yazarının yaklaşımı, daha genel bir perspektifin veya anlayışın sinema özeline uyarlanmasından başka bir şey değildir. Zafer Toprak'ın deyişiyle Türkiye, Dünya Savaşı'na Balkan Savaşı'yla başlamış, Milli Mücadele'den geçerek Lozan'la sona erdirmiştir.[44] Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi Balkan Savaşı'yla başlar. Aynı dönemde Türk milliyetçiliği güçlenmiş ve Türkçülüğün iktisadi boyutu olan "milli iktisat" politikaları 1914-1918'de uygulamaya konmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti daha önce gerçekleştiremediği bir dizi köklü dönüşümü savaş ortamında hayata geçirmiştir. Savaşa girilir girilmez kapitülasyonların kaldırılması, yabancı şirketlerin denetim altına alınması bunlar arasında sayılabilir.[45] "İstiklal", gündemdeki kavramdır.

Türkiye'de yerli sinemanın bir anlamda "doğuşu" —burada çok kısaca değinilebilen— bu genel tablo içinde anlaşılabilir. I. Dünya Savaşı sırasındaki bu belirgin bir tesadüf değil, ilgili tarihsel bağlamın bir parçası ve sonucudur. Ekonomik temellerinden başka, politik, kültürel ve ideolojik boyutları vardır. Herbert Schiller gibi "kültürel emperyalizm" kuramcıları, bağımsızlık savaşlarının kültürel özerkliğin en fazla sağlandığı dönemler olduğuna işaret etmiş, bağımsızlık mücadeleleri sırasında teknolojinin seçici olarak alınabildiği, kullanılabildiği, özgün koşullara uyarlanabildiği özgün ve özerk bir kültürün yaratılabilmesinin mümkün olduğunu öne sürmüşlerdir. Osmanlı'da da I. Dünya Savaşı sırasında sinema teknolojisinden "kültürel özerklik"

Beklenmedik ölçüde uzayan savaşta yaşam koşullarının hicvedildiği bir karikatür. "Harp ve yangın afetleri beş sene daha devam ederse... — Paşa efendimiz, bugün de kurbağadan başka ağzınıza layık bir şey bulamadım."

yönünde yararlanılmaya çalışılmıştır.[46] Yerli yapıma yönelim, —bir yazarın altını çizdiği gibi— işin hiçbir aşamasına "ecnebi eli" karıştırılmaması, filmlerde yerli hayata dair konuların ve karakterlerin işlenmesi bu çabanın dışavurumları sayılmalıdır. Dahiliye Nezareti tarafından Eylül 1918'de hazırlanmasına girişilen ilgili nizamnamede, "şeritlerdeki yazıların behemehâl İmutlaka] Türkçe olması katiyen elzemdir" şartına yer verilmesi ve "hissiyat-ı milliyeye" aykırı şeritlerin gösteriminin yasaklanması da bu minvalde sayılmalıdır.[47] Kısacası, sözü edilen dönemde etkisini gerek ekonomik ve politik gerekse kültürel ve ideolojik düzlemde gösteren "ulusal bağımsızlıkçı" dinamiğin, yansımasını dönemin yeni medyasında da bulduğu söylenebilir.

İ. ARDA ODABAŞI
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 "Sağırlar Temaşası", *İkdam*, Sayı 7343 (19 Temmuz 1333/1917), s. 1.
2 "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10014 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
3 "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7413 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 2.
4 "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
5 "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049 (6 Teşrinisani 1333/1917), s. 1.
6 "Milli Sinema", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2272 (6 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
7 Ş., "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31 (21 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
8 "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10014 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
9 "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7413 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 2.
10 Yazar bu kişilerin kimler olduğuna dair bilgi vermez. Belki biri de Sedat Simavi'dir.
11 "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
12 "Maarif Şûûnu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16 (15 Teşrinievvel 1333), s. 584.
13 "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049 (6 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
14 "Milli Sinema", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2272 (6 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
15 *Virage*: Renklendirme.
16 *Hisse-i Şayia* o dönemde çok tutulmuş, defalarca sahnelenmiş bir tiyatro oyunuydu. Bu komedide Şadi Fikret (Karagözoğlu) Bey, oynadığı "Bican Efendi" tipini meşhur etmişti. Öyle ki Bican Efendi tipi bazı terzi reklamlarında bile kullanılıyordu. Bkz. Alemdar Yalçın, *İl. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, 2. Basım (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s. 274-275; Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, 4. Basım (İstanbul: Doruk Yayımcılık, Nisan 2013), s. 68-69.
17 Ş., "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31 (21 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
18 "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10014 (2Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
19 "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3. İkinci gösterimin, daha doğrusu Pençe'nin "fevkalade rağbete mazhar" olduğu, Skating Sineması'nın bir ilanında dile getirilmişse de bunun bir "reklam" olması nedeniyle söz konusu bilginin ihtiyatla karşılanması gerektiğine şüphe yoktur. Bkz. "Skating Sinemasında", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11187 (9 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
20 "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7413 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 2.
21 Hobsbawm'ın deyişiyle, tamamen yeni bir sanat olan sinemanın dünyadaki başarısı olağanüstüydü. Ne hız ne de ölçek bakımından bir benzeri vardı. Dünya pazarına rahatlıkla girerek onu sömürebilmesinde dil engeline takılmaması (sessiz olması) hayati bir avantajdı. Kitleler tarafından kolayca benimseniyordu. Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, 2. Basım (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Temmuz 2003), s. 259-261.
22 "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
23 "Maarif Şûûnu: Milli Sinema", *Muallim*, 2. Cilt Sayı 16 (15 Teşrinievvel 1333), s. 584.
24 "Sağırlar Temaşası", *İkdam*, Sayı 7343 (19 Temmuz 1333/1917), s. 1.
25 "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3. Sinemalarda sağlık meselesi gündemdedir. Basında film seyretmenin gözleri bozduğuna dair yazılar çıkmaktadır. Daha önemli bir mesele ise yangın tehlikesidir. Kolayca alev alabilen nitrat film şeritleri yangınlara sebep olmakta ve basında yer alan İlgili haberler tedirginlik yaratmaktadır. 17 Eylül 1916 tarihli bir tüzükle bazı önlemler alınmıştır. Bkz. Mustafa Özen, "Fransız Firma Pathé Frères İstanbul'da, 1908-1914", *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 5: Sinema ve Tarih* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), s. 59; Nezih Erdoğan, "Erken Sinemanın Kazası: Nitrat Yangınları ve Önlemler", *Toplum ve Tarih* 255 (Mart 2015): 56-60. Dahiliye Nezareti tarafından Eylül 1918'de değerlendirilmesine girişilen ilgili nizamnamede, sinemalarda lamba ve şeritlerin muhafazası için özel mahfazalar hazırlanması, iki ihtiyat işçi istihdamı, itfaiye edevatı ve su bulundurulması zorunluluğu getirilecekti. Bkz. "Yeni Bir Nizamname", *Tanin*, Sayı 3514 (25 Eylül 1334/1918), s. 3.
26 Skating Palace binası uzun süre inşaat halinde kalmış, 2500 kişilik gemiş ve lüks bir salona dönüştürüldükten sonra 17 Ekim'de "Skating Tiyatro Sinması" adıyla açılışı yapılmıştır. Bkz. "İlanât: İstanbul'da İlk Cesim Tiyatro Binası", *Tanin*, Sayı 3167 (7 Teşrinievvel 1333/1917), s. 4; "İlanât: Skating Tiyatro Sinması", *Tanin*, Sayı 3177 (17 Teşrinievvel 1333/1917), s. 4. İlgili haberler ve ilanlar için ayrıca *Tanin*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah* ve *Tesvir-i Efkâr* gazetelerinin 7-18 Ekim günleri çıkan muhtelif sayılarına bakılabilir.
27 Ş., "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31 (21 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
28 "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10014 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
29 "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7413 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 2. Sinemadan eğitsel amaçlarla faydalanılabileceği şu makalede de vurgulanır: "Sağırlar Temaşası", *İkdam*, Sayı 7343 (19 Temmuz 1333/1917), s. 1.
30 Aslında *Muallim* çok da yalnız sayılmaz. Yerli prodüksiyonlardan az önce *İkdam*'da sinemanın yararları kadar zararları da olduğu uzun uzadıya tartışılmıştır. Yazara göre her iyi şey kolaylıkla suistimal edilebilir ve mesela sinematograf, ahlaksızlığı yaymak için mükemmel bir vasıta olmuştur. Özellikle çocuklar ve gençler için tehlike arz etmektedir. "Sağırlar Temaşası", *İkdam*, Sayı 7343 (19 Temmuz 1333/1917), s. 1.
31 Bu olumsuz bakış yerele özgü değildir. Mesela 1910'larda Almanya'da öğretmen dernekleri gibi baskı grupları, filmlerin ahlaka aykırılığına karşı çıkmış, gençliğin yozlaşmasının kaynağı olarak suçlamışlardı. Bkz. Siegfried Kracauer, *Caligari'den Hitler'e Alman Sinemasının Psikolojik Tarihi*, çev. Ertan Yılmaz (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2011), s. 18-19.
32 "Maarif Şûûnu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16 (15 Teşrinievvel 1333), s. 584. Dahiliye Nezareti'nin on ay kadar sonra gündeme getireceği nizamnamede, çocuklar için sinemaya giriş yaşı sınırlandırılacak, çocuk sinemaları dışında çocukların sinemaya ebeveynlerinden birliyle girmesi şartı ve çocuklara gösterilecek filmlerin evvelden belirlenmesi kaidesi getirilecekti. Bkz. "Yeni Bir Nizamname", *Tanin*, Sayı 3514 (25 Eylül 1334/1918), s. 3.
33 "Milli Sinema", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2272 (6 Teşrinisani 1333/1917), s. 2.
34 Yazarın adını koymadığı ama sezdirdiği şey, Batı merkezli Şarkiyatçılıktır. Konuyla ilgili bir klasik için bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 1999).
35 "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7413 (2 Teşrinievvel 1333/1917), s. 2.
36 "Horoz", Osmanlı'da sinemacılık faaliyetleri yürüten Fransız Pathé Frères şirketlerinin meşhur logosudur. Pathé, 1904-1905'ten itibaren dünya sinema piyasalarını ele geçirme yolunda olan bir şirkettir. Osmanlı'da sinemacılık faaliyetleri yürüten rakipleri arasında Gaumont, Lux ve Éclair gibi yine Fransız şirketler yanında, değişik ülkelerin firmaları da vardır. Özen, agm. s. 57-58, 62-63. Savaş senelerinde Alman propaganda filmleri Osmanlı'da gösterimdedir. Tanınmış Amerikan sinema dergisi *The Moving Picture World*'ün bölge muhabiri Sutcliffe, i., Dünya Savaşı sonlarında sinemanın Türkiye'nin hemen her bölgesinde seyirciye ulaştığını ve gösterilen filmlerin büyük çoğunluğunu Alman propaganda prodüksiyonlarının oluşturduğunu yazmıştır. Akt. Mustafa Özen, "II. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda 1908-1914", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 3 (Bahar 2006): 91. Alman film yapımcısı Oskar Messter'e inanılacak olursa, hazırladığı haber filmlerini Almanya ve müttefiklerinde yaklaşık 18 milyon kişi seyretmiştir. Bkz. Niall Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, çev Nurettin Elhüseyni (İstanbul: YKY, 2015), s. 300. Osmanlı'da Alman prodüksiyonlarını gösteren kuruluşlardan biri de MMC'dir. Örneğin bkz. "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisinden", *Sabah*, Sayı 9051 (15 Teşrinisani 1330/28 Teşrinisani 1914), s. 4.
37 *İkdam*'dakine benzer şekilde Batı sinemasındaki Şarkiyatçı temsilleri de ima eden *Tanin* yazarının bu tespitleri, zengin malzeme işleyen şu çalışmanın ışığında değerlendirilebilir: Giovanni Scognamillo, *Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler* (İstanbul: 41 Kitap, 2006).
38 "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1333/1917), s. 3.
39 Örneğin savaşın sonunda Almanya'daki sinemaların sayısı yüzde 27 oranında artmış ve film şirketlerinin sayısı 25'ten 130'a çıkmıştı. Ferguson, *age*, s. 307.
40 Bahsi geçen kitleselleşmenin tam bir sınıfsal analizi yapılamıyor olsa da seyirci kitlesini toplumun daha çok alt-orta ve alt kesimlerinin oluşturduğu, ilgili anlatımlardan sezilmektedir. Alman sineması üzerine çarpıcı çalışmasında Kracauer, İlk (1895-1918) dönemi boyunca sinemanın "genç bir köprüaltı çocuğunun özelliklerine" sahip olduğunu yazar. Sinema, toplumun alt tabakaları arasında eğlenmişse, yabanı bir yaratıktır ve bir cazibe merkezidir. Kracauer, *age*, s. 16.
41 Dünya sinemasında da eğlencenin önemli bir yeri vardı. Batı'da sinema işi en başından beri güçlü bir şekilde piyasa etkenlerinin etkisi altındaydı ve her yerde büyük şirketlerin eline geçmişti. Bkz. Asa Briggs ve Peter Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi Gutenberg'den İnternete*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal ve Erkan Uzun (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2011), s. 201-203.
42 Ferguson, *age*, s. 300. Osmanlı sinema hayatını Alman örneğiyle karşılaştırmalı okumakaydınlatıcıdır ve bu sürecin bir kısmının pek de özgül ve yerel olmadığını ortaya koyar. Krş. Kracauer, *age*, s. 22-25.
43 Bu izlenimi mesela şu başmakaleden edîniyoruz: "Sağırlar Temaşası", *İkdam*, Sayı 7343 (19 Temmuz 1333/1917), s. 1.
44 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923* (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), s. 205. Geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012).
45 Serdar Öztürk, "Kültür Emperyalizmi ve Modernleşme Kuramları Açısından Türkiye'de Sinema Üzerine Notlar (1896-1939)", *Kebikeç* 27 (2009): 162, 178.
47 "Yeni Bir Nizamname", *Tanin*, Sayı 3514 (25 Eylül 1334/1918), s. 3.

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZERRİN İREN BOYNUDELİK

BU RESİM NE ANLATIYOR?
MİTOLOJİ

229 sayfa, ISBN: 978-605-399-480-0

"Bu resim ne anlatıyor?" serisinin ikinci kitabı olan Mitoloji, Yunan kültürü ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi olan mitolojik öyküler bağlamında, en bilinenlerden daha kenarda köşede kalmış olanlara kadar bir dizi imgeyi çözümlemeye, ayrıntılarda gizli olanları bulmaya çalışıyor. Her biri kendi içinde önemli kültürel ve ahlaki öykülere yer verilirken bu öyküler 152 resim üzerinden anlatılıyor.

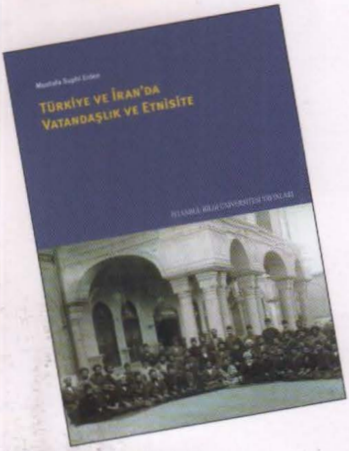

HALE BOLAK BORATAV, GÜLER OKMAN FİŞEK, HANDE ESLEN ZİYA

ERKEKLİĞİN TÜRKİYE HALLERİ

477 sayfa, ISBN: 978-605-399-467-1

Türkiye'nin farklı coğrafyalarında, farklı ekonomik düzeylerde yaşayan evli erkeklerin kendi anne-babalarıyla, çocuklarıyla ve eşleriyle kurdukları, yansıttıkları ilişkilerin, bu kitapta ortaya konan tablosu, tüm sosyal bilimciler için son derece zengin bir malzeme sunuyor. Bu eser, Türkiye'de yaşayan erkeklerin farklı varoluş hallerini anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir çalışmadır.

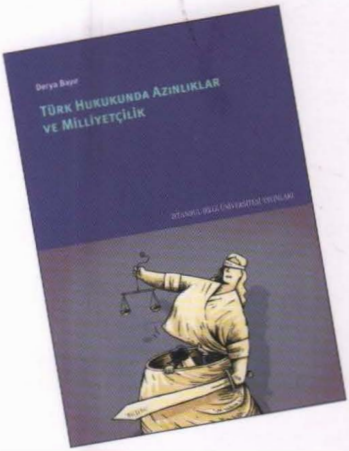

MUSTAFA SUPHİ ERDEN

TÜRKİYE VE İRAN'DA VATANDAŞLIK VE ETNİSİTE

324 sayfa, ISBN: 978-605-399-441-1

Türkiye ve İran'daki devlet-toplum ilişkilerinin özelliklerini tespit ederken, her iki ülkenin vatandaşlıkları arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymayı amaçlayan bu eser, modernleşme süreçleri içinde Türkiye ve İran'ın şekillenmiş vatandaşlık kavramlarını, ülkelerdeki modern devletin oluşumunun yanısıra etnik yapılarını da temel alıp, karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

DERYA BAYIR

TÜRK HUKUKUNDA AZINLIKLAR VE MİLLİYETÇİLİK

462 sayfa, ISBN: 978-605-399-478-7

Son yıllardaki hukuki ve siyasi gelişmelere ışık tutan bu çalışmada, Türkiye'de farklılıkların yönetilmesinde hukuk sistemi ve yargının rolüne odaklanılırken, bir yandan da devlet politikalarının yasamaya ve yargı kararlarına nasıl dahil edildiği inceleniyor ve hukuk sisteminde etnik ve dinî azınlıkların Türkiye Cumhuriyeti tarafından nasıl yönetildiğini anlamamızı sağlamaya ciddi bir katkı sunuyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com